Ephemeris Philosophica Theologicae - Philosophicae
Facultatis in Universitate Lituana.

LOGOS

FILOSOFIJOS LAIKRAŠTIS

Redaguoja Prof. Pr. Dovydaitis

V metai, 1 Nr.

Leidžia Lietuvos Universiteto Teologijos-
Filosofijos Fakulteto Filosofijos skyrius.

KAUNAS 1925

Turinys--Sommaire.

Klaidos atitaisymas.

Paskutiniame (Kantui minėti pavestame) „Logo" numeryje 117 pusl. paskutinėje (pačioje teksto apačioje) eilutėje įsibrovė stambi klaida, kur atspausdinta: „objektivizmas", o turi būti: „subjektivizmas".

Terminologijos teorija ir lietuviškoji filosofijos terminija.

Parašė Prof. Dr. St. Šalkauskis, Kaunas *).

Įžanga. Įvedamieji paaiškinimai apie terminologiją bei terminiją.
A. Terminologijos teorija.
B. Lietuviškoji filosofijos terminija.
C. Pastabos prie atskirų terminų.

ĮVEDAMIEJI PAAIŠKINIMAI APIE TERMINOLOGIJĄ BEI TERMINIJĄ.

Neatgailimai anksti pasimiręs jaunas mūsų filosofas Romas Bytautas paskelbė raštu, Kaune 1908 metais, savotišką bandymą, įvardytą posakiu „Šis tas iš lietuvių kalbos filosofijos". Šitas brangus mano draugas iš Maksvos Universiteto iš dalies užkrėtė mane savo karšta terminologijos klausimo meile; todel, kalbėdamas apie terminologijos reikalą, neiškenčiu jo nepaminėjęs, kaip savo tiesioginio įkvėpėjo. Tai juo labiau pridera padaryti todel, kad šiais 1925 metais sueina dešimts metų nuo jo mirtos dienos. Esu visai tikras, jog, jei Romas Bytautas būtų buvęs gyvas per šitą laiką, dabar būtume turėję jau tvirtai nustatytą filosofijos terminiją. Tuo tarpu mes tegalime šiuo metu vien paskaityti primintojoje jo brošiuroje, pačiame jos gale, šituos pageidavimo žodžius: „Visų reikalingiausia dabar mums kninga—tai lietuvių kalbos filosofija".

Romas Bytautas nebuvo gilus mūsų gyvos kalbos žinovas, bet užtat jis turėjo kalbos dalykuose tą jautrią spekuliatyvinę gyslelę, kuri yra taip reikalinga mokslo terminams sudaryti. Jei iš vienos pusės galima konstatuoti, jog jo pirmas bandymas vadinamosios kalbos filosofijos srityje turėjo aiškios įtakos lietuvių kalbos plėtimui, tai iš kitos pusės negalima nepasigailėti, kad šita įtaka buvo dar per maža metodologinės pakraipos atžvilgiu. Romas Bytautas buvo padaręs pirmą tik žingsnį į sistėmingą mūsų mokslo terminijos tvarkymą. Norint tad šitoje srityje atsiekti teigiamųjų išdavų, teprideréjo nuosekliai tobūlinti ir varyti toliau jo pradėtąjį darbą. Bet čia kaip tik pasitaiko kliūtis, kuri praktikoje yra labai sunkiai pergalima. Būtent, vadinamajai kalbos filosofijai yra reikalingas dvejopas kompetetingumas—lingvistiškas ir filosofiškas, kas retai kada pasitaiko mokslo praktikoje. Mažas R. Bytauto bandymo pasisekimas kalbininkų tarpe tuo ir reikia aiškinti, kad jis nebuvo turėjęs pakankamo lingvistiško kompetetingumo.

Prisipažindamas prie Romo Bytauto, kaip prie pirmo savo įkvėpėjo, ir norėdamas priminti mūsų mąstančiai visuomenei jo darbą ir šitą darbą

---

*) Spausdindamas šitą savo darbą, negaliu netarti širdingą ačiū gerbiamajam savo kolegai doc. J. Balčikoniui, kuris maloniai sutiko padaryti nemaža pataisų straipsnio kalboje. Jei šita kalba vis delto nėra dar visai taisyklinga ir tari abejotinų dalykų tiek gramatikos, kiek ir terminologijos atžvilgiu, tai atsakomybę už tai teisingai turi prisiimti autorius, kurio kalbos netobulybės negalėjo būti visai pašalintos del įvairių priežasčių. *Autorius.*

kiek pastūmėti į priekį, aš irgi jaučiu didelę lingvistiško kompetetingumo stoką Tai verčia mane tenkintis labiausiai filosofine, arba spekuliatyvine, terminologijos klausimo puse ir sykiu užleisti galutiną sprendimą apie lingvistinę klausimo pusę mūsų kalbininkams. Norėčiau tik ypatingai aiškiai iškelti aikštėn, kad mokslinės terminologijos dalykuose kalbos mokslas labai artimai sueina su filosofijos mokslu, ir jog, jei iš vienos pusės šitų dalykų srityje nėra visai kompetetingi vieni tik filosofai arba šiaip jau suinteresuoti mokslininkai, tai iš antros pusės šituose dalykuose nėra irgi visai kompetentingi vieni tik kalbininkai. Iš čion savaime aišku, jog tik sujungtomis bei suderintomis kalbininkų, filosofų ir šiaip jau suinteresuotų mokslininkų pastangomis gali būti tikslingai nustatyta mūsų mokslinė terminija.

Kaip jau galima buvo pastebėti, šalia terminologijos žodžio vartoju dar terminijos žodį. Tai darau pasekęs R. Bytautą, kuris, mano supratimu, visai tiksliai skiria terminiją, kaip mokslo terminų rinkinį, nuo terminologijos, kaip nuo terminijos mokslo. Paprastai, kultūringos kalbos šito skirtumo nedaro, neturėdamos galūnės sutelktinei sąvokai išreikšti, ir todel jos vadina terminologijos vardu ir mokslo terminų rinkinį ir mokslą apie terminus. Bet, kadangi mūsų kalba naudojasi vienarūšių daiktų rinkiniui reikšti galūne -ija, tai visai tikslu bus pavadinus terminų rinkinį terminijos vardu, pagal analogiją su žodžiais: žmonija, lapija, vyrija ir tt.

Tuomet terminologijos žodis telieka vien terminijos mokslui, arba mokslui apie terminus reikšti. — Tačiau reik čia pat pripažinti, jog terminologija dar nesudaro atskiros mokslo disciplinos, kuri būtų gavusi nepriklausomas teises šalia kitų specialių mokslų. Tenka tad dairytis, į kokį platesnį mokslą gali įeiti terminologija, kaip vienas iš atskirų dalykų, arba viena iš teorijų. Šitam klausimui išspręsti turi reikšmės termino esmė, kaip terminologijos objekto pagrindas. Apskritai kalbant, terminas yra žodis, reiškiąs mokslinę sąvoką. Kaip žodis, jis priklauso gramatikos mokslui. Kaip sąvoka, jis priklauso logikos mokslui. Pagaliau kaip sąvoka, turinti tam tikro specialaus turinio, jis priklauso atatinkamam mokslui, į kurio objektą šita sąvoka įeina. Kalbant apie terminologiją apskritai, turi reikšmės pirmuodu atžvilgiu: pirma, terminas žodžio atžvilgiu, ir, antra, terminas sąvokos atžvilgiu. Tokiu būdu bendrasis terminologijos klausimas sykiu liečia logikos ir gramatikos sritis, arba, plačiau tariant, sykiu įeina į kalbos mokslą ir į filosofiją. Iš čion galima padaryti išvada, jog nei viena iš paprastų kalbos mokslo disciplinų, nei viena iš paprastų filosofijos disciplinų negali visai apimti terminologijos teorijos. Žodžiu tariant, terminologijos reikalui reikalinga savotiška disciplina, kuri jungtų kalbos mokslo davinius su filosofijos daviniais, kiek esama klausimo apie žodžio santykiavimą su sąvoka, kurią jis reiškia.

Jei ieškosime mokslų istorijoje disciplinos, kuri būtų jau apėmusi šitaip statomą terminologijos klausimą, tai pamatysime, jog šitoje srityje formavosi ir net tebesiformuoja įvairiai vadinamų disciplinų. — Senovės graikų buvo žinomas onomastikonas (iš ὀνομαστικός), kuris reiškė žodžių aptarimą, sutvarkytą pagal dalykus, ir todel skyrėsi nuo leksikono (iš λέξις), kur žodžiai buvo tvarkomi pagal raidyno eilę. Aristotelis paskyrė net penktą savo „Metafizikos“ knygą filosofinės terminologijos klausimui, pavadinęs ją žodžiais: „Apie daugeriopą posakių vartoseną“ (περὶ τοῦ ποσαχῶς

λέγεται ἕκαστον). Viduramžiais susidarė Aristotelio pakraipoje dalykas, vadinamas paprastai žodžiais „Summa modorum significandi" arba trumpesniu posakiu „De modis significandi", kaip mokslas apie reiškimo būdus. Šitais pavadinimais norėta pažymėti tai, kaip dalykai ir sąvokos yra reiškiamos žodžiais. Dunsas Skotas, kuris gyveno nuo 1274 iki 1308 m. ir buvo viduramžiais vadinamas „doctor subtilis", davė savo veikalui „De modis significandi" kitą pavadinimą, labiau reikšmingą, būtent — „Grammatica speculativa". Jei gramatikai apskritai rūpi tinkamas minties išreiškimo būdas, tai spekuliatyvinei gramatikai specialiai rūpėjo santykis, kuris yra tarp dalyko, sąvokos ir žodžio, ir net tas savitarpinis trijų šitų dalykų atatikimas, kuris yra reikalaujamas tiksliam išsireiškimo būdui.

Pavadinimas „Spekuliatyvinė gramatika" beveik yra lygus filosofiškai gramatikai, ir todel jis rasi labiausiai tinka tam filosofijos ir kalbos mokslo jungimui, kuris yra reikalaujamas, kaip matėme, terminologijos dalykuose. —Tačiau naujais laikais atsirado tam pačiam reikalui ištisa eilė naujų pavadinimų. Tie mokslininkai, kurie norėtų pasilikti gryno kalbos mokslo plotmėje, yra linkę vadinti spekuliatyvinę gramatiką bendrosios gramatikos vardu; o tie mokslininkai, kurie norėtų perkelti visą dalyką į filosofijos plotmę, vadina jį kalbos filosofijos vardu. Abudu pavadinimu turi savo silpną pusę. Bendroji gramatika per maža kelia aikštėn filosofinę klausimo pusę; o kalbos filosofija per maža kelia aikštėn lingvistinę klausimo pusę. Be to, kalbos filosofija vargu galima pripažinti atskira filosofijos disciplina, kadangi ne kiekvienas dalykas, kuris susiduria su filosofijos dalykais, tuo pačiu įeina į filosofijos mokslo plotą. Tokie paskutinių laikų padarai, kaip matematikos filosofija, kalbos filosofija, pinigų filosofija, kūrybos filosofija ir panašios filosofiškos formacijos iš tikrųjų nustato tik kontaktą tarp filosofijos mokslo iš vienos pusės ir atskirų specialių mokslų iš antros pusės. Jose visumet daug yra nefilosofiškų dalykų, ir todel į tiksliai suprasto filosofijos mokslo ribas jos negali būti visai teisėtai įvestos.

Del tos pačios priežasties ir tie klausimai, kurie buvo numatyti spekuliatyvinei gramatikai, nesudarydami grynų filosofinių objektų, negali būti įvesti tarp filosofijos disciplinų kalbos filosofijos vardu. Faktinai ir pasirodo, jog tai, kas yra paprastai vadinama kalbos filosofijos vardu ir kas maž-daug atsako viduramžių spekuliatyvinei gramatikai, yra filosofiškų ir lingvistiškų dalykų mišinys. Šito mišinio filosofiški dalykai galėtų būti suskirstyti tarp logikos, psichologijos, ontologijos ir kultūros filosofijos, bet visas šitas mišinys negali būti ištisai įtrauktas į filosofijos mokslą. Galima tikėtis, kad ir kalbininkai nenorės jo traukti ištisai į lingvistikos mokslą bendrosios gramatikos vardu, kadangi jame yra filosofiškų dalykų.

Paskutiniais laikais vis dažniau kalbama apie semantiką. Semantikos vardas atsako tam, kas viduramžiais buvo vadinama summa modorum significandi, nes σημαντική τέχνη ir yra ne kas kita, kaip mokslas apie reiškimo būdus (σημαίνω—reiškiu). Šitas vardas, kaip išlaikąs neutralybę istoriniame klausimo išsiplėtojime, irgi visai tinka kalbamajam dalykui [1]).—Taip dalykams stovint, semantikos klausimai ir tarp kitko terminologijos klausimai pasilieka lingvistikos ir filosofijos mokslų tarpusieny. Ar šita nesusikristalizavusi galutinai disciplina bus pavadinta tradiciniu spekulia-

[1]) Plg. Michel Bréal, Essai de Sémantique. Librairie Hachette, 5-me éd.

tyvinės gramatikos vardu, ar jai bus galutinai nustatytas semantikos vardas, nėra svarbu. Faktas yra tai, kad intelektualinis gyvenimas stato problemų iš kalbamos srities ir verčia jas taip ar šiaip spręsti. O mums lietuviams tenka ypatingai gyvai atjausti šitas reikalas sąryšyje su tuo ūmu mokslinės terminijos kūrimu, kuris pasidarė būtinas, lietuvių tautai įžengus į nepriklausomo valstybinio gyvenimo vėžes.

Šiuo metu mūsų mokslinės terminijos kūrimas nesiremia jokiomis aiškiai suformuluotomis taisyklėmis. Del šitos priežasties terminų kūrime nėra nei vienodumo nei nuoseklumo, ir net ypatingai sunkus yra įvairių žmonių susitarimas kylančiuose del jų klausimuose. Tas pats yra ir filosofinės terminijos srityje. Tuo tarpu terminologijos taisyklių reikalas čia atjaučiamas dar stipriau, kadangi nuo filosofinės terminijos reikalaujama ypatingo nuoseklumo ir aiškios kuriamosios iniciatyvos. Filosofinės terminijos svarba auga dar todel, kad į ją įeina apskritai vos ne visi abstraktiniai bendro turinio terminai, kurie turi didelės reikšmės visam intelektualiniam gyvenimui ir tarp kitko specialiems mokslams.

Šitas gyvas reikalas ir yra paraginęs mane bandyti patyrinėti terminologijos teoriją ir jos šviesoje sudaryti lietuviškosios filosofinės terminijos projektą.

A. Terminologijos teorija.

I. Termino esmė ir savybės. — II. Terminų šaltiniai. — III. Terminų kategorijos. — IV. Terminų vartojimo ypatybės. — V. Bendrosios taisyklės terminijai sudaryti.

I. Termino esmė ir savybės.

1. Terminas ir žodis. — 2. Terminas, dalykas ir sąvoka. — 3. Terminas, kaip mokslinio dalyko reiškėjas: a. termino reikšmės bei prasmės nustatymas, b. termino aptarimas bei suskirstymas, c. vienaprasmiai, daugiaprasmiai ir analoginiai terminai.

1. Lotynų žodis „terminus“, atstojęs viduramžių filosofijoje graikų žodį ὅρος, reiškia kraštutinę ribą, kur kas nors baigiasi. Šita prasme galinis taškas yra terminas linijai; linija bus panašiai terminas plokšmei ir tt. Perkėlus termino žodį į filosofijos sritį ir pritaikius jai iš analogijos jo pirmutinę prasmę, gauta terminui nauja reikšmė, būtent—imta suprasti terminas, kaip kraštutinis elementas, arba pradas, prie kurio galų gale prieinama darant kokio nors dalyko analizę. Pavyzdžiui, spręsmas (iudicium) yra analizuojamas iš savo pradų; gaunamos šios analizės išdavoje sąvokos (conceptus) yra tarsi kraštutiniai jo pradai, kurie todel buvo lotyniškai vadinami termini mentales. Panašiai, analizuodami tartą sakinį (propositio), gauname atskirus žodžius, kurie, kaip tam tikri kraštutiniai pradai, buvo lotyniškai vadinami termini orales. Pagaliau, galime analizuoti parašytą sakinį arba apskritai raštą (scriptura) ir atatinkamai gausime savo rūšies kraštutinius pradus, kurie lotyniškai buvo vadinami termini scripti. Taigi, perkėlę iš analogijos pirmutinę termino prasmę į logikos, gramatikos ir rašto sritis, gauname trejopą terminą: suvokiamąjį, tariamąjį ir rašomąjį.

Kadangi terminas reiškia kokio nors dalyko galą, arba ribą, ir kiekvienas daiktas turi, taip sakant, du galu ir įvairių ribų, tai tas pats terminas gali būti baigiamuoju ir pradedamuoju pagal tai, katruo krypsniu yra einama, vykstama, mąstoma arba žiūrima į dalyką. Jei, pav., linija turi du galu,

tai baigiamasis galas bus priešingas tam, kuris yra laikomas pradedamuoju. Tęsdami liniją nuo vieno taško į kitą, padarome, taip sakant, kelią tarp dviejų terminų, iš kurių vienas lotyniškai buvo vadinamas terminus a quo (pradedamasis terminas), antras—terminus ad quem (baigiamasis terminas). Du terminu pasikeis savo reikšmėmis, kai kelias tarp jųdviejų bus daromas atvirkščiu krypsniu. Ne veltui tad sakoma, jog lazda turi du galu.

Tas pats pasireiškia ir pačio termino supratime. Kaip matėme, terminas yra baigiamasis pradas spręsme, sakinyje ar rašte, kai spręsmas, sakinys ar raštas yra analizuojamas. Bet imkime tik spręsmą, sakinį ar raštą dėstyti iš sudedamųjų jų pradų, ir tuoj pradai bus baigiamaisiais, virs pradedamaisiais arba sudedamaisiais. Spręsmą sudarysime iš sąvokų, sakinį tarsime arba parašysime žodžiais. Pasirodo, jog tai, kas analizėje yra terminus ad quem, sintezėje tampa terminus a quo, ir atvirkščiai.

Pažiūrėkime dabar, kas yra terminus ad quem pačio termino supratimo evoliucijoje. Leiskime, turime suvokti kokį nors daiktą. Daiktas, kaip suvokimo objektas, yra mūsų proto veikimui tikslas, galas arba terminas, būtent — terminus cognitivus (pažinimo terminas). Daikto esmės suvokimas baigiasi sąvokos sudarymu; todel taip pat ir sąvoka yra vadinama proto terminu (terminus mentalis). Einant dar toliau, glūdinti prie te sąvoka yra išreiškiama tariamuoju arba rašomuoju žodžiu, būtent —tuo, kas, kaip sakyta, lotyniškai vadinama terminus oralis ir terminus scriptus. — Taigi nuo daikto einame prie jo pažinimo su sąvokos pagalba; nuo sąvokos einame paskui prie jos reiškimo tariamuoju arba rašomuoju žodžiu. Kas gi toliau? — Toliau... žengti jau nebegalima, nes, jei kas nors nuo žodžio panorės žengti kur nors, turės grįžti prie sąvokos, juo išreikštos, o nuo šios pastarosios—prie daikto, išreikšto sąvoka ir pareikšto žodžiu. Todel žodis yra tikras terminas, t. y. galas, arba riba, kurią prieina pažinimas, išreiškiamas išviršiniu būdu. Nenuostabu paskui, kodel iš įvairių prasmių, kurių buvo teikiama terminui, labiausiai jam prigijo supratimas, kuriuo einant jis yra laikomas žodžiu, reiškiančiu sąvoką. Kitaip tariant, terminas yra visų pirma ir labiausiai tariamasis arba rašomasis terminas, reiškiąs proto suvokiamąjį terminą.

Tokia iš tikrųjų ir buvo termino supratimo evoliucija. Betgi čia dar negalas jos vyksmui. Naujais laikais, kurie yra pasireiškę specialių mokslų ypatingu išsiplėtojimu, termino supratimas yra labiau susiaurintas. Kad žodis, reiškiąs sąvoką, įgautų šiais laikais termino vardą, reik, kad reiškiamoji sąvoka liestų kurį nors mokslinį dalyką arba, kitaip tariant, įeitų į kokio nors mokslo tyrinėjamųjų dalykų sritį. Pavyzdžiui, lenta, stalas, suolas ir kiti panašūs žodžiai liečia namų apystato daiktus ir reiškia jų sąvokas, bet būtų mokslo dalykų per dideliu banalizavimu pavadinus ir šituos žodžius terminais.

Taigi pasirodo, jog ne kiekvienas žodis, reiškiąs sąvoką, yra mokslo terminas, nors kiekvienas terminas yra žodis, reiškiąs sąvoką. Vadinasi, terminas yra siauresnė sąvoka, negu apskritai žodis, reiškiąs sąvoką. Todel, kai buvo sakyta, jog terminas yra žodis, reiškiąs sąvoką, nebuvo duota pilna jo aptartis (definitio), bet tebuvo vien nurodyta jo artimiausioji giminė (genus proximum). Norint gauti pilną termino aptartį, reik prie artimiausios giminės pridėti dar rūšinis skirtumas (differentia specifica), t. y.

artimiausioji giminė reik apriboti tais dalykais, kurie atsako termino prasmei. Tai nėra sunku padaryti po to, kas pasakyta apie termino supratimo evoliuciją paskutiniais laikais.

Paskutiniais laikais kaip tik imta griežčiau skirti moksliškieji dalykai nuo profaniškųjų. Pagal tai, ar žodžiai išreiškia pirmuosius ar antruosius, jie ir skirstomi rūšimis. Kai žodis, reiškiąs sąvoką, liečia mokslo dalyką, turime terminą tikra to žodžio prasme. Antruoju atveju turime žodį, kuris nėra kvalifikuojamas termino vardu, ir kuris tėra vienas iš daugelio žodžių, sudarančių sykiu su moksliniais terminais kalbos žodžių lobį (Wortschatz).

Dabar jau galima sudaryti pilną termino sąvokos aptartį. Būtent, terminas yra žodis, reiškiąs sąvoką, turinčią specialios reikšmės kuriam nors mokslo dalykui. Šitoje aptartyje, kaip ir kiekvienoje aptartyje, terminas charakterizuojamas dviem žymėm — giminine ir rūšine. Pirmuoju atžvilgiu jis yra žodis, reiškiąs sąvoką. Antruoju atžvilgiu jis yra kokio nors mokslinio dalyko reiškėjas. Šituodu atžvilgiu ir dera mums smulkiau panagrinėti, norint geriau įsigilinti į termino savybes.

2. Kai buvo nurodoma termino giminė, pasakyta „žodis, reiškiąs sąvoką". Tuo pačiu tarsi duota pažinti, jog šalia žodžių, reiškiančių sąvokas, esama dar žodžių, sąvokų nereiškiančių. Ir iš tikro, jei imsime tokius žodžius, kaip deja, aiman, antai, ir, kad ir tt., turėsime pripažinti, jog jie sąvokų nereiškia, nors, žinoma, nėra be reikšmės. Be sąvokų žodžiai gali reikšti jausmus, norus, įsivaizdavimus, nurodymus ir k. d. Taigi žodžiai galima suskirstyti dviem didelėm grupėm, iš kurių vieną sudaro žodžiai, reiškią sąvokas, antrą — žodžiai, sąvokų nereiškią. Terminai įeina į pirmąją žodžių grupę, bet jos visos neapima, nes jų bendrai sąvokai teatsako žodžiai, kurie reiškia sąvokas, turinčias specialios reikšmės kokiam nors mokslo dalykui. Šiaip ar taip, visa tai, kas yra prigimta žodžiui, t. y. jo esmė ir savybės, pritinka irgi terminui, kaip vienai iš palenktų žodžiui rūšių. Del šitos priežasties žodžio sąvokos analizė, ir ypač—žodžio, reiškiančio sąvoką, yra būtina geram termino sąvokos supratimui. Kas tad yra žodis ir kokios jo savybės?

Pirmu pažvelgimu pasakysime, jog žodis yra garsas arba net garsų būrys, tartas žmogaus burna. Leiskime, tai yra tarmuo, atsakąs lotyniškam žodžiui vox. Tačiau, kaip ne kiekvienas garsas yra tarmuo, taip ir ne kiekvienas tarmuo yra žodis. Kad tarmuo virstų žodžiu, reik kad jis būtų skiemenuotas (vox articulata), ir kad juo būtų reiškiamas koks nors dalykas (vox significativa). Taigi žodis yra skiemenuotas bei reikšmingas tarmuo. Sakant, jog žodis yra skiemenuotas tarmuo, arba garsų būrys, charakterizuojama jo fizinė, arba fiziologinė pusė; o sakant, jog žodis yra reikšmingas tarmuo, charakterizuojama jo išvidinė, arba psichologinė pusė. Žodžio esmei svarbu ir fiziologinė ir psichologinė jo pusė. Vaiko verkšlenimas, kad ir yra reikšmingas, bet nėra dar skiemenuotas tarmuo. Papugos žmogaus kalbos mėgdžiojimas kad ir gali susidaryti iš skiemenuotų tarmenų, tačiau nėra reikšmingas psichologiniu atžvilgiu, nes šituo mėgdžiojimu papuga jokios prasmės neišreiškia ir pačių pamėgdžiojamų žodžių reikšmės nesupranta.

Gyvulių urzėjimas, lojimas, bliovimas, kalenimas, gagenimas ir tt., kad ir yra, kaip ir vaiko varkšlenimas, reikšmingi faktai, vis delto nėra skiemenuoti tarmens. Bet svarbiausia čia tai, kad visi panašūs garsai tėra reikšmingi ne savo intencija, bet vien kaip tam tikri gyvenimo faktai. Tuo tarpu, kai yra sakoma, jog žodis yra reikšmingas tarmuo, turima galvoje, jog tarmeniui yra suteikiama reikšmė bei prasmė tam tikru tikslu, arba tam tikra intencija. Pasirodo, jog šita intencija, kurios vardu suteikiama tarmeniui prasmė, turi irgi esminės svarbos. Būtent, skiemenuotu tarmenimi yra pareiškiamas koks nors dalykas tuo tikslu, kad juo šitas dalykas būtų duotas pažinti tam, kam yra tariama ir kas turi girdėti arba klausyti. Žodis, kaip toks, yra sutelktinio gyvenimo faktas, ir todel jis visuomet turi tikslo, t. y. yra visuomet skiriamas tarnauti susižinojimo priemone.

Kai sargybinis šuo loja naktį, pajutęs svetimo žmogaus prisiartinimą, jo šeimyninkas gauna atsargos ženklą, bet vis delto negalima pasakyti, kad šuns lojimas yra reikšmingas ženklas, duotas su susižinojimo intencija. Šuo, belodamas, tereaguoja vien neskiemenuotais garsais į tai, kas dedasi aplink jį, ir todel šeimyninkui nesvarbu šuns intencija, bet tai, kas galėjo sukelti jo lojimą. Taigi išeina, jog tikras skiemenuotas ir reikšmingas tarmuo turi savo tikslu tarnauti susižinojimo priemone ir, kaip toks, yra reiškimo ženklas.

Ženklas apskritai yra pajustinis daiktas, kurio patyrimas padeda pažinti kitą kokį dalyką. —Tartas žodis nėra niekados sau tikslas: ne pažinimas jo garsų, kaip tokių, bet pažinimas to, ką žodis reiškia, yra svarbu tokiu atveju. Todel žodis visumet yra ženklas, iš kurio yra pažįstamas kitas koks dalykas.

Suglaudus visa, kas buvo pasakyta iki šiolei apie žodį, gausime jam šitokią aptartį: žodis yra žmogaus burna sudarytas skiemenuotas bei reikšmingas tarmuo, tarnaująs susižinojimo ženklu. Šitoje aptartyje randame visas žodžio priežastis. Tariąs žmogus yra vykdomoji žodžio priežastis. Skiemenuotas tarmuo, susidarąs iš tartų garsų, sueinančių į vieną visumą, yra materialinė žodžio priežastis. Sąmoningai suteiktas tarmeniui reikšmingumas yra formalinė žodžio priežastis. Pagaliau, siekiamoji žodžio priežastis glūdi tame, kad skiemenuotam bei reikšmingam tarmeniui skiriama tarnauti susižinojimo priemone, būtent—reiškimo ženklu tam, kam yra kas nors sakoma.

Žmogus yra tikras žodžio autorius, kadangi jis, kaip protinga būtybė, tepajėgia suteikti žodžiui tikros prasmės ir net savo nuožiūra (ad placitum) gali pažymėti bet kurį dalyką tam tikru vardu. Kitas yra klausimas, kaip faktinai yra susidariusi kalba, kaip žodinių ženklų sistema. Kalbos kilmė ir psichologinis vyksmas, atsakąs kalbos faktui žmogaus sieloje, čia visai neliečiama. Terminologijos reikalui svarbu, taip sakant, kalbos sistematika, ir jos dalykai čia teliečiami. Taigi žmogus, kaip toks, yra tikra vykdomoji kalbos priežastis.

Materialine žodžio priežastimi, t. y. ta medžiaga, iš kurios žodis sudaromas, yra skiemenuotų garsų būrys, sueinąs į vieną visumą. Paprastai ir normaliai skiemenavimas įvyksta kaitaliojant šiokiu ar tokiu būdu balsius ir priebalsius. Galima sakyti, jog balsiai sudaro esminę žodžio pusę, tuo tarpu kad priebalsiai yra jam pripuolamesni dalykai. Priebalsiai dažniausiai skaido žodį skiemenimis, kurie sykiu gali skirtis savo balsiais.

Štai keletas atsitiktinų pastabų apie vykdomąją ir materialinę žodžio priežastį. Mums betgi privalo čia nelyginant daugiau rūpėti formalinė ir siekiamoji žodžio priežastys, t. y. iš vienos pusės tai, kas padaro, kad žodis yra žodžiu, o iš antros pusės tai, ko dėliai žodis yra sudaromas, arba kuriam tikslui jis turi tarnauti. Formalinę žodžio priežastį, kaip sakyta, sudaro jo reikšmingumas; o siekiamoji jo priežastis yra jo pašaukimas tarnauti susižinojimo ženklu. Šitiedvi žodžio priežastys man ir tenka kiek smulkiau išnagrinėti, pradedant nuo siekiamosios priežasties, kuri, būdama vykdymo tvarkoje paskutinė, yra pirmutinė tendencijos tvarkoje. Būtent, mums bus ne pro šalį ištyrus, kokiu reiškimo ženklu yra žodis pagal savo savybes.

Ženklas apskritai yra dvejopas — prigimtasis (signum naturale) ir iš nuožiūros nustatytas, arba sutartasis (signum arbitrarium seu conventionale). P r i g i m t a s i s y r a ž e n k l a s, k u r i o s a n t y k i s s u r e i š k i a m u o j u d a l y k u y r a n u s t a t y t a s š i o p a s t a r o j o p r i g i m t i m i. I š n u o ž i ū r o s n u s t a t y t a s, a r b a s u t a r t a s i s, y r a ž e n k l a s, k u r i o s a n t y k i s s u r e i š k i a m u o j u d a l y k u y r a n u s t a t y t a s ž m o g a u s n u o ž i ū r a, a r b a y r a s u t a r t a s. Žinoma, sutarimas del ženklo gali būti, taip sakant, tylimas, kilęs savaime iš gyvenimo aplinkybių.

Imkime dabar keletą pavyzdžių, kurie turėtų mums paaiškinti įvairių ženklų skirtumus Pav., pastebime ant smėlio žmogaus kojos pėdsaką. Šitas pėdsakas yra mums dalykas, iš kurio patiriame, jog čia būta žmogaus. Kai iš vieno dalyko patiriame kitą, turime ženklą. O kadangi ženklas šiuo atveju pareina nuo žmogaus prigimties, būtent—nuo naturalios žmogaus kojos, tai aišku, jog jis yra prigimtasis ženklas. Panašiai vartojamas bus prigimtasis ženklas kokiai nors žmogaus nelaimei, tam tikra šypsena—tam tikram jausmui ir tt. Iš kitos pusės, matydami apvainikuoto laurais žygininko paveikslą, žinome, jog laurų vainikas yra laimėtas garbės ženklas. Tačiau sąryšis tarp garbės ir laurų vainiko nepareina nuo garbės prigimties, arba esmės, bet yra nustatytas pačių žmonių nuožiūra. Todel, jei žmogaus pėdsakas yra prigimtasis, tai laurų vainikas yra iš nuožiūros nustatytas, arba sutartasis, ženklas.

Taikant pasakyta žodžio klausimui, nesunku pastebėti, jog žodis dažniausiai yra sutartasis ženklas. Jei žodis būtų buvęs prigimtasis ženklas, negalima būtų išaiškinti, kodel įvairiose kalbose tie patys dalykai įvairiai yra vadinami. Šitas įvairumas parodo, jog tarp žodžio, kaip ženklo, ir reiškiamo juo dalyko santykis nėra prigimtas, bet iš nuožiūros nustatytas, arba sutartas. Tiesa, pasitaiko žodžių, kurie pamėgdžioja reiškiamuosius dalykus. Tokie žodžiai prisiartina prie prigimtųjų ženklų, ir todel sykiu pastebima, jog panašumas tarp tokių žodžių įvairiose kalbose yra jau žymiai didesnis, kaip kad kitais atvejais. Pav., mūsų žodis švilpti, prancūzų siffler, vokiečių pfeifen, rusų svistat', lenkų gwizdać turi garsuose panašumo, kadangi jie visi šiaip ar taip stengiasi pamėgdžioti dalyką, kurį jie reiškia. Šitie žodžiai, kaip sakyta, prisiartina prie prigimtųjų ženklų, ir todel įvairiose kalbose atsiranda tarp jų panašumo. Tačiau, palyginti, nedaug žodžių gali būti priskaityta prie šitos kategorijos; ją faktinai sudaro vadinamieji onomatopoetiniai žodžiai, t. y. žodžiai, pamėgdžioją gamtos garsus. Dažniausiai žodžiai yra nutolę nuo pirmykščio sąryšio su reiškia-

maisiais dalykais; o be to, palyginti, nedaug žodžių taikoma dalykams, besireiškiantiems garsais. Reik tad konstatuoti, kaip bendra taisyklė, kad žodžiai yra ženklai, šiaip ar taip nustatyti žmonių nuožiūra.

Kitu atžvilgiu ženklai yra skirstomi į formalinius ir instrumentalinius (signa formalia et instrumentalia). Kai ženklo ir reiškiamo dalyko sąryšis yra pagrįstas lyties panašumu, turime formalinį ženklą. Sakysim, atvaizdas yra formalinis ženklas atvaizduojamajam daiktui ir, būtent, todel, kad tarp ženklo ir reiškiamo juo dalyko esama formos, arba lyties, panašumo. Kitaip sakant, pats ženklas čia išreiškia tai, kam jis tarnauja ženklu.

Visais kitais atvejais, būtent — tada, kai ženklo ir reiškiamo dalyko sąryšis nėra pagrįstas lyties panašumu, turime instrumentalinį ženklą. Pav., instrumentaliniu ženklu bus skambinimas, kai juo prašoma atidaryti durys. Tarp reiškiamo dalyko ir ženklo čia nėsama nė mažiausio lyties panašumo: ženklas tėra čia grynas įrankis (instrumentum), todel ir pats ženklas yra vadinamas instrumentaliniu.

Pigu įspėti, jog žodis yra instrumentalinis ženklas: jis tetarnauja įrankiu, instrumentu dalykui reikšti ir surištai su juo sąvokai išreikšti. Sakysim, tarp atvaizdo žodžio ir pačio atvaizdo arba net atvaizdo sąvokos nėra lyties panašumo: jis vien tetarnauja įrankiu kalbamajam dalykui reikšti. Formalinis ženklas buvo lotyniškai vadinamas signum in quo, tuo tarpu kad instrumentalinis ženklas buvo laikomas signum ex quo pagal tai, kad pirmuoju atveju reiškiamas dalykas pažįstamas ženkle, antruoju atveju — tik iš ženklo. Vadinasi, žmogaus atvaizde, kuris yra žmogui formalinis ženklas, pažįstame žmogaus išvaizdą; tuo tarpu žodyje „atvaizdas" nepažįstame dar atvaizdo prigimties, nors iš šito žodžio galime eiti prie jos pažinimo. Taigi yra jau nustatyta, jog žodis yra sutartasis instrumentalinis ženklas.

Pagaliau yra dar skiriami apreiškiamieji ir atstojamieji ženklai (signa manifestativa et suppositiva). Apreiškiamasis yra ženklas, iš kurio sprendžiama apie reiškamojo dalyko buvimą. Pav., tautinė iškilmė gali būti apreikšta valstybinės vėliavos iškėlimu. Vėliava bus čia apreiškiamasis ženklas. Atstojamasis yra ženklas, kuris tam tikra prasme pakeičia, arba atstoja, reiškiamąjį dalyką. Pav., jubiliaro biustas tarsi atstoja sukaktuvių iškilmėje patį jubiliarą, kad šis iškilmėje nedalyvauja.

Apie žodžius sakoma, jog jie yra apreiškiamieji ženklai sąvokoms ir atstojamieji ženklai daiktams: veba sunt signa manifestativa conceptuum, suppositiva rerum. Šitas pasakymas dera kiek smulkiau išnagrinėti, kadangi per jį prieinama prie giliausios žodžio reikšmės supratimo.

Kaip ženklas, žodis tarnauja žmonėms susižinojimo priemone, arba įrankiu. Tačiau sykiu būdamas sutartasis, bet ne prigimtasis ženklas, žodis nėra signum in quo, ir todel pats žodis, vieno žmogaus tartas kitam, jokio žinojimo neperteikia. Susižinojimas įvyksta todel, kad žodis yra reikšmingas tarmuo, arba ženklas; o šitas reikšmingumas tame ir glūdi, kad žodis vieną dalyką apreiškia, kitą atstoja. Kad susižinojimas įvyktų, kaip tik reikia, kad ir kalbąs ir klausąs žmogus žinotų šitą žodžio reikšmingumą.

Jei, pav., vienas žmogus sako kitam: „šiuo metu Marsas žymiai prisiartino prie žemės“, tai susižinojimas ir susipratimas įvyks, jei antrasis žinos, ką atstoja ir ką apreiškia kiekvienas tartas žodis. Kaip sakyta, žodis atstoja daiktą ir apreiškia sąvoką. Mūsų pavyzdyje ne žodis „Marsas“, bet pats Marsas, kaip planeta, gali prisiartinti prie žemės. Todel sakoma, jog šiuo atveju žodis „Marsas“ atstoja patį daiktą, pareikšdamas jį jo vardu. Bet daikto reiškimas bei atstojimas nėra dar jo, kaip tokio, išreiškimas tikra to žodžio prasme. Ir apskritai, ar galima pats daiktas, kaip toks, išreikšti? Faktinai išreikšti galima tai, ką šitas daiktas reiškia žmogaus supratimu, arba tikriau tariant, išreikšti galima pats šitas supratimas. O dalyko supratimas yra ne kas kita, kaip žmogaus sąvoka žmogaus protė sudaryta. Žodis apreiškia, kokia sąvoka yra jungiama su kalbamuoju dalyku, ir tuo pačiu išreiškia to dalyko prasmę. Tačiau, jei klausąs žmogus neturės supratimo apie Marso planetą, tai išgirdęs, jog Marsas yra suėjęs arčiau su žeme, jis vis delto tikro supratimo apie įvykį negaus. Reik, kad ir žodžio prasmė, arba apreiškiamos žodžiu sąvokos turinys, būtų jam žinomas. Tokiu būdu pasirodo, jog žmonių susižinojimui yra svarbu suprasti, ką žodis atstoja ir ką jis apreiškia. Pakartoju, žodis atstoja reiškiamąjį dalyką ir apreiškia sąvoką, iš kurios dalykas yra suprantamas.

Tame fakte, jog žodis atstoja dalyką, glūdi jo reikšmė; o tame, kad jis apreiškia sąvoką, atsakančią pareikštam dalykui, glūdi jo prasmė. Kitaip tariant, **žodžio reikšmė pareina nuo dalyko, kuris yra jo reiškiamas, o žodžio prasmė—nuo sąvokos, kuri atsako reiškiamajam dalykui.**

Čia bus ne pro šalį paaiškinus trijų terminų prasmę, būtent--reikšti, apreikšti ir išreikšti. Buvo sakyta, jog žodis reiškia dalyką arba daiktą. Žodis „reikšti“ yra sinonimas žodžiui „ženklinti“. Reikšti yra mažiau, negu apreikšti arba išreikšti. Žodis reiškia dalyką, jį įvardydamas taip, kad paskui suteiktas dalykui vardas atstoja šitą dalyką. Jei, pav., tam tikrą planetą vadiname Marsu ir paskui sakome, jog Marsas yra prisiartinęs prie žemės, tai ne vardas „Marsas“, bet pati planeta yra prisiartinusi prie žemės. Iš kitos pusės žodis „Marsas“ ne tik atstoja reiškiamus juoju dangaus kūnus, bet apreiškia tam tikrą sąvoką, be kurios visas posakis negali būti suprastas. Ir iš tikro, jei, pav., su žodžiu „Marsas“ nesurišime tam tikros sąvokos, arba nesuteiksime jam tam tikros prasmės, tai ir posakio „Marsas žymiai prisiartino prie žemės“ nesuprasime.

Taigi žodžiai apreiškia tam tikras sąvokas, kurios turi būti su jais jungiamos. Kitaip tariant, žodžiai apreiškia, kokios sąvokos reikalingos yra dalykams suprasti. Faktinai šituo apreiškimu žodžio rolė ir baigiasi, nes toliau eina klausančio žmogaus psichikoje atvaizduojamasis suvokiamasis vyksmas, pačio žodžio sužadintas. Į šito žmogaus sąmonę ir ateina šito vyksmo išdavoje ta sąvoka, kuri atsako kalbamajam dalykui ir jį išreiškia. Apie patį žodį ne visai tačiau tiksliai sakoma, jog jis ne tik apreiškia sąvoką, bet ir ją išreiškia, ir jog sykiu su ja išreiškia patį dalyką. Iš tikrųjų čia esama metonimijos, kurios dėliai tai, kas tarnauja išreiškimo priemone, vadinama jo išdava, t. y. pati išraiška. Vokiškai reikšti bus anzeigen arba anzeichen, apreikšti—offenbaren, išreikšti—ausdrücken. Pirmuoju atžvilgiu žodis vokiečiams yra anzeigendes Zeichen, antruoju atžvilgiu — Kundgabe, trečiuoju — Ausdruck.

Iš viso, kas pasakyta, matyti, jog reiškiamas dalykas, apreiškiama sąvoka ir žodis, t. y. jųdviejų išraiška, yra artimai surišti tarp savęs, nors žodžio sąryšis su dalyku iš vienos pusės ir su atsakančia jam sąvoka iš antros pusės yra įvairūs. Norint tiksliai išaiškinti, koks sąryšis jungia išsyk dalyką, sąvoką ir žodį, reik dar atsižvelgti į sąryšį, kurio esama dalyko ir atsakančios jam sąvokos.

Matėme, jog žodžio sąryšis su dalyku suteikia jam reikšmės, o sąryšis su sąvoka — prasmės. Žodžiai, kuriems neatsako realių dalykų, yra bereikšmiai, kokiu kad yra posakis „aukso kalnai". O žodžiai, kuriems neatatinka tikslios, neprieštaringos sąvokos, yra beprasmiai, kokiu kad yra posakis „keturkampis skritulys". Žodis, neturįs reikšmės, gali turėti prasmės, kaip kad jos turi posakis „aukso kalnai"; bet žodis, neturįs prasmės, juo labiau neturi reikšmės, kaip kad posakis „keturkampis skritulys" nėra reikšmingas jau todel, kad jam stinga prasmės. Jau iš čion matyti, jog tarp žodžio reikšmės ir prasmės yra tam tikros priklausomybės, ir, būtent, todel kad reiškiamas juo dalykas ir apreiškiama juoju sąvoka santykiuoja tarp savęs tam tikru būdu. Kokio esama faktinai santykio tarp dalyko, esančio tikrovėje, ir sąvokos, glūdinčios žmogaus prote, tyrinėja specialiai ta filosofijos disciplina, kuri yra vadinama gnoseologijos vardu, ir, žinoma, čia ne vieta gilintis į šitą svarbią ir sudėtingą problemą. Teiškelsiu vien aikštėn, koks ženklas yra proto sąvoka tikrovės daiktui.

Kad sąvoka yra daiktui ženklas, aišku iš to, jog šiaip ar taip sąvoka, nebūdama pats daiktas, tarnauja jam pažinti. O jei sąvoka yra daiktui ženklas, teisėtas yra klausimas, kokiu ženklu jinai yra iš savo esmės. Pasirodo, jog sąvoka yra daiktui prigimtasis ir formalinis ženklas. Sąvoka yra daiktui prigimtasis ženklas, kadangi santykis tarp daikto ir sąvokos yra prigimtas, bet ne nustatytas iš nuožiūros, arba pripuolamai sutartas. Sąvoka yra daiktui formalinis ženklas, kadangi tarp jos ir jo esama formos, arba lyties, panašumo: sąvoka kaip tik yra protinė lytis, atsakanti daiktui.

Faktas, jog sąvokos yra daiktams prigimtieji ir formaliniai ženklai, yra labai reikšmingas žodžiams, kurie, kaip žinome, yra tiems patiems daiktams sutartieji bei instrumentaliniai ženklai, ir, būtent, todel, kad tikras pažinimas įvyksta su prigimtųjų bei formalinių ženklų pagalba. Pašalinkime žodžio sąryšį su sąvoka, atsakančia daiktui, ir jis, nustodamas prasmės, nustos irgi buvęs susižinojimo priemone. Tai reiškia, jog sąvoka yra daiktams, pažinimo atžvilgiu, vertingesni ženklai, kaip kad žodžiai tiems patiems daiktams, ir jog žodžių sąryšis su sąvokomis ne tik suteikia jiems prasmės, bet ir padaro iš jų tikrą susižinojimo priemonę.

Taigi sąvoka tarnauja ženklu daiktui; žodis, savo ruožtu, yra ženklas sąvokai; tik žodis yra kitoks ženklas sąvokai, kaip kad sąvoka yra daiktui. Kitaip tariant, tarp žodžio ir daikto tarpininkauja sąvoka ir tuo pačiu įneša į žodžio turinį tai, kas sudaro prigimtojo bei formalinio ženklo esmę, ir kas turi kalbai tikro vertingumo pažinimo atžvilgiu. Todel galutinoje sąskaitoje dera pasakyti, jog *žodis išreiškia dalyką tarpininkaujant sąvokai*. Yra tai trumpa formula, suvedanti krūvon dalyką, sąvoką ir žodį ir tiksliai nustatanti savitarpinį jų santykiavimą.

Tą pačią tiesą šv. Tomas Akvinietis išreikšdavo kitais posakiais, kurie del savo tikslumo ir aiškumo yra minėtini šitoje vietoje. „Voces", sakė kisai, „referuntur ad res significandas mediante conceptione intellectus",

vadinasi, tarmens taikomi reikštiniems dalykams tarpininkaujant proto suvokimui. Išeina, jog tiesioginiu būdu žodžiai tereiškia sąvokas, ir todel šv. Tomo pasakyta, jog „voces significant intellectus conceptiones immediate et, eis mediantibus, res“, vadinasi, tarmens reiškia tiesioginiu būdu proto sąvokas, o šioms tarpininkaujant, — dalykus“. Taigi suglaudus sudėtingą dalyko, sąvokos ir žodžio santykiavimą, sakoma, jog žodis išreiškia dalyką tarpininkaujant sąvokai.

Anksčiau buvo padarytas skirtumas tarp apreiškiamojo ir atstojamojo ženklo. Apreiškiamasis ženklas duoda pažinti reiškiamojo dalyko buvimą. Šita prasme sąvoka yra apreiškiamasis ženklas dalykui, o žodis — sąvokai. Su sąvokos pagalba apreiškiame dalyko buvimą tikrovėje, o su žodžio pagalba--sąvokos buvimą mūsų prote. Bet, kai imame spręsti apie dalykus ir reikšti juos žodžiais, šitie pastarieji turi dalykams atstojamosios reikšmės arba, kitaip tariant, yra atstojamieji ženklai. Pav., tariame: „žemė yra mūsų gyvenamas rutulys, skriejąs aplink saulę“. Čia žodžiai: „žemė“, „rutulys“, „saulė“ reiškia ne žemės, rutulio ir saulės sąvokas, glūdinčias mūsų prote, bet pačius pareikštuosius daiktus, žinoma, tiek ir tokius, kiek ir kokius mes juos suvokiame ir pažįstame. Kitaip, išeitų, jog žemės sąvoka skrieja aplink saulės sąvoką, kas būtų gryna nesąmonė. Vadinasi, patiektajame pavyzdyje žodžiai „žemė“, „rutulys“, „saulė“ atstoja pačius pareikštuosius daiktus, arba yra jiems atstojamieji ženklai. Kaip buvo jau pridurta, šitas atstojimas įvyksta mūsų sąvokoms ir pažintims tarpininkaujant pagal tai, kaip žodžiai reiškia dalykus, kuriems tarpininkauja sąvokos. Šituo tarpininkavimu gali būti aiškinamos atmainos, kurių įvyksta sprendžiant apie dalykus. Jei, pav., anksčiau buvo sprendžiama, jog saulė skrieja aplink žemę, o dabar sprendžiama atvirkščiai, tai atbulas sustatymas šitų daiktų, kad ir reiškiamų tais pačiais žodžiais, pareina nuo sąvokų, kurių turėta anksčiau ir turima dabar.

Štai kokia prasme verba sunt signa manifestativa conceptuum, suppositiva rerum (žodžiai yra apreiškiamieji ženklai sąvokoms, atstojamieji — daiktams). Mūsų pavyzdyje žodžiai „žemė“, rutulys“, „saulė“ apreiškia mūsų sąvokas apie reiškiamus daiktus ir sykiu atstoja šituos daiktus sprendžiant, jog žemė yra mūsų gyvenamas rutulys, skriejąs aplink saulę. Tomistų buvo net sakyta, jog žodžiai labiau tiesioginiu būdu (immediatius) išreiškia subjektyvines mūsų sąvokas, bet labiau principialiu būdu (principialius) išreiškia objektyvines mūsų sąvokas, būtent, — tai, kas mūsų objektyviai suvokiama daikte su subjektyvinės sąvokos pagalba. Štai kodel ir ištisas sakinys „žemė skrieja aplink saulę“ visų pirma išreiškia mūsų supratimą apie tuos daiktus ir tik paskui faktinąją jų padėtį, tuo tarpu kad principialesnės reikšmės turi kaip tik šita faktinoji padėtis.

Visa, kas čia buvo pasakyta apie žodį, pritinka ir terminui, kuris sudaro reiškiančio sąvoką žodžio rūšį. Terminas yra visumet žodinis ženklas, reiškiąs dalyką ir išreiškiąs atatinkančią jam sąvoką, nors ne visi tokie žodžiai yra terminais. Kad šitokis žodinis ženklas taptų terminu, jis turi įeiti į kurio nors mokslo sritį ir privalo būti moksliškai apdirbtas. Apie šitas aplinkybes, kuriuose žodinis ženklas tampa terminu, ir teks toliau kalbėti, bet pirm padarysiu dar dvi pastabas, būtent, - apie rašomąjį žodį ir kalbą apskritai, kadangi šitos dvi pastabos peršasi čia kaip viso skirsnio atbaigiamosios išvados.

Matėme anksčiau, jog sąvoka yra prigimtasis ir formalinis ženklas dalykui, o žodis yra sutartasis ir instrumentalinis ženklas sąvokai. Ženklų grandinė tuo dar nesibaigia: žodį galime dar reikšti raštu. Raštas (scriptura, arba scriptio) ir yra rašomasis ženklas žodžiui reikšti. Jis yra, kaip ir pats žodis, sutartasis instrumentalinis ženklas, kuris tiesioginiu būdu reiškia žodį, paskui, šiam tarpininkaujant, reiškia sąvoką ir pagaliau, šiai pastarajai tarpininkaujant, reiškia patį dalyką. Taigi raštas yra sudarytas iš pastovių ženklų, reiškiančių tiesioginiu būdu žodžius. Čia raštiniu ženklu suprantama ne raidė, bet parašytas žodis. Pridera čia pat pastebėti, jog patiekta rašto aptartis tetinka vadinamajam fonetiniam, arba alfabetiniam raštui, kuris susideda iš ženklų, atsakančių tariamiems kalbos garsams. Idėjografinis raštas, kurio pavyzdžiu gali tarnauti Egipto hieroglifai, reiškia ne žodžius, bet pačias sąvokas.

Pagaliau, kalba yra sutartųjų ženklų sistema, tarnaujanti susižinojimo reikalui. Kai ženklais yra tariamieji žodžiai, gauname šnekamąją kalbą. Kai jais yra rašomieji žodžiai, turime rašomąją kalbą. Tarimas ir rašymas nėra vienintėliai būdai dalykams ir sąvokoms reikšti norint susižinoti. Todel mostagavimų arba kitų ženklų sistema bus irgi savo rūšies kalba, tarnaujanti tam pačiam susižinojimo reikalui. Žodis yra kalbai smulkiausias pradas, turįs nepriklausomo reikšmingumo, kokio neturi tokie, dar smulkesni, kalbos pradai, kaip skiemens arba atskiri garsai. Todel šnekamoje ir rašomoje kalboje žodis vaidina rolę, be kurios supratimo negalima suprasti pačios kalbos reikšmingumo. Užtat nustačius žodžio esmę bei savybes, nesunku jau buvo, kaip galėjome pastebėti, nustatyti ir kalbos sąvoka.

3. Žodis, išreiškiąs sąvoką, tampa moksliniu, arba techniniu terminu, kai jis, atsakydamas kuriam nors mokslui, yra apdirbtas tam tikru būdu. Tada jis tampa mokslinio dalyko reiškėju ir skiriasi nuo kitų paprastų žodžių, kad ir reiškiančių sąvokas. Kaip įvyksta mokslinio termino apdirbimas,—štai klausimas, kuriuo turime dabar specialiau susidomėti.

Visų pirma reikia čia žinoti, jog mokslo terminas paprastai yra bendrinis vardas, t. y. žodis, pritinkąs ištisai eilei vienos rūšies individų. Šita mokslinio termino savybė pareina nuo savybių sąvokos, kuri suteikia jam prasmės. O sąvoka iš esmės yra atitrauktas bei apibendrintas dalykas. Pav., domimės gyva būtybe. Joje pastebime vieną kurią žymę atskirai nuo kitų, pav., išvidinį, arba imanentinį jos judėjimą; vadinasi, atitraukiame šitą žymę nuo kitų tariamojo dalyko žymių ir net nuo pačio šito dalyko. Leiskime, pasinaudoję patyrimu, sprendžiame, jog išvidinis judesys yra gyvybės apraiška. Gyvybė tampa mums tada išvidinio judesio pradu nepriklausomai net nuo tos būtybės, kurią buvome tyrinėję. Tokiu būdu gauname atitrauktą sąvoką. O vieną kartą atitraukę kokią nors žymę nuo konkretinio daikto, galime ją apibendrinti. Supratę gyvybę kaip išvidinio judesio pradą, apibendriname šitaip suprastą gyvybės žymę visoms būtybėms, kurias laikome gyvomis. Vadinasi, išdavoje gyvybė tampa išvidinio judesio pradu apskritai, t. y. ji, kaip sąvoka, nėra surišta su vienu kuriuo gyvuoju individu, ir todel pritinka visiems vienos rūšies individams, čia —visoms gyvoms būtybėms. Sakoma, jog šitokia sąvoka yra bendrinė. O kadangi terminas įgauna prasmės iš sąvokos, kurią reiškia, tai ir terminas, atsakąs bendrinei sąvokai, yra vadinamas bendriniu. Tiesa, moksluose

ir ypač—aprašomuosiuose, esama nemaža vardų, kurie reiškia individualinius daiktus. Tokie, pav., yra geografijos vardai. Tačiau panašių tikrinių vardų negalima laikyti mokslo terminais tikra to žodžio prasme.

Svarbu dar čia pažymėti, jog tikrai mokslinė pažintis turi visuotinosios reikšmės, t. y. vienodai pritinka visiems vienos rūšies individams. Kitaip tariant, mokslinė pažintis iš esmės yra visuotina. Jei, pav., aptariame gyvybę, kaip išvidinio judesio pradą, tai šita aptartis turi vienodos reikšmės visiems gyviems individams. Jei būtų kitaip, kalbama aptartis neturėtų tikrai mokslinės reikšmės. Iš čion irgi aiškėja svarba ne tik nustatyti termino prasmė, bet ir visa ta dalykų eilė, kurią jis reiškia ir kuriai pritinka jo prasmė.

Pagal tai, kas pasakyta, moksliškas termino apdirbimas reikalauja visų pirma nustatyti du dalyku: pirma, kuriems dalykams terminas turi reikšmės, ir, antra, kokia sąvoka suteikia jam prasmės. Nesunku pastebėti, jog faktinai čia reikalaujama nustatyti termino tysa (extensio) ir talpa (comprehensio), kurios matuojamos yra pagal tysą ir talpą sąvokos, glūdinčios termino pagrinde. Būtent, termino tysa matuojama visais tais individais, kurie yra padengiami sąvokos tysa, o termino talpa matuojama visomis tomis žymėmis, kurios sudaro sąvokos talpą. Iki šiolei termino tysa buvo vadinama jo reikšme, o talpa—jo prasme.

Kad galėtume aiškiai patirti, kaip nustatoma termino reikšmė, arba jo tysa, ir termino prasmė, arba jo talpa, imkime pavyzdį iš mūsų besikuriančios mokslinės terminologijos. Leiskime, mums tenka nustatyti ontologijos reikalui reikšmė bei prasmė žodžių „daiktas" ir „dalykas". Rodos, tuodu žodžiu labai yra artimu vienas antram ir dažnai yra vartojamu, kaipo sinonimu. Tuo tarpu atidžiau įsidėmėjus į šituodu žodžiu, galėsime pastebėti, jog vienam atvejui geriau pritinka vienas, kitam—antras žodis. Jei, pav., kalbėdami apie nematerialias žmogaus mintis, skiriame vieną mintį nuo kitos, tai galime išsireikšti dvejopu būdu: „tai kitas dalykas", arba: „tai kitas daiktas". Iš šitų dviejų posakių rinkčiaus pirmąjį, nes man rodos, kad dalykas pritinka geriau už daiktą nematerialiai minčiai reikšti. Bet, jei manęs kas paklaustų, kiek dalykų arba daiktų yra šitame kambaryje, tai manyčiau, jog būtų tiksliau atsakius: „čia yra trys daiktai", nekaip „čia yra trys dalykai". Vadinasi, daikto žodis turi reikšmės materialiems dalykams, tuo tarpu kad dalyko reikšmė nėra apribota materialumo žyme. Kitaip tariant, dalyko tysa yra platesnė už daikto tysą: dalykai yra lygu daiktai plus visa tai, kas nėra materialu. Daiktai yra materialūs dalykai, bet materialūs dalykai nesudaro dar visų galimų dalykų, kaip kad, pav., proto mintis, valios pastanga ir tt. nėra materialūs daiktai.

Jei dabar norėsime nustatyti šitų dviejų žodžių prasmę, turėsime skaitytis su tomis žymėmis, kurios sudaro talpą, arba turinį sąvokų, glūdinčių jų dviejų pagrinde. Žymės charakterizuoja sąvokas, o sąvokos suteikia prasmės terminams, kuriems jos atsako. Todel, norint susekti prasmę žodžių „dalykas" ir „daiktas", reik susekti, kuo pasižymi sąvokos, jiedviem atsakančios. Taip darydami dalyko sąvokos analizę, patiriame, jog dalykas yra bet kuri atskira dalis viso to, kas yra tikrovėje arba tik žmogaus psichikoje. Šita prasme ir akmuo, ir žmogus, ir žmogaus mintis, ir net bet kuri jo fantazija yra dalykas. Daikto sąvoka tik tiek tesiskiria nuo dalyko,

kad joje esama materialumo žymės: daiktas yra apčiuopiama substancija, turinti buities tikrovėje.

Daikto prasmė yra sudėtingesnė už dalyko prasmę, užtat jo reikšmė nėra tiek plati, kiek šio pastarojo reikšmė. Pasirodo, jog termino reikšmė yra atvirkščiame santykyje su jo prasme pagal tai, kaip santykiuoja tarp savęs sąvokos tysa ir talpa. Panašiai, kaip talpai didėjant, tysa mažėja, taip ir termino prasmei tampant sudėtingesnei, jo reikšmė siaurėja, t. y. apsiriboja mažesniu dalykų skaičiumi. Vadinas, pridėję dalykui materialumo žymę, gauname daiktą, kurio reikšmė apribojama materialinių dalykų skaičiumi.

Iš patiektoto pavyzdžio matyti, jog nustatant termino prasmę sykiu yra nustatomas ir jo reikšmės plotas, arba jo pritaikomumas tam tikram atskirų dalykų skaičiui. Bet iš kitos pusės, žinant termino reikšmę, t. y. kuriems dalykams jis yra taikytinas, galima irgi susekti, kokia yra jo prasmė. Nustatyti mokslo terminas ir yra nustatyti jo reikšmė bei prasmė sąryšyje su sąvoka, kuria jis yra pagrįstas. Faktinai techninio termino apdirbimas visumet eina gretimais su apdirbimu sąvokos, kurią jis išreiškia. Todel negali būti gerai išdirbtos terminologijos ten, kur pats mokslo dalykas nėra gerai apdirbtas; bet iš kitos pusės mokslinio dalyko apdirbimas tegali vykti vien gretimais su atatinkamos terminijos tobūlinimu.

Vis delto būtų klaidinga manyti, jog termino apdirbimas ir yra ne kas kita, kaip loginis apdirbimas sąvokos, kuri glūdi jo pagrinde. Jei termino apdirbimas ir vyksta gretimais su sąvokos apdirbimu, tai šita lygiagretė eiga dar toli gražu nereiškia paprasto sutapimo. Kitaip ir žinojimo būdai (modi sciendi), liečią sąvoką ir terminą, nesiskirtų tarp savęs. Tuo tarpu termino aptarimas (definitio, kaip veiksmas) ir jo suskirstymas (divisio, kaip veiksmas) nėra tas pats, kas sąvokos aptarimas ir jos suskirstymas. Aptartis (definitio, kaip išdava) ir suskirstymas (divisio, kaip išdava) logikoje yra teisingai laikomu dviem svarbiais mokslinio žinojimo būdais, nes pirmoji parodo, kas yra dalykas iš esmės, antrasis nusako, kokiomis loginėmis dalimis jis susiskirsto. Šituodu žinojimo būdu turi irgi reikšmės termino apdirbimui, ir todel juodu dera panagrinėti pritaikytu šiam reikalui.

Šiam tikslui logikoje daromas net skirtumas tarp nominalinės ir realinės aptarties ir tarp nominalinio ir realinio suskirstymo. Nominalinė aptartis ir nominalinis suskirstymas ir yra tuodu mokslinio žinojimo būdu, kuriuodu randa pritaikymo nustatant terminus. Reik net čia pat pažymėti, jog nuo jųdviejų privalo prasidėti kiekvienas mokslinis termino apdirbimas. Tasai gretimas termino bei sąvokos supratimo tobūlinimas, apie ką buvo neseniai kalbėta, faktinai vykdomas tik tada, kai nominalinis aptarimas ir nominalinis suskirstymas yra jau sudarytu. Kaip tad dera suprasti šituodu žinojimo būdu, pritaikytu termino klausimui?

Paprastai nominalinis aptarimas yra skiriamas nuo realinio aptarimo. Jei realinis dalyko aptarimas iškelia aikštėn dalyko prigimtį arba esmę, tai nominalinis žodžio aptarimas teiškelia aikštėn žodžio prasmę. Faktinai žodžio prasmės iškėlimas aikštėn yra ne kas kita, kaip tikslus nurodymas, kokia sąvoka glūdi žodžio pagrinde, arba, kitaip tariant, kokia sąvoka sutarta jungti su šituo žodiniu ženklu. Visas nominalinio aptarimo sun-

kumas ir yra tas, kad sąvoka, rišama sutartinai su žodžiu, šituo žodžiu ir yra išreiškiama. Išeina tad, jog žodžio prasmė yra paaiškinama sąvoka, kuri yra surišta su žodžiu, kaip su savo ženklu; o iš antros pusės pati sąvoka yra reiškiama žodžiu, kurio prasmę ji sudaro. Norint išeiti iš šito užburto rato, reik griebtis priemonių, kurios, žodžiui aptarti, galėtų pavartoti dalykus, labiau žinomus už patį žodį. Tokiomis priemonėmis yra visų pirma etimologinis žodžio išnagrinėjimas, o paskui—žodžio paaiškinimas kitais labiau žinomais žodžiais, turinčiais vienodos ar tik artimos jam prasmės. Jei, pav., aiškinama, jog esybė reiškia bet kurį dalyką, kuris taip ar šiaip yra, arba esantį dalyką, tai čia, galima sakyti, sykiu įvyksta ir etimologinis žodžio išgvildymas ir jo paaiškinimas sinonimu, nes esąs dalykas ne tik yra sinonimas esybei, bet ir išaiškina etimologinę jos kilmę: daiktvardis „esybė" ir dalyvis „esąs" turi bendrą šaknį, o galūnė -ybė kaip tik objektyvuoja tai, ką vadiname dalyku.

Norint pagilinti nominalinę aptartį tenka eiti prie realinės pareikštojo dalyko arba atsakančios jam sąvokos aptarties. Bet iš kitos pusės einant prie realinės dalyko aptarties paprastai tenka susiprasti del terminų, kas ir įvyksta su nominalinio aptarimo pagalba. O ten, kur realinės aptarties del kurios nors priežasties yra negalima atsiekti, nepasilieka nieko kito, kaip pasitenkinti nominaliniu apibrėžimu. Pav., substancija negali turėti tikslios realinės aptarties, kadangi ji, būdama aukščiausia giminė, negali turėti artimiausios giminės, kuri galėtų įeiti į jos aptartį šalia jos rūšinio skirtumo. Todel, kai substancija aptariama kaip esybė, turinti būtį savyje, tai šitokia aptartis faktinai yra nominalinė, nes ji teaprašo kitais žodžiais substancijos žodžio prasmę.

Kaip nominalinė žodžio aptartis stovi šalia realinės dalyko aptarties, taip nominalinis žodžio suskirstymas stovi šalia dalyko realinio suskirstymo ir sudaro, termino atžvilgiu, žinojimo būdą. N o m i n a l i n i s s u s k i r s t y m a s, v a d i n a m a s k i t a i p d i s t i n c t i o (s k y r i m a s, a r b a s k i r s m a s), y r a i š s k i r s t y m a s b e i i š s k a i t y m a s į v a i r i ų p r a s m i ų, k u r i ų t u r i v i e n a s k u r i s ž o d i s.

Tipingas realinis dalyko suskirstymas yra ne kas kita, kaip giminės suskaidymas rūšimis. Pav., trikampiai gali būti skirstomi į smailiakampius, stačiakampius ir bukakampius; juslingos būtybės—į neprotingus gyvulius ir žmones ir tt. Nominalinis žodžio suskirstymas žymiai skiriasi nuo šito realinio suskirstymo: rūšių vietoje čia tarsi eina dalimis atskiros žodžio prasmės. Iš to matyti, jog žodis tegali būti nominalinio suskirstymo dalyku vien tada, jei jis yra vartojamas įvairia prasme. Žodis, teturįs vienų vieną prasmę, negali net būti skirstomas nominaliniu būdu. Reik tačiau pripažinti, jog dažniausiai žodžiai turi įvairiuose posakiuose įvairios prasmės, ir todel yra labai svarbu, tikro susižinojimo dėliai, skirti (distinguere) įvairios jo prasmės. Turėjome geros progos tai patirti nustatant termino prasmę. Termino žodis, kaip matėme, gali reikšti ir sąvoką (terminus mentalis) ir tarmenį (terminus oralis) ir raštą (terminus scriptus). Nesusitarus apie termino įvairias prasmes ir nedavus pažinti, apie kurią prasmę eina kalba, tarp kalbėtojo ir klausytojo, arba tarp rašytojo ir skaitytojo negali būti, aiškus dalykas, tikro susipratimo.

Lengva pastebėti, jog nominalinis aptarimas ir nominalinis suskirstymas papildo viens antrą. Jei tėra aiškinama žodžio prasmė vienu nomi-

naliniu aptarimu, būtent, iškėlimu aikštėn tos jo prasmės, kurios jis turi kalbamajam dalykui, tai vis delto nesunku supainioti šita jo prasmė su kita prasme, kurios gali turėti šitas žodis ir kuri nėra aiškiai nuo jos atribota. Užtat išskaičius kokių prasmių gali turėti žodis, ir išskyrus bei aptarus vieną kurią jo prasmę, daugiau galima išvengti painiavos termino supratime. Iš antros pusės, patiekus žodžio suskirstyma, bet nedavus jo aptarimo, nebus pakankamai aišku, kaip jis aptariamas rūpimąja prasme. Todel, paprastai, tenka jungti nominalinis termino aptarimas su nominaliniu jo suskirstymu, pradedant nuo tatro iš jų dviejų, katro pirmoje eilėje reikalauja išdėstymo tikslingumas.

Su nominaliniu žodžio suskirstymu yra surištas tam tikru būdu realinis žodžių suskirstymas į vienaprasmius, daugiaprasmius ir analoginius,—suskirstymas, turįs didelės reikšmės terminologijos reikalui. Būtent, nominalinis žodžio suskirstymas prileidžia jau, jog, jei ne visi, tai bent kai kurie žodžiai gali turėti daugiau prasmių, kaip vieną. Ir štai paminėtas realinis žodžių suskirstymas įvyksta pagal tai, kiek ir kaip santykiuojančių tarp savęs prasmių žodis faktinai turi. Jei žodis arba terminas, turi vieną prasmę, jis yra vadinamas vienaprasmiu (terminus univocus). Turėdamas daugiau už vieną prasmę, jis yra daugiaprasmis (terminus aequivocus). O tuo atveju, kai terminas turi daugiau prasmių, kaip vieną, ir kai atskiros prasmės surištos tarp savęs tam tikru siauresniu santykiu, kuris verčia eiti nuo vienos prasmės prie kitos, turime analoginį terminą (terminus analogus). Apie kiekvieną atsitikimą reikia kalbėti skyrium. Taigi, visų pirma, kaip dera suprasti vienaprasmis terminas?

Lygindami dalykus su vardais, kuriais jie vadinami, pastebime, jog kartais atskiram dalykui yra taikomas ir atskiras vardas, o kitais atvejais vienas ir tas pats vardas taikomas ištisai dalykų eilei. Tačiau būtų klaida pavadinus pirmuosius vienaprasmiais, antruosius — daugiaprasmiais terminais. Čia tegalima pasakyti, jog pirmuoju atveju turime tikrinius, antruoju—bendrinius vardus, arba terminus. Jei žvilgterėsime į Rygiškių Jono „Lietuvių Kalbos Gramatiką“, tai 14-me antrosios laidos puslapyje rasime šitokias aptartis: „Tikriniai yra tie vardai, kurie duodami vienam kuriam daiktui, išskiriamam iš kitų panašių į jį daiktų“, pav., Lietuva, Vilnius, Nemunas, Antanas ir tt. „Bendriniai yra tie vardai, kurie duodami ne vienam kuriam išskiriamajam, bet kiekvienam tam tikros rūšies daiktui“, pav., miestas, upė, žmogus, paukštis, miškas, medis ir tt. Kiekvieno iš paminėtų čia bendrinių žodžių pagrinde glūdi viena bendrinė sąvoka, kuri sprendžia apie jo prasmę ir nekinta, nors žodis yra taikomas įvairiems vienos rūšies individams. Ir štai vienaprasmis yra bendrinis terminas, taikomas viena prasme ištisai dalykų eilei, kaip atsakąs kiekvieną kartą vienai ir tai pačiai bendrinei sąvokai. Jei, pav., ir apie Nemuną, ir apie Nerį, ir apie Nevėžį, ir apie Dubysą tariame kiekvieną kartą, jog čia yra upė, tai upės vardas yra čia vienaprasmis terminas, nes yra taikomas ta pačia prasme ištisai dalykų eilei, kuriai atsako viena bendrinė sąvoka; būtent, čia bendrinė sąvoka, reiškianti rūšį, atsako viena prasme savo individams, t. y. Nemunui, Neriai, Nevėžiui, Dubysai.

Panašiai terminas, reiškiąs giminę, viena prasme atsako savo rūšims; pav., ir apie žmogų, ir apie žvėrį, ir apie žuvį galima viena prasme tarti,

jog jie visi yra gyvuliai, t. y. juslingos būtybės. Čia gyvulio gimininė sąvoka pritinka viena prasme visoms savo rūšims, ir todel bendrinis gyvulio terminas tariamas apie šitas rūšis viena prasme. Taigi terminai, reiškią giminines ir rūšines sąvokas, yra vienaprasmiai, kai jie taikomi artimiausioms ir tarputinėms palenktoms rūšims pirmuoju atveju ir individams—antruoju. Visais šitais atvejais terminas remiasi viena ir ta pačia bendrine sąvoka, ir todel yra vartojamas viena prasme, iš kur eina ir jo pavadinimas vienaprasmiu.

Vienaprasmių terminų nereik painioti su vienareikšmiais terminais. Vienaprasmis yra terminas atžvilgiu į sąvoką, kuri glūdi jo pagrinde; vienareikšmis yra terminas atžvilgiu į kitą terminą, su kuriuo jis turi lygią reikšmę, kitaip tariant, yra taikomas tam pačiam arba tiems patiems dalykams. Vienaprasmis terminas, turįs savo pagrinde vieną sąvoką, reiškia viena prasme ištisą dalykų eilę. Vienareikšmiai terminai, reiškią tą patį, arba tuos pačius dalykus, išreiškia apie juos įvairias sąvokas ir todel turi įvairios prasmės. Kaip pavyzdį vienareikšmių terminų Husserl'is ima du posakiu: nugalėtojas ties Jena ir nugalėtasis ties Waterloo [1]). Ir iš tikro šituodu posakiu tereiškia vieną ir tą patį Napoleoną I, nors turi įvairios prasmės pagal dvi įvairias sąvokas, kurios glūdi jų pagrinde. Užtat, jei paimsime posakį „prancūzų imperatorius", tai galėsime jį taikyti ir Liudvikui XIV, ir Napoleonui I, ir Napoleonui III viena ir ta pačia prasme, kadangi jo pagrinde visais šitais atvejais pasilieka ta pati sąvoka. Todel čia yra jau vietos kalbėti apie vienaprasmį, bet ne apie vienareikšmį terminą. Pridursiu dar prie šios progos, jog mūsų žodis „vienareikšmis" atsako lotynų žodžiui a e q u i p o l l e n s, tuo tarpu kad žodis „vienaprasmis" atatinka lotynų žodžiui u n i v o c u s.

Šalia vienaprasmių terminų, kaip žinome, esama daugiaprasmių terminų, kurie lotyniškai vadinami a e q u i v o c a, graikiškai — ὁμώνυμα. D a u g i a p r a s m i s y r a t e r m i n a s, t a r i a m a s a p i e į v a i r i u s d a l y k u s į v a i r i a p r a s m e

Vienaprasmis terminas, kaip matėme, reiškia arba tą pačią dalykų esmę arba tą pačią esmės dalį, kuriai atsako viena sąvoka. Jei, pav., apie atskirus individus tariama, jog jie esą žmonės, yra reiškiama visur ta pati žmogaus esmė. Jei iš kitos pusės apię žmogų, paukštį, žvėrį, žuvį yra tariama, jog jie esą gyvuliai, visur yra reiškiama ta pati įvairių rūšių esmės dalis. Bet jei naminis gyvulys ir vienas Zodiako ženklas yra vadinamas veršio vardu, arba jei laisvanoris tėvynės gynėjas ir kitas Zodiako ženklas yra vadinamu šaulio vardu, tai žodžiai „veršis" ir „šaulys" čia jau vartojamu įvairia prasme ir įvairiems dalykams pareikšti. Čia jau nėra bendrinės sąvokos, kuri tarpininkautų tarp vieno bendro vardo ir įvairių dalykų.

Dera šioje vietoje pažymėti, jog, kai nėra bendrinės sąvokos, terminas negalima įtraukti į taisyklingą protavimą. Pav., būtų netaisyklingas šitokis protavimas: veršis minta pašaru; vienas iš Zodiako ženklų yra veršis; tad vienas iš Zodiako ženklų minta pašaru. Pavartotas čia įvairia

---

[1]) „Zwei Namen können Verschiedenes bedeuten, aber dasselbe nennen. So z. B. der Sieger von Jena — der Besiegte von Waterloo".
E. Husserl, Logische Untersuchungen, II. B., I T. S 47. Halle 1922.

prasme terminas „veršis“ faktinai įvedė į šitą protavimą ketvirtą sąvoką, kas griežtai prieštarauja silogizmo taisyklėms. Todel ir gauta nesąmonė išvadoje.

Tarp vienaprasmių ir daugiaprasmių terminų esama dar trečios terminų rūšies, būtent—analoginių terminų. Vienaprasmis terminas taikomas dalykams, turintiems tą pačią esminę prigimtį; daugiaprasmis terminas taikomas dalykams, turintiems visai įvairias prigimtis. Bet gali būti atsitikimų, kai vienas terminas taikomas dalykams, kurie, kad ir turi įvairias prigimtis, vis delto turi tam tikro bendrumo, panašumo, priklausomybės ir kitokių santykių. Pav., žmogaus koja ir stalo koja vadinamos vienu kojos vardu. Kad savo prigimtimi stalas ir žmogus yra įvairiu daiktu, vis delto esama panašumo, arba analoginio santykio tarp kojos ir stalo iš vienos pusės ir tarp kojos ir žmogaus iš kitos pusės. Todel kojos terminas, taikomas ir stalui ir žmogui, vadinamas čia analoginiu terminu, lotyniškai—terminus analogus. Aptariant neigiamai, ir todel—ne visai tiksliai, analoginį terminą, galima pasakyti, jog *analoginis yra terminas, tariamas apie įvairius dalykus nei grynai įvairia, nei visai viena prasme.*

Analoginio termino pagrinde gali būti viena sąvoka, imama bendru supratimu; bet jame neišvengiamai rasime visą sąvokų eilę, kai imsime tikslinti, arba precizuoti, šitos sąvokos taikymą įvairiems dalykams, analoginiu terminu reiškiamiems. Leiskime, turime žodį „sveikas“, taikomą ir žmogui, ir valgiui, ir vaistui, ir orui, ir veido spalvai. Visa tai gali būti sveiki dalykai. Sveikumo sąvoka, paimta bendriausiu supratimu, bus tartum viena, kol jos netiksliname pritaikymu prie visų šitų įvairių dalykų. Bet pakanka šitas pritaikymas padaryti, kad galėtume įsitikrinti, jog žmogaus sveikumas, valgio sveikumas, vaisto sveikumas, oro sveikumas ir veido spalvos sveikumas yra įvairios sąvokos. Tiesa, visuose šituose atvėjuose esama vienos bendros žymės, kuri riša visus šituos dalykus su sveikata, bet kiekviename atvejyje šalia šitos žymės esama dar kitų įvairių žymių, kurios sąryšyje su jąja sudaro įvairių sąvokų. Kartais net iš pat pradžios sąvokų įvairumas yra aiškus analoginio termino vartojime. Pav., turime du posakiu: pirmą,—lapė yra gudri; antrą,—šitas žmogus yra lapė. Nesunku įžvelgti net pirmu pažvelgimu, kad lapės žodyje kiekvienu atveju randasi kitokia sąvoka: pirmuoju atveju turime vieną žvėrių rūšį, antruoju atveju—personifikuotą gudrumo žymę. Tačiau ir čia ir ten esama bendrumo, kurio faktinai ir yra šita gudrumo žymė.

Termino analogija gali būti įvairi pagal tai, kuo ji remiasi. Scholastika žinojo kuo mažiausia tris analogijos rūšis, kurios buvo vadinamos: analogia proportionis, analogia proportionalitatis ir analogia attributionis. Kai tarp reiškiamų vienu analoginiu terminu kelių dalykų esama panašumo, turime santykio analogiją (analogia proportionis). Tokios, pav., analogijos esama tarp medžio lapo ir popieriaus lapo. Kai du dalyku, reiškiamu vienu analoginiu terminu, įgauna panašumo per palyginimą su trečiu dalyku, turime santykiavimo analogiją (analogia proportionalitatis). Pav., pažinimo šaltinis ir gyvybės šaltinis įgauna panašumo per palyginimą su tuo dalyku, kuris gamtoje yra vadinamas šaltinio vardu. Pagaliau, kai tarp kelių reiškiamų vienu analoginiu terminu dalykų esama išvidinio sąryšio, pav., priežastingos priklausomybės, turime pritaikymo analogiją

(analogia attributionis). Pav., yra sakoma, jog skaitome Aristotelį. Cia Aristotelio vardas vartojamas jo raštams reikšti. Tarp autoriaus ir jo raštų esama priežastingos priklausomybės, iš kur ir kįla analoginis termino pritaikymas.

Santykio ir santykiavimo analogija, rišama su termino vartojimu, tarnauja pagrindu metaforai, kuri yra ne kas kita, kaip tiesioginės žodžio prasmės perkėlimas iš vieno dalyko ant kito, turinčio panašumo su pirmuoju. Pavyzdžiui, tėsie Mercier'o analizė: „Kai, kalbant apie popierių, ant kurio rašome, sakome, jog čia yra popieriaus l a p a s, turime metaforą. Esame pastebėję, jog medžio lapas yra charakteringu būdu plonas; išdavoje atitraukiame plonumo žymę. Paskui pastebime, kad popieriaus lakštas yra taip pat plonas, ir todel perkeliamai pritaikome popieriui lapo vardą, kuris iš pradžios tepritiko medžio lapui. Šitas prasmės perkėlimas ir yra metafora (μετά φέρω). (D. Mercier, Logique, Paris 1919, 125 p.). Metaforinė gamtos personifikacija, kuri dažnai pasitaiko vaizdingoje poezijos kalboje, dažniausiai remiasi panašia analogija. Iš čion kyla posakiai, jog gamta liūdi, audra pyksta, saulė šypsosi, dangus verkia ir tt.

Pritaikymo analogijai (analogia attributionis) atsako vaizdingoje kalboje tai, kas yra vadinama metonimijos vardu. Metonimijos lytį gauname kiekvieną kartą, kai vartojame priežastį vietoje išdavos, ženklą vietoje reiškiamo dalyko, indą — vietoje to, kas jame telpa, atvirkščiai ir tt. Šita analogijos rūšis turi lietuvių kalbai ypatingos reikšmės, kadangi jos šviesoje randa išaiškinimo ir analoginio pateisinimo tokie posakiai, kaip valgomasis kambarys, valgomasis laikas, valgomasis šaukštas, kuriais valgymo vieta, laikas ir įrankis yra vadinami vienu analoginiu terminu, iš pradžios reiškiančiu pasyvią maisto žymę būti valgomam. Faktinai vienas tik maistas tėra valgomas tikra to žodžio prasme. Pritaikomosios analogijos dėsniu valgomomis vadinamos ir visos aplinkybės, neturinčios aktyvios reikšmės. Reik tačiau saugotis pertempti analogijos logines ribas ir pavadinti valgomuoju dalykas, turįs aktyvios reikšmės valgymo veiksme. Pav., negalima pateisinti pritaikomosios analogijos posakyje „valgomasis asmuo", nes asmuo, kuris valgo, gali ir privalo būti pavadintas valgančiu asmenimi. Del šitos priežasties nepriimtini yra tokie posakiai, kaip atsakomasis redaktorius laikraštyje arba veikiamasis asmuo dramoje, nors laikraštyje gali būti atsakomųjų straipsnių, o dramoje—veikiamųjų scenų.

Ne pro šalį bus čia pažymėjus, jog filosofiniame darbe ypač yra svarbu tiksliai nusimanyti, kokia prasme imami terminai, kuriais išreiškiami sprendimai ir protavimai. Jei nėra tinkamai nusimanoma apie terminų ypatybes, galima lengvai padaryti stambių logikos klaidų, kurios gali turėti nelemtos reikšmės visai filosofinei sistemai. Ryškiu tam pavyzdžiu gali būti Solovjovo bandymas išspręsti Dievo ir pasaulio santykiavimą. Aišku, jog ir Dievas ir pasaulis yra tai, kas galima pavadinti esybės vardu: Dievas yra esybė ir pasaulis yra esybė, arba tikriau—ištisa esybių daugybė. Kas išeis, jei apie Dievą ir Jo kūrinį tarsime esybę ne analoginiu, bet vienaprasmiu būdu? Išeis, aiškus dalykas, kad Dievo ir pasaulio buvimo būdai yra vienodi. Toliau, jei Dievo ir pasaulio buvimo būdas, arba būsena, yra vienoda, tai Dievas ir pasaulis gali sudaryti viena iš dviejų: arba substancialinę vienybę, arba realų skaičių dviejų dalykų, turinčių vienodą būseną. Jei teigiame, jog Dievas ir pasaulis sudaro substancialinę vienybę

gauname pantėizmą. Jei teigiame, jog Dievas ir pasaulis sudaro realų skaičių dviejų dalykų, turinčių vienodą būseną, gauname dualizmą. Solovjovas pripažino vienodą buvimo būdą, arba būseną, ir Dievui ir pasauliui, nepastebėjęs, jog esybės terminas yra tariamas analoginiu būdu, kas scholastikoje buvo išreiškiama posakiu: „ens dicitur multipliciter“. Paskui Solovjovui teliko pasireikšti arba už pantėizmą, arba už dualizmą; bet sykiu, intuicijos vedamas, jis negalėjo aiškiai pripažinti nei pirmojo, nei antrojo. Iš čion nuolatinis jo svyravimas tarp pantėizmo ir dualizmo ir nenuilstamas ieškojimas trečio problemos išsprendimo. Ieškodamas tokio trečio išsprendimo, jis prieina galop prie to, kad ima suprasti pasaulį, kaip tampantį absoliutą, ir pripažįsta jam tampančią būseną, skirtiną nuo Dievo būsenos. Nors ir tokiu formulavimu Solovjovas problemos neišsprendžia, bet simptominga čia yra tai, kad jis visu savo gyvenimo filosofiniu darbu pagaliau prieina prie to, nuo ko jis turėjo pradėti, būtent — nuo aiškaus supratimo fakto, jog esybės terminas yra analoginis, ir jog todel pavadinimas Dievo ir Jo kūrinio esybėmis dar toli gražu nereiškia, kad tuo pačiu ir Dievui, ir Jo kūriniui pripažįstamas vienodas buvimo būdas, arba vienoda būsena.

Iš viso, kas yra pasakyta apie moksliška termino apdirbimą, nesunku įsitikrinti, jog mokslinio termino sudarymas, nustatymas ir jo supratimo išplėtimas yra daug sudėtingesnis vyksmas, kaip kad tai gali rodytis iš pat pradžios. Šitas moksliškas termino apdirbimas pereina ištisą tarpsnių eilę, kuri faktinai niekumet nesibaigia, kaip kad nesibaigia niekumet moksliškas pačio dalyko tyrinėjimas: buvo juk sakyta, jog sykiu su dalyko pažinimo tobulėjimu išsiplėtoja ir termino supratimas. — Baigdamas šitą klausimą nagrinėti, turiu dar pažymėti, jog paprasta termino apdirbimo tarpsnių eiga faktinai nėra tokia, kokioje buvo tyrinėti šitie tarpsniai einamajame skirsnyje. Tai įvyko todel, kad nuosekliai logingas dalyko išplėtojimas teorijoje ne visai supuola su genetiniu dalyko išplėtojimu tikrovėje. Paprastai moksliškas termino apdirbimas pereina šitokius genetinius tarpsnius:

1. termino sudarymas iš etimologinio pagrindo ir jo paaiškinimas sinonimais,
2. nominalinis termino aptarimas, remiantis tiesiogine ir pagrindine jo prasme,
3. nominalinis termino suskirstymas, jei terminas turi daugiau, negu vieną prasmę,
4. termino supratimo tikslinimas (precizavimas) nustatant griežčiau jo prasmės talpą ir jo reikšmės tysą,
5. termino supratimo išplėtojimas sąryšyje su pačio dalyko pažinimo pažanga.

Juan-les-Pins, Alpes Maritimes.
1924 m. liepos mėnuo.

(Tęsinys lauktinas).

Filosofiškas judėjimo argumentas Dievo esimui įrodyti.

Parašė Kun. B. Andruška, S. J., Kaunas *).

1. Judėjimo argumentas galima į šią formą suimti:

Esame tikri ir aiškiai patėmijame pajautomis, jog kai kurie daiktai šiame pasauly juda.

Bet kas tik juda, ne pats sau tą judėjimą duoda, o tik kieno nors kito yra judinamas.

Todel išaiškinti judėjimui, kurį gamtoj matome, reikia nejudančiojo Judintojo (Motor immobilis); o tuo tegali būti Esinys, atskiras nuo pasaulio.

2. Įsižiūrėkime bent kiek arčiau į tą argumentą, įrodydami ir aiškindami kiekvieną sakinį.

Pirmame sakiny tvirtinama judėjimo faktas. To fakto niekas neneigia. Judėjimas čia imama plačiausia prasme, taip kad jis reiškia kiekvieną realų besikeitimą. Kada tik materialiniuose kūnuose įvyksta koks nors keitimasis, tenai įvyksta ir vietinis judėjimas. Taip antai, augalų augimas rišasi su vietiniu judėjimu. Gamtos mokslas laiko judėjimą visos visatos generaliniu ir pamatiniu faktu.

3. Bet kas tik juda, ne pats sau tą judėjimą duoda, o tik kieno nors kito yra judinamas. Tai yra principas aiškinamas kame kitur: Quidquid movetur, ab alio movetur. Kiekvienas judėjimas reikalauja judintojo. Judėjimas be judintojo yra prieštaravimas, kaip veikimas be veikėjo yra prieštaravimas.

O kas tas judintojas bus: ar patsai judamasis daiktas save judina, ar koks nors kitas daiktas jį judina?

Jei daiktas, kurs dabar juda, pirma nejudėjo, tada mums nėra jokio keblumo suprasti, jog jis liko kieno nors kito pajudintas. Iš ramybės į judėjimą daiktas savaime pereiti negali. Jis judėjimo neturėjo, todel nė duoti jo sau negalėjo, — nes niekas neduoda to, ko pats neturi. O iš nieko judėjimas atsirasti negali, — kitaip nebūtis taptų būtimi, — liktų sugriautas prieštaravimo principas.

Taip pat nesunku suprasti, jog jei daiktas jau juda, tai jis patsai iš savęs negali pakeisti judėjimo rūšies, arba linkmės, padidinti judėjimo intensyvumo, judėjimo paskubinti ir tt.— nes jis negali pats sau duoti to, ko neturi.

Taigi, judėjimo pradžia ir judėjimo pakitimas būtinai reikalauja kito judintojo.

4. Dalykas bent kiek komplikuojasi, jei daiktas jau juda, nepakeisdamas savo judėjimo rūšies, ir nežinome, ar tas judamasis daiktas kuomet nors buvo ramybės stovy. Ar ir tada mes galime spręsti, jog reikia judintojo iš šalies (ab extra)? — Taip. Būtinai.

Kas yra judėjimas? — Tai yra nuolatinis darymasis,—fieri, —nuolatinė eisena iš vieno stovio į kitą. Judamasis daiktas eina iš galimybės į aktą, t. y., judamasis daiktas, bejudėdamas, pasiekia ką nors, ko aktualiai neturėjo, bet tik galėjo turėti. Vanduo, šildomas, gauna kaskart

---

*) Tai vienas skyrelis iš autoriaus įrengtų spaudai knygų „Dievo esimas. Teizmo pasaulėžiūros pamatai“.

šiltesnį stovį; paukštis, lėkdamas ore, gauna nuolat kitą, naują vietą, naujas vietines reliacijas. Vanduo, tekėdamas Nemune, liečia kaskart naujus krantus. Taigi, per judėjimą daiktas nuolat gauna ką nors nauja, ko pirma neturėjo, bet tik tegalėjo turėti. O jei daiktas to naujo, kurį per judėjimą gauna, neturėjo, tai patsai sau nė duoti jo negalėjo: niekas neduoda to, ko neturi,—kitaip, iš nieko atsirastų būtis. Taigi, tą nauja daiktas tegali gauti iš kokio nors kito daikto poveikio. Tatai visur ir visada yra tikra: kas tik juda, kieno nors kito yra judinamas (Quidquid movetur, ab alio movetur).

5. Mes nesakome, kad patsai daiktas, kurs juda, nieko neprisideda prie to judėjimo, nes jis turi ir tūlą savą jėgą, kuria gali naudotis, kai lieka kieno nors kito pajudintas. Bet judąs daiktas nėra patsai vienas iš savęs p i l n a savo judėjimo p r i e ž a s t i s. Tai aišku ypač gyviuose. Gyviai taip save judina, jog yra kieno nors kito judinami. Augalai, kad galėtų gyvuoti ir augti, reikalauja kitų objektų ir jėgų, kurios prisideda prie jų gyvavimo ir augimo: maisto, šilumos. Pajautų pažinimui ir geidimui gyvuliams reikia objekto, kuris tam tikru būdu pajudintų gyvulio pajautų galias. Žmogaus intelektualinis pažinimas ir norėjimas netiesioginai pareina nuo poveikio, kurį pajautų objektai daro jo pajautoms (iš čia ir filosofų maksima: Nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu). Niekur nėra gyviuose, kad ta pati gyvio dalis būtų vienkart judintojas ir judinamasis daiktas tuo pat atžvilgiu, bet viena gyvio dalis, pajudinta kokiu nors būdu išviršinių daiktų, judina kitą gyvio dalį [1]). Jei mes gerai netėmijame, atrodo, lyg gyvulys pilnai judintų save patį, bet geriau įsitėmiję, rasime, jog tikrumoj yra įvairių judintojų eilė, kuri veikia daugiau ar mažiau pati išviršinių judintojų veikiama. Taigi, ir gyvių žvilgsniu pilnai yra tikra: kas tik juda, kieno nors kito yra judinamas.

6. Tolimesnis mūsų protavimo sakinys: Todel išaiškinti judėjimui, kurį gamtoj matome, reikia nejudančio Judintojo (Motor immobilis). Delko?

Daiktas, kurs juda, yra kito arba kitų judinamas.

Klausiu, ar tas daiktas, kurs judina, patsai juda, ar ne? Jei juda, tai ir jis yra kieno nors kito, trečiojo, judinamas. Taip pat klausiu ir apie tą trečiąjį, ar jis juda; jei ir jis juda, tai ir yra kieno nors, ketvirtojo, judinamas,—ir taip toliau. Tokiu būdu susidaro judintojų ir judamųjų daiktų ištisa eilė. Mes galime įsivaizduoti, jog tokioj eilėj yra, tartum trejetas narių.

Pirmasis narys tai tas, kurs judina, patsai nejudėdamas (Motor immobilis), — aiškumui, pavadinkime jį A. Trečiasis, arba paskutinysis, narys tai tas daiktas, kurį bejudantį mes matome, o kurs kito daikto dar nejudina, —pavadinkime jį C. Antrasis, arba vidurinysis, narys tai tie daiktai, kurie lieka pajudinti ir pajudina kitą,—pavadinkime jį B. Taigi, visa eilė taip atrodytų: A judina B^1, o pajudintas B^1 judina B^2, o pajudintas B^2 judina... B_n, pagaliau pajudintas B^n judina C, kurį bejudantį tėmijame [A, B (arba B^1, B^2, B^3... B_n), C.].

---

[1]) Šuo, pamatęs žmogų beimant lazdą, bėga šalin. Kiek čia įvairių išviršinių poveikių, kurie prisideda prie šunies bėgimo! Skaudus patyrimas ir jo atsiminimas, veikiant jo vaizduotei, sužadina savęs užlaikymo instinktą, paveikia jo lokomocijos jėgas; o lokomocijos prietaisams įjudinti sunaudota iš lauko priimto maisto, šilumos ir tt

Prileiskime, kad tarpinis narys B yra labai ilgas; prileiskime, jei jau taip norima, kad ir kontradikciją, jog jame tilpsta net begalinis skaičius daiktų judinamų ir judinančių. Ar tuomet bebus reikalingas narys A tam, kad narys C judėtų? – Būtinai! Nes jei nėra A, tai nejuda B^1; jei nejuda B^1, tai nejuda B^2... nejuda B^n, todel nė C nejudės. Bet mes matome, jog C juda; todel turi būti A, t. y. Motor immobilis. Mat, nors narys B būtų ilgiausias, tačiau jis judėjimo energijos nepadaugina: jis tėra tarpininku-laidininku. Į jį galima visai neatsižvelgti, nebent tiek, kad juo ilgesnis jis yra, juo daugiau judėjimo energijos išaikvojo ir mažiau jos beįdavė nariui C. Visa svarba glūdi nary A; jei to nario A nėra, o tačiau C juda, tai tas judėjimas, drauge su visa, kas per judėjimą pasiekiama, atsiranda iš nieko: nebūtis tampa būtimi. O tai yra kontradikcija. Todel būtinai reikia, kad būtų narys A, t. y. nejudąs judintojas, Motor immobilis.

7. Šį mūsų protavimą dar kartą išaiškinkime pavyzdžiu:

Laikrodis, tas taip naudingas mūsų įtaisas, susideda iš dviejų rodyklių, ir tam tikro skaičiaus ratelių, kurie judina vienas kitą.

Delko įtaisas eina? Aišku, jog del to, kad pirmasis ratelis, pirm negu pavarys kitą ratelį, gauna pavarymą ne nuo kito ratelio, bet nuo spyruoklės, kuri išsitiesia, ar nuo pasvaro, kurį gravitacija traukia žemyn. Panaikink spyruoklę ar pasvarą, ir viskas sustos. Nors ratelių, nuo kitas kito priklausomų, būtų begalinė daugybė, laikrodis amžinai pasiliks nejudąs, jei jam nepridėsi spyruoklės, pasvaro,—principo, judėjimo priežasties.

Tikinti, jog laikrodis gali patsai iš savęs eiti be to neapsieitino organo—spyruoklės ar pasvaro,—jog jis gali eini ačiū vien tam faktui, kad jis turi begalinę daugybę ratelių, tai aiškus absurdas.

Yra pasaulio visatoj įvairių judėjimų ir judamų daiktų, tartum kokiame nuostabiame laikrody ratelių. Tenai tų ratelių labai didelė daugybė, —jei jau taip norima sakyti,—begalinė daugybė, besitęsianti, jei norima, į praeities amžinybę. Už (extra) tos judamų ratelių eilės būtinai reikia principo, reikia Motoro-Judintojo, kuris duotų judėjimo: tokio Judintojo nesant, viskas būtų sustingusiame nejudėjime. Taigi, jei norime išaiškinti faktą, kad daikiai juda, reikia priimti aną būtiną spyruoklę, kuri įvarytų judėjiman visą pasaulio mechanizmą ir užtikrintų jam reguliarę eiseną.

Daugink traukinio vagonų skaičių, jei pajėgsi, iki begalybės: tas taip didelis vagonų skaičius nejudins traukinio, jei nebus garvežimio, Absurdas būtų sakyti, jog garvežimis nereikalingas, delto kad vagonų yra tokia didelė daugybė!

8. Tolimesnis mūsų argumento sakinys: Tas nejudąs Judintojas (Motor immobilis), tegali būti Esinys, atskiras nuo pasaulio. Tai aišku iš mūsų praeitojo protavimo. Jei tą nejudantį Judintoją kaip nors identifikuosime su pasauliu, tai jis juda; jis tada tilpsta nary B, būtent, yra judinamas ir kitą judina, — nes kas tik juda, kieno nors kito yra judinamas,—jis nebėra Motor immobilis. Todel mums tenka ieškoti kito Judintojo, kuris judintų patsai nejudėdamas.

9. Be to, tas Motor immobilis negali būt kūnas, arba materija. Materialinis kūnas tepajudina kitą kūną tik patsai judėdamas. Taigi, jei pirmasis Judintojas būtų materialinis, tai jis, judindamas kitą, ir pats judėtų, ir todel nebebūtų Motor primus (pirmasis Judintojas), nes jei jis judėtų, tai jau kieno nors kito būtų judinamas. O dar, kadangi materija yra

abejutė kai del ramybės ar judėjimo (t. y. ji gali judėti, ar pasilikti ramybėj), tai ji nėra savo judėjimo priežastis,—taigi, jei ji juda, ji yra judinama kieno nors kito, ir tai tokio, kurs pats stovėtų aukščiau visos materijos, arba būtų nematerialinis. Taigi, pirmasis Motor immobilis negali būti materialinis. Jis tegali kitą judinti tik savo valios aktu, taigi, Jis tegali būti Dvasia.

10. Kadangi pirmasis Judintojas judina savo valios aktu, aiškėja, jog Jis nėra neveiklus,—priešingai, Jis yra pati veikiamybė (activitas). Tiktai ta veikiamybė neturi jokių netobūlybių,—todel ji visada turi būti akte, be jokios potencialybės arba netobūlumų bei trūkumų. Mat, pirmasis Judintojas yra nejudąs ir nepajudinamas, nes kitaip Jis nebebūtų pirmasis Judintojas; o kaipo nejudąs ir nepajudinamas, Jis negali gauti jokios naujos tobūlybės. Taigi, kaip filosofai išsireiškia, Jis yra actus purus (grynas aktas), be jokio trūkumo bei netobūlybės priemaišo.

11. Pirmasis Judintojas yra pasaulio judėjimo priežastis. Kadangi pasaulio daiktai tepasidaro per šiokį ar tokį judėjimą, tai reiškia, jog pirmasis Judintojas, kaipo pasaulio judėjimo priežastis, yra viso pasaulio pirmoji Priežastis.

12. Kitas išvadas, einančias iš pirmojo Judintojo sąvokos, kurios arčiau parodo pirmojo Judintojo prigimtį ir savybes, padarysime kitą kartą. Čia mums užtenka pakartoti mūsų argumento išvada bendrais bruožais.

Išaiškinti judėjimui, kuris pasauly matosi, reikia nejudančio Judintojo (Motor immobilis); toks Motor immobilis tegali būti Esinys, atskiras nuo pasaulio, kurs yra pirmoji Priežastis, kurį mes vadiname Dievu.

Šių dienų dorinės problemos.

Parašė Stud. Pr. Dovydaitis, Maksva *).

> Nous brulons du desir de trouver une assiette ferme et une dernière base constante, pour édifier une tour qui s'élève *à* l'infini, mais tout notre fondement craque et la terre s'ouvre jusqu'aux abimes. *Pascal.*

I. Gyvas šiais laikais susirūpinimas doros klausymais ir to priežastys. — II. Šių dienų etikos uždaviniai ir tendencijos. — III. Moralės krizės ir to priežastys. — IV. Įvairūs bandymai išgelbėti moralę arba pastatydint ateities moralę.

I. Etikos klausymai stovi šių dienų filosofinio galvojimo priešaky. Beveik kiekvienas filosofinės periodinės spaudos numeris, ypatingai vokiečių ir prancūzų, atneša įvairių etikos problemų svarstymų ir naujų etikos veikalų sarašus. „Doros klausymai niekuomet nebuvo taip karštai svarstomi, niekuomet jie taip visų nedomindavo. Juos svarsto visur: politiniuose suvažiavimuose, visuomenės susirinkimuose, žurnaluose, romanų ir dramos literatūroj, salonuose, šeimynose" [1]). Taip būta prieš šimtmečio ketvirtį, o šiuo laiku kalbamieji klausymai patapo dar labjau spirginantys.

Kas per priežastis, kad etikos problemos šiandien lyg drugio krečiamos? „Toki laikai, kurie domisi pirmiausia etikos klausymais, yra etikos nupuolimo laikai. Gyvas susirūpinimas etika rodo, jog pirmiausia vienašališkas protavimas sugriovė dvasinės gyvatos pagrindus, nuo ko pasviro ir konkrečios dorovės pagrindai" [2]). Kalbant paprasčiau, to priežastis yra moralinis krizis. Apie jį aš kalbėsiu toliau, o dabar dirstelsiu į didžiąsias tendencijas šių dienų etikoj.

II. Šių dienų naujosios etikos didžiausia tendencija, kalbant Paulseno žodžiais, tai jos sekuliarizavimas. Savosios etikos obalsiu jis deda: „Galvojimas ir jautimas turi būt sekultarizuoti" [3]). Etikos istorininkas Jodlis tą pat išreiškia daugelyje vietų savo raštuose. Šią tendenciją vykusiai apibūdina Gutberletas: „Jodlio idealas—atskirt etiką nuo teologijos, ir šiuo požvilgiu jis svarsto moralės sistemas. Jo išreikšta tendencija — išdėstyt pamažu ėjusį paskutinį šimtmetį dorovės pasilaisvinimą nuo religinių pagrindų" [4]).

Kitas etikos istorininkas, Cygleris, dar atviresnis: „Pirmoji naujosios etikos problema—tai dorovės pasilaisvinimas nuo teologijos" [5]). Taip pat Hartmanas savo veikalą apie dorovinę sąmonę papuošė daugeliu iškraipymų

---

*) Tai yra lietuviškai išverstas įvadas rusiškai parašyto veikalo „Guyau etikos kritika" (Kritika etičeskoj sistemy Guyau), kurį 1910 metų pradžioj jo autorius, to meto Maksvos universiteto teisių fakulteto 2-jo kurso studentas, buvo įteikęs to universiteto istorijos-filosofijos fakultetui, kuris šiąją tėmą buvo paskelbęs filosofijos sekcijos studentams medaliams pelnyti. Veikalui buvo pripažintas sidabrinis medalis.

[1]) E. Beaussire, La crise actuelle de la morale. Revue de deux Mondes 1884, Rugsėjis 553 p.

[2]) Stange, Die christliche Ethik in ihrem Verhältniss zur modernen Ethik 1892, 1 p.

[3]) Paulsen, System der Ethik I, 1889, prakalba.

[4]) Gutberlet, Ethik und Religion 1892, 2-3 p.

[5]) Ziegler, Sittliches Sein und sittliches Werden [2]1890, 20 p.

jo nekenčiamos pozitivios krikščionybės, kurią jis pasitenkindamas vadina jėzuitizmu [1]).

Guyau mokslas, kuriuo užsiimsime, pilnatimi reiškia taip pat reakciją prieš metafiziškus ir religiškus elementus moralėje.

III. Si tatai naujoji moralė ir gyvena sunkų krizį. Tai aišku visiems, aišku ir patiems moralininkams. Štai ką rašė Prancūzijoj vienas liberalizmo atstovų: „Moralės krizis prasidėjo; gera, senobinė, tikroji, imperatyvioji moralė reikalinga absoliuto; atsparos punktą ji teturi Dievuje". O Dievą, suprantama, šių dienų filosofija pašalino ir todel jai tenka šalint ir senobinė moralė. „Ar naujoji moralė neapvils?" — klausia jis toliau. „Deja mums, jei del to mes abejosime. Tačiau aš regiu nykstant visa tai, kas žmonijai išdirbo taurumą" [2]). Pakeliui pastebėsiu, jog kai kuriems teizmas dar nesunaikintas ir jie imasi „išviliot jį iš stiprios apreiškimo tvirtovės į filosofinį kovos lauką" [3]).

Vienas naujųjų moralės sistemų prancūzų kritikas savo knygas [4]) pradeda cituodamas Šopenhauerio motto: „Skelbt moralę lengva, bet pagrįst sunku" ir su tuo sutikdamas rašo: „Tai įrodo šių dienų moralės krizis. Viskas išstatyta svarstyt, nėjokio principo nėra tvirtai nustatyto arba bent pakankamo paties per save; nei asmeninio patogumo principas, nei bendros naudos, nei universalios evoliucijos, nei pozitivistų altruizmas, nei pesimistų užuojauta ir naujoji nirvana, nei kantininkų pareiga, nei spiritualistų transcendentinis «gėris savy»; laisvo pasirinkimo ir pareigos moralė, rodosi, dingo, kad užleistų vietą «papročių fizikai»—tiek individualinių, tiek ir socialinių. Rašyta sujaudinančių tyrinėjimų apie tai, kaip baigiasi religinės dogmos [5]); šiandien dar rimčiau galima parašyt apie svarbesnį gyvenime klausymą, — apie tai, kaip nyksta moralinės dogmos. Pareiga aukščiausio kategoriškojo imperatyvo pavidalu, tur būt, buvo paskutinioji dogma, buvusi kaipo paslėptas visų kitų pagrindas. Sis fundamentas veikiai ir patsai pasviro, sugriuvus visam, ką jis laikė".

Aš neiškenčiu neparodęs skaitytojui dar vieno labai gyvo, nusisekusio ir žavinčio paveikslo, koks yra bendras šių dienų moralės krizis. Jis, tas paveikslas, patiektas prieš šimtmečio ketvirtį, bet ne tiktai kad nepaseno, o atvirkščiai, pelnė ir, rodos, tiktai dabar pilniausiai ir ryškiausiai atspindi tikrenybę. Štai tas paveikslas:

„Daugelio šių dienų filosofų akyse senobinė moralė yra ne daugiau, kaip tik laikina pastogė, kuri iš visų pusių braška ir štai jau rodos griūsianti; o jei dar gyvenama jos pavėsy, tai tik todel, kad, jai sugriuvus, nesitiki pasistatysią kitą tokią pat, nors kad ir kaip labai silpnai ji laikytųsi ir kad ir kaip grasintų sugriūsianti. Tačiau ne visi vienodai žiūri į tą griuvimą. Vieni stengiasi griuvimą sukliudyt iš greitųjų daromomis pataisomis, kiti, bejėgiai neišvengiamos nelaimės žiūrovai, nevaisingai skundžiasi ir aimanuoja. Kai kurie, rodos, dalyvauja griūvant: jie iš anksto

---

[1]) E. v. Hartmann, Das sittliche Bewusstsein (Ausgewählte Werke II B.) [2]1886, 516 p.

[2]) Scherer, La crise de la morale, La Temps, 1880, Rugsėjo 4 ir 6 d.

[3]) A. Drews, Die deutsche Spekulation seit Kant 1893, I, prakalba.

[4]) A. Fouillée, Critique des systémes de morale contemporaines [3]1893.

[5]) Turima galvoj pagarsėjęs de Jouffroy'o straipsnis: „Comment les dogmes religieusses finissent".

lenkiasi prieš ateities žmoniją, kuri, jų manymu, neabejotinai apsieisianti be moralės, kaip kad šių dienų žmonija pradedanti apsieiti be metafizikos ir religijos. Fata viam invenient; noroms nenoroms kiekviena gyva būtybė taikosi į savo aplinką; gyvata ir mintis seka gamtos judėjimus. Žmogaus protas pasilaisvinsiąs nuo moralės, kaip vabzdys pasilaisvina nuo savo kokono jo nebegailėdamas, kaip peteliškė nebesigailinti savosios lėlės. —Kiti, pagaliau, liūdi stebėdami, jog toks reikšmingas žmonijos kolektivaus gyvenimo organas nyksta nepalikdamas žymių: moralė turinti egzistuot šiokiu ar kitokiu pavidalu. Mes manome, jog ji žuvusi! Ne! Ji naujinasi! Jos mirtis būtų ir žmonijos mirtis. Šie paskutinieji pasitikėdami karštai ieško naujos moralės, ateities moralės formulės. Jiems nestinga taip pat ir užgyrimų. Jų sumanymus lydi universali viltis.—Aš girdėjau, kaip kalbėjo, jog patys profesiniai mokslininkai nerimsta ir klausinėja filosofų, ar veikiai jie duosią pasauliui moralę, kurios jis reikalingas, moralę, uždedančią tas pačias pareigas kaip ir senobinė, tiktai kitų principų vardan,--moralę tokią pat kilnią ir stipresnę" [1]).

Šitaip skatinami moralistai ir mėgina išgelbėt moralę, ir statydina ateities moralę. Apie šiuos mėginimus aš kalbėsiu peržvelgęs šių dienų moralės anarchijos priežastis. Jas aiškina įvairiai:

„Kritiškas protas nėra naujas dalykas. Jis rausėsi po poleiteistiškų religijų pagrindais jau prieš krikščionybę. Tačiau jo ardomasis darbas nėjo taip sparčiai ir giliai, kaip šiandien" [2]).

„Tiesą pasakant, krizis jau gręsė senai. Jį buvo galima numatyt jau nuo tos dienos, kai Dekartas įbruko žmogaus protui taisyklę laikyt per įtariamą kiekvieną neišbandytą ideją ir per abejotiną kiekvieną neaiškią po išbandymo" [3]).

„Krizis pareina nuo daugelio priežasčių, tarp kurių pirmoj vietoj tenka statyt didelė pažanga, kurią padarė mokslai ir jų pritaikymas. Šių dienų mokslai sugriovė religijos bei metafizikos dogmas ir pakeitė mūsiškį pasaulio bei gyvatos supratimą. Jie (mokslai) mus išgydė nuo visokių antropomorfiškų ir antropocentriškų idejų. Jie mus supažindino su mūsų tikrąja vieta pasauly ir žmonijoj. Kitoj pusėj, pramonės pažanga su jos begaliniais padariniais—sukurtais turtais, lengvumu susisiekt ir k. pakeitė mūsiškį gyvenimo būdą. Kaip pagal įsakymą, atsirado senovės žmonijai nežinomas reikalas: komforto reikalas" [4]). Trumpai sakant, krizį sukėlė individualaus ir kolektivaus gyvenimo sąlygų pakitimas.

„Visuotinas turtų padidėjimas išplėtė mūsų norą gyvent ir smaguriaut. Mes vis labjau ir labjau prisirišame prie gamtos ir gyvenimo. Naujas gyvenimo supratimas iš dalies tapo vėl toks, kurį turėjo senovės graikai" [5]).

„Religinis tikėjimas išnykęs daugely sielų ir pajudintas kituose. Jos vietos neužėmė joks filosofiškas mokslas, joks valstybinis arba visuomeninis autoritetas nebetur universalios ir be išimties pagarbos" [6]).

---

1) F. Boirac, Revue philosophique 1885, Kovas 319, 320 p.

2) Seailles, Les affirmations de la conscience moderne.

3) Boirac, t. p. 319 p.

4) Aslan, La morale selon Guyau 1901, 14, 15 p.

5) Brocharde, Revue philosophique 1901, Sausio m.

6) E. Beaussire, La crise actuelle de la morale, Revue de deux Mondes 1884 Rugpj. 553 p.

Guyau senosios moralės krizį matė ardomoje refleksijos pajėgoje. Jis išvedė dėsnį: Kiekvienas instinktas, tapdamas sąmoningu, yra. Pavyzdžiui eina toks reiškinys. Motinybės instinktas, toks stiprus visų žinduolių, žmonių pradeda nykt kaip tik jis susitiko su protu ir nebebuvo palaikomas religijos dogmų. Tai ypač esą matyt Prancūzijoj, kame gyventojai stipriai mažėja. — Tyrinėt, ar šis dėsnis teisingas ar ne, nuvestų mus perdaug į šalį; šiuo tarpu grįžtame moralės krizio priežastims apibendrint.

Kaip matyt iš keletos šių citatų, šiuo klausymu esama įvairiausių ir netgi priešingų nuomonių. Kokios bebūtų tos priežastys, tai betgi visi sutinka, jog moralė yra sunkiai sukrėsta. Jai išgelbėt siūloma įvairių medikamentų ir statydinama ateities moralė.

IV. Fouillée ryžosi išlaikyt moralę parėmęs ją reliativu abejojimu kai del nepažįstama, mūsų metafiziško nežinojimo sąmone, ir šių dienų moralės sistemų apžvalgą baigia su viltimi, jog krizis baigsis laimėjimu naujosios moralės, vilties moralės. „Jei pasaulio kilmės mįslei mokslo obalsiu eina Ignorabimus, tai pasaulio paskyrimo mįstei moralės obalsiu gali būt Sperabimus". Guyau mano, kad tokia moralė „yra mėginimas sujungt sintezėn evoliucionizmo ir kritiškosios filosofijos rezultatus" [1]).

Kitas prancūzų filosofas, neokriticizmo atstovas, iš moralės daro kaip ir naujo tikėjimo, moralinio tikėjimo aktą. „Moralinių veiksmų grožis ir jų nuopelnas,—sako jis—eina kaip tik nuo jų principų neaiškumo" [2]).

Aiškiau kalba Jodlis apie realistinės etikos ateitį. Aukštai skrajojančiais posakiais atšventęs A. Comte'o žmonijos religiją, savo istorijos etikos gale jis dar kartą grįžta prie žmonijos religijos ateities tokiais pakilusio ūpo išvedimais: „Idealas mumyse ir tikėjimas į didėjamą jo mumis įvykdymą—tai žmonijos naujosios religijos formulė, kurioj mintys sutampa vienumon (pozitivus poetiškojo pesimizmo protesto papildymas), tai punktas vidujinio bendrumo tarp Mill'io ir toliau pažengusių galvotojų abiejų kitų didelių kultūrinių tautų, Comte'o ir Feuerbach'o, tai, vienu žodžiu, spinduliai minties, kuri dabar teapšviečia aukščiausias ir laisviausias kalnų viršūnes, o kuri paskiau prasiskverbs ir į pačias žemutines žmonijos gelmes".

Hartmanas gyvenimo tikslu siūlo nirvaną, daug blogesnę, kaip Rytų nirvanos, o kiti naujosios etikos skelbėjai dar ir kai ką pigiau. Taip antai, Renanas pasiūlo pasirinkt, kas kam patinka: „Vienam dorybė, kitam varžtas tieson, trečiam meno meilė, kitiems įdomumai, kelionės, moters, prabanga ir žemiausiuose laipsniuose morfis ir alkolis" [3]). Nuostabiai madiška elegantiškojo cinizmo etika! Su tokių receptų padariniais dar susitiksime toliau.

Guyau stengėsi pateisint. moralę pozitiviomis žiniomis, kurių mes turime apie pasaulį ir gyvenimą. Jis manė, kad jei mokslas pajėgia išgriaut senosios moralės pagrindus, tai jis pajėgs ir sukurt tvirtesnę. Ištirt, kaip jis šitai darė, o vyriausiai, ar jis pastatydino bent dalimi atatinkamą žmogaus reikalams moralę,—tai ir yra vyriausias šio darbo uždavinys.

---

[1]) Esquisse d'une morale sans obligation ni sanction (1-sis leidimas 1885 m.; cituojama iš 9-jo leidimo 1907 m.).

[2]) Renouvier, Science et la morale.

[3]) Renan, Journal de Debats, 1884, Spalių m. 7 d.

Daugelis moralės krizio priežastį mato tą, kad šių dienų mokslas atmetė religines ir metafizines dogmas, bet nepajėgė jų vieton pastatyt ką kita. Jei del pirmosios šio tvirtinimo pusės ir galima ginčytis, tai antroji, šiaip ar taip, yra visai teisinga. Pozitivus mokslas, kaip toks, neįgalėjo ir neįgalės niekuomet atstot religinių ir metafizinių žmonijos siekimų. Tai įrodo visa žmonija pradedant nuo pačių stačiokiškų laukinių ir baigiant pozitivizmo korifejais—Comte'u ir Littré; ir patsai Guyau greitai išsilenkė iš to pozitivistiško kelio, kurį patsai pradžioj buvo pasiskyręs, kas paaiškės jo moralės kritikoje.

De Candolle'is pasakė: „Juo žmogus stovi žemesniame kultūros laipsny, tuo jis pareiškia daugiau skonio neišsprendžiamiems klausymams“ [1]) Jei šis pastebėjimas teisingas, tai šiaip ar taip negalima prileist, kad palinkimas į tokius klausymus eitų mažyn kultūrai didėjant. Comte'as, kaip visi žino, antroje savo gyvenimo pusėj patapo gryniausiu metafiziku ir pranašu, o Littré, tasai „laisvos minties šventasis“, savo filosofiniame testamente rašo puikius žodžius apie „palaikantį tikėjimą, apie gaivinantį vaizdą, apie intimų patenkinimą susiliet sąmoningai su šiąja didinga egzistencija, kurisai patenkinimas ir yra žmogaus laimės riba“ [2]).

Mokslą esant bejėgį tenkint religinius reikalus aiškiai matė ir Guyau. Del to jis rašo: „Kai mokslas apvertė įvairių religijų dogmas, jis nepretendavo nei jų visų atstot, nei betarpiškai pagamint aiškų dalyką, kuris tam tikru būdu maitintų religinius reikalus“ [3]). Bet vis tiktai jis norėjo pastatyt mokslą patarnaut moralei. Jis imasi ištirt, „kuo bus ir iki kol yra galima tokia moralė, kame nebėr vietos jokiam «prietarui», kame visa paremta argumentais ir įkainuota sulig sava verte“ (t. p. 3 p.). Bet turėdamas akyvaizdoj, kad mokslas būtinai neatstoja to, ką jis sugriauja ir matydamas utilitaristų, evoliucionistų ir pozitivistų nepasisekimą pastatydint racionalinę moralę, lygią su paprastąja morale, tuojau prisipažįsta: „Niekas nerodo, kad grynai moksliška moralė, t. y. paremtoji vien tuo, kas ž i n o m a, turi sutapt su paprastąja morale, paremtąja daugiausia tuo, kas j a u č i a m a, arba prileidžiama iš anksto“ (4 p.). Tokia moralė tegali atvirai pasakyt: šiuo atveju aš negaliu jums nieko imperatyviškai į s a k y t vardan p a r e i g o s; nebėr pareigos, nei sankcijos; tarkitės su savo giliausiais instinktais, su gyvomis simpatijomis, su labjausiai normaliais žmoniškais pasibiaurėjimais, paskui statydinkitės hipotezes del daiktų esmės, būties ir jūsų pačių paskyrimo. Nuo šio punkto jūs paliekami savo pačių savivaldai (self-government) (4, 5 pusl.). Kalbant jo kritiko žodžiais, „Guyau moralė tiktai eskizuoja bendruosius žmogaus gyvenimo bruožus, kiekvieną mūsų palikdama laisvą baigt šį konturą einant mūsų instinktais, savais papročiais ir asmeniniu tikėjimu [4]).

Toliau Guyau kalba: „Laisvė moralėje tai ne nėsimas bet kokių taisyklių, o atsitraukimas nuo moksliškų taisyklių kiekvieną kartą kada jos negali reikiamai stipriai save pateisinti. Tuomet moralėje prasideda filosofinė spekuliacija, kurios pozitivus mokslas negali nei nuslopinti, nei pilna-

[1]) Revue philosophique 1887, t. XXIII, 311 p.

[2]) Iš E. C a r o, Le prix de la vie humaine, Revue de deux Mondes 1882, Rugp. 1 d 513 p.

[3]) Esquisse d'une morale 4 p.

[4]) B o i r a c, Revue philosophique 1885, Kovo m. 320 p.

atpildyt" (5 p.). Guyau manymu, visuose naujuose Spencerio, Hartmano ir Fouillée's moralės srity tyrinėjimuose du išvedimai yra vienodi: vienoj pusėj—naturalistinė ir pozitivioji moralė neduoda nekintamų principų tiek pareigos, tiek ir sankcijos atžvilgiu; kitoj—jei idealistinė moralė ir gali jų duoti, tai tiktai grynai hipotetišku pavidalu, o ne asertorišku. Kitais žodžiais, tai, kas yra iš faktų srities, visai nėra universalu, o tai, kas universalu, yra spekuliativinė hipotezė. Iš čia eina, kad imperativas, kiek jis yra absoliutus ir kategoriškas, išnyksta abiem pusėm. Guyau ima savo sąskaiton šį išnykimą, ir užuot apgailestavęs moralės kintamumą, einantį tam tikrose ribose, jis, atvirkščiai, šį kintamumą laiko kaipo ateities moralės apibūdinimą. Ši daugeliu savybių būsianti ne tiktai αὐτόνομος, (antonomiška, tai yra pati nusistatanti sau dėsnius), bet ir ἄνομος (anomiška, t. y. visai be dėsnių). Guyau, priešindamasis transcendentinėms Hartmano spekuliacijoms, drauge su Spenceriu prileidžia, kad elgesio judinamąja priežastimi yra intensiviausia, plačiausia, įvairiausia gyvata, bet kitaip negu Spenceris supranta individualinės gyvatos susiderinimą su visuomenine (socialine). Iš kito šono Guyau sutinka su Fouillée, kad anglų ir pozitivizmo mokyklos, prileidžiančios esant kas nepažįstama, neturėjo tiesos, išvydamos visokią individualinę hipotezę, bet nesutinka su juo, kad tas nėpažįstama gali net patiekt „praktiškai aiškų ir aprėžiantį principą", gryno teisingumo principą, būsiantį tarpininku tarp Kanto kategorinio imperativo ir laisvos matafizinės hipotezės.

Vieninteliais pareigos ekvivalentais Guyau laiko:

1. Sąmonę mūsų vidujinės ir aukštesnės jėgos, į kurią praktiškai suvedama pareiga.
2. Idėjų poveikis veikimui.
3. Einąs didyn jautimų sumišimas ir vis visuomeniškesnis mūsų smagumų ir kęsmų pobūdis.
4. Meilė riziko veikiant, kurio reikšmė iki šiol buvo nežinoma.
5. Meilė metafizinės hipotezės, kuri yra tarsi minties rizikas.

Šios įvairios judinančios jėgos yra Guyau'ui viskas, ką privedamoji prie faktų ir juos papildančių hipotezių moralė galinti statyt vieton senos kategoriškos pareigos.

Kai del moralinės sankcijos tikrąja prasme, skirtingos nuo socialinių sankcijų, tai Guyau žada ją tiesiog sunaikinti, nes ji, kaip „atpirkimas" savo pagrinde esanti nedorovinga.

Tuo būdu tat Guyau, reziumuodamas savo prakalbą, kartoja, kad jo uždavinys yra „mėginimas apibrėžt išimtinai moksliškos moralės reikšmę, tūrį, o taip pat ir ribas". Ar jam pavyko sudaryt tvirtą tokios moralės teoriją, apie tai lai sprendžia skaitytojas, pasipažinęs su esme ir argumentais jo sistemos (teisingiau eskizo, kaip jis pats vadina), kuri dabar ir bus dėstoma [1]).

---

[1]) Guyau moralės išdėstymas sudaro 1-ją, o jos kritika—2-ją, daug didesnę šio pradžioj paminėto darbo dalį.

Kantas ir Dievo įrodymai.

Parašė Prof. Dr. M. Baumgartner, Breslau.

Nors praeitų metų Kanto sukaktuvių „Logo“ numery jau buvo įdėta straipsnis „Kantas ir Dievo įrodymų kritika“, tačiau ir šį straipsnį tariamės nebūsią perviršą kalbamai temai išspręsti. *Red.*

Ar Dievo esimas yra įrodomas, tai pirmaeilis pasaulėžiūros klausymas, tai bet pasaulėžiūros branduolys. Nė jokia gilesnio krypsnio filosofija ir nė joks ıeikšmingesnis filosofas negalėjo praeit pro šią problemą jos nepaisydamas. Ypatingai dar ir šiandien verta paisyt ta pozicija, kurią užėmė Kantas Dievo įrodymų atžvilgiu. Taip yra todel, kad filosofijos istorijoj nuo pradžios iki šių dienų nė joks kitas filosofas šiąja problema neužsimdinėjo taip ilgai ir taip intensiviai, kaip Karaliaučiaus galvočius. Prie čia dar eina ir kitas dalykas, būtent, milžiniška įtaka (=poveikis), kurios šis vyras turėjo ir tebeturi, ypač Vokietijoj. Nes juk ir plačiausiuose šviesuolių sluogsniuose jis tebelaikomas kaip kritikas, kaip apskritai visų Dievo įrodymų „sugurintojas“.

Kiek gi čia tiesos taip manant? Ar Kanto kritika galutinai likviduoja visus Dievo įrodymus? Ar Karaliaučiaus vienuolio proto aštrumui tikrai pavyko Dievo įrodymus visiems laikams padaryt nebegalimais?

Prieš imdamasis atsakyt šį klausymą, aš norėčiau trumpai apžvelgt Dievo įrodymų metodą ir istoriją tuo tikslu, kad Kanto bandymą įterpt istorijos sąryšin.

Toks sprendimas, kaip kad „yra Dievas“ arba „Dievo nėra“, nėra savaimi suprantamas dalykas. Kad galėt tvirtint jį galiojant, pirmiau dar reikia jį įrodyt. Šiam įrodymui turėti, prisiderinant prie dviejų didžiausių pažinimo versmių, būtent, galvojimo ir patyrimo, eita dviem didžiausiais pažinimo keliais, būtent, galvojimo, arba sąvokų, keliu ir patyrimo keliu.

Galvojimo kelias vadinamas ontologišku, arba aprioršku, keliu. Šiuo keliu einant pradedama tiktai nuo sąvokų—ar tai nuo aukščiausios ir tobūliausios Esybės sąvokos ar tai nuo daiktų galimumo sąvokos — ir iš sąvokos daroma Dievo esimo išvedimas. Šis įrodinėjimas iš sąvokų vadinamas ontologišku, arba apriorišku, Dievo įrodymu.

Patyrimo kelias vadinamas aposteriorišku keliu, kadangi savo pagrindu jis turi patyrimus. Patyrimai tačiau gali būt įvairaus pobūdžio. Tatai patyrimo kelias įvairiomis kryptimis atveda į tą patį galą.

Pradedamuoju punktu gali eit daiktų esimas, jų pripuolamybė (Zufälligkeit), pareinamybė (Bedingheit), arba kontingencija, jų kintamybė arba judėjimo faktas pasauly, daiktų tvarka veikimų (Wirkung) ir priežasčių eilėj, priežastingumo eilėj. Šis aposteriorško įrodinėjimo pavidalas, paprastai, vadinamas kosmologišku įrodymu.

Toliau, galima pradėt nuo pasaulio dėsningumo (Gesetzlichkeit), nuo daiktų, specialiai organizmų, tikslingos (zweckmässig) santvarkos ir jų siekingumo (Zielstrebigkeit). Šis įrodinėjimo pavidalas turi teleologiškojo

įrodymo vardą; įrodymas iš daiktų dėsningos tvarkos, kaipo nomologiškas įrodymas, neretai eina skyrium nuo teleologiškojo.

Dar toliau, pradedamuoju punktu gali būt paimti vidujiniai faktai, vidujinio patyrimo faktai, kaip antai, tiesos faktas; šitas įrodinėjimas vadinamas dar taip pat noologišku, arba noetišku. Pagaliau, doros, arba moralinio, dėsnio faktas duoda pagrindą moraliniam Dievo įrodymui.

Po šios apžvalgos įvairių galimų kelių ir metodų Dievo esimą įrodyti, seka trumpai nubrėžt pati Dievo įrodymų plėtojimosi eiga.

Bandymai proto priemonėmis pateisint Dievo esimą siekia atgal iki seniausių judaizmo ir krikščionybės religinių dokumentų. Rūstaudamas del kiekvieno skeptiško abejojimo Dievo esimu, antai, jau psalmininkas ištarė aštrų žodį: Dixit insipiens in corde suo: non est Deus (Ps. 13 ir 52). Neišmanėlis tas, kurs savo širdy sako: nėra Dievo. O Išminties knygose (13, 1-5) jau žymu pirmieji kosmologiško ir teleologiško įrodymo pradai, kuriuos paskui apaštalas Paulius laiške romėnams (1, 20) apvilko tokia trumpa ir tokia turininga formule: Invisibilia enim ipsius a creatura mundi per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur; sempiterna quoque eius virtus et divinitas (t. y.: nes kas jame [Dievuje] neregima, jo amžinoji galybė ir dievystė, tai nuo pat pasaulio įkūrimo galima matyti proto šviesa iš padarytųjų dalykų).

Bet jau daug pirmiau negu kada Biblijoj buvo mėginti Dievo esimo įrodymai, ta pati tėma buvo metodiškai formuluota graikų išminties. Aš tik priminsiu A n a k s a g o r ą ir A r i s t o t e l į, kuriuodu iš judėjimo pasauly fakto padarė išvedimą esant pirmąjį nejudantį judintoją; toliau, P l a t o n a s ir su juo giminingos dvasios P l o t i n a s, kuriuodu iš tiesos fakto padarė išvedimą esant idejas ir aukščiausiąją ideją, gėrio ir dievybės ideją; šį įrodinėjimą pakartojo A u g u s t i n a s, kai jis nuo tiesos žmoguje padarė išvedimą esant dievišką tiesą, kurios šviesoj tiktai sušvinta ir tiesa žmogaus dvasioj. Pagaliau stoa, kuri labjau kaip kuri kita mokykla stengėsi įrodyt teleologiškai — panteistiškai suprasto — Dievo esimą ir mokėjo gint savo įsitikinimus nuo akademikų ir epikuriečių užpuldinėjimų.

Viduramžių pastangoms ir darbams Dievo įrodinėjimų srity uždėjo atspaudą ir davė krypsnį daugiau už kitus dvejetas vyrų, būtent, A n z e l m a s K a n t e r b e r i e t i s († 1109) ir T o m a s A k v i n i e t i s († 1274).

Anzelmas, eidamas Augustino vėžėmis, yra ontologiškojo Dievo buvimo įrodinėjimo atradėjas, kai jis iš sąvokos aukščiausios Esybės, tokios Esybės, už kurią aukštesnės negalima galvot (quo maius cogitari nequit), padarė išvedimą del jos esimo (Proslogion c. 2-3). Didelis buvo jo tokio atradimo džiaugsmas, o tačiau tas jo atradimas buvo klaidingas žygis, kaip tai tuojaus pastebėjo Anzelmo amžininkas, vienuolis G a u n i l a.

Taip pat ir Tomas Akvinietis atmetė ontologiškojo argumento įrodomąją jėgą (S. th. I, q. 2, a. 1) ir žengė išimtinai tiktai aposteriorišku keliu. Jis suėmė penketu argumentų visa tai, ką graikų-arabų-krikščionių išmintis gebėjo išgaminti Dievo esimą protu pateisinti (S. th. I, q. 2, a. 3). Kad tolesni išprotavimai būtų aiškesni, čia trumpai paminėsime tuos jo penketą kelių (quinque viae):

1. Kelias nuo judėjimo pasauly. Išvedamas pirmasis nejudąs Judintojas.

2. Kelias nuo pasaulio kaip priežastinės eilės. Išvedama pirmoji Priežastis, prima causa efficiens.

3. Kelias nuo galima ir būtina. Išvedama iš savęs būtinai Esąs.

4. Kelias nuo daiktų būties laipsnių. Išvedama aukščiausia Būtis (Esinys), maxime ens.

5. Kelias nuo tikslo pasauly. Išvedama Protas, kaipo tikslingos daiktų tvarkos priežastis.

Naujaisiais laikais Dekartas vėl nusitvėrė Anzelmo ontologiškąjį įrodymą ir jį net pastatė pirmon vieton, nors taip pat nepaneigė aposterioriškų įrodinėjimų. Spinoza apsirėžia tiktai ontologiškuoju įrodymu. Leibnicas praveda ontologiškąjį ir aposterioriškuosius įrodinėjimus, taip pat Kristijonas Wolff'as ir racionalistai, kurie, kaip Samuelis Reimarus, didžiausios svarbos duoda teleologiškam argumentui.

Lengvai suprantama, jog ir skepticizmas bei kritika nepraeidavo pro Dievo įrodymus, neatkreipę prieš juos savo ginklų. Jau senasis Protagoras sakydavęs: „Apie dievus aš negaliu nieko žinot, nei kad jie yra, nei kad jų nėra. Daugel kas man kliudo, šį-tą žinot: dalyko neaiškumas ir žmogaus gyvenimo trumpumas". Vėliau akademikai, skeptikai ir epikuriečiai užpuldinėjo stoikų dievybės įrodinėjimus. Ir netgi viduramžiais, nors, rods, tiktai vėlyboje scholastikoj nuo 14-jo šimtmečio, drįso kritikuot Dievo įrodymus vadaujant pranciškonui Vilimui Okkamiečiui ir jo mokyklai—nominalistams. Bet radikaliausiai skeptiškąsias tendencijas išreiškė tai tik didžiausias modernojo empirizmo atstovas, škotas Dovydas Jumas (Hume) savo rašte „Dialogues concerning natural Religion" (parašytas 1751 m., išleistas 1758), kuris baigiamas išpažinimu, jog Dievo esimą įrodyt esą negalima.

Tuo būdu tat nužymėta istoriškas fonas ir idejų padėtis, kurią rado jaunasai Kantas. Išaugęs Leibnico-Volfo filosofijos dvasioj, paskiau jis abejodamas prisiartino į Jumą ir empirizmą. Iš šių to meto istorinių premisų (prielaidų) ir iš Kanto filosofinio augimo tampa suprantama ir jo pozicija, kurią jis užėmė Dievo įrodymu klausymu Dievo pažinimo problema jam patapo didžiausia ir jo gyvenimo problema. Jis visa širdžia buvo prisirišęs prie šio dalyko per visą savo gyvenimą. Jąja buvo užsiėmęs ir niekados nuo jos neatsitraukė nei jaunasai nei senstąs Kantas. Tai paliudija visi jo įžymieji veikalai nuo „Allgemeine Naturgeschichte des Himmels" (1755) iki „Kritik der Urteilskraft" (1790) [1].

1755 m. veikale „Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels" 31 metų amžiaus Kantas mėgina išaiškint pasaulio kilmę ir jo sudarymą mechaniškomis jėgomis, abiem Newtono centrinėmis jėgomis—atrakcijos ir repulsijos—ir jų dėsniais. „Duokite man tiktai medžiagos, ir aš iš jos jums padirbdinsiu pasaulį", skamba jo drąsi programa (Akad. Aug. I, 229). Bet savo uždavinį jis neima taip, kad Dievas būtų pašalintas kaip pasaulių Pradėtojas (Weltenurheber). Atvirkščiai, jis energingai spiriasi tokio Demokrito ir Epikuro aklos būtinybės ir pripuolamybės teorijai. Jo Dievo išpažinimą sujudinančiai išreiškia toki posakiai, kaip šie:

---

[1]) Žiūr. H. Francke, Kants Stellung zu den Gottesbeweisen im Zusammenhang mit der Entwicklung seines kritischen Systems, Breslauer Inaugural-Dissertation, Breslau 1908.

„Kadangi materija, esanti visų daiktų pirminė medžiaga, klauso išmintingiausios minties (Absicht), tai jai viešpataujanti pirmoji priežastis ją turi būtinai pastatyt į tokius darnus santykius. Dievas yra kaip tik delto, kad gamta taip pat net ir chaose negali kitaip elgtis, kaip tik taisyklingai ir tvarkingai“ (t. p. I, 228). Kitoj vietoj pasakyta (t. p. I, 255): „Mokslas, kurį išdėstėme, atveria mums perspektivą į begalinį kūrybos lauką ir duoda vaizdintis Dievo darbus, kurie prilygsta didžio Dirbėjo begalybei... Čia ne galas, bet tikros neišmatuojamybės kiaurymė, kurioj skęsta visos žmogaus sąvokos, kad ir jas keltų aukštyn skaitmenų mokslo pagalba. Išmintis, gėris, galybė, kurie apsireiškia, yra begaliniai“.

Tai yra iš giliausio įsitikinimo plaukianti, beveik užsidegusi kalba trisdešmties vienerių metų amžiaus Kanto, kuris čia dar nesisiaurindamas ir nedvejodamas stovi ant kosmologiško ir teleologiško Dievo įrodymo gružo. Tiktai ontologišką argumentą Anzelmo ir Dekarto formulavimu Kantas atmetė kaipo klaidingą tais pačiais, kaip ir „Allgemeine Naturgeschichte“, t. y. 1755 m. išėjusiame savo rašte „Nova dilucidatio“; bet taip jis padarė tiktai, kad jo vieton pastatytų kitokį aprioristišką įrodinėjimą. Tas kitas įrodinėjimas sudaro vyriausią tėmą jo aštuonerius metus vėliau išėjusių knygų su antrašte: „Der einzig mögliche Beweisgrund zu einer Demonstration des Daseins Gottes (1763), kuriose Dievo įrodymų problema rodosi išplėtota ir apšviesta iš visų pusių.

Kanto pozicija dabar patapusi visai kitoniška. Jau matai kritiką pilname darbe. Koks aštrus kritiškas oras dvelkia iš šio rašto, junti jau iš pratarmės posakio: Yra Dievas, rods, yra svarbiausias viso mūsų pažinimo; bet Kantas prie to priduria: Jo demonstracija dar niekuomet nėra išrasta (Akad. Ausg. II, 65 t.). Tačiau nepaisant šio sunkaus skeptiško abejojimo, jis vis delto dar kartą mėgina patiekt įrodymą arba bent medžiagos, išdirbt demonstracijai įrodomąjį pagrindą. Tai atliekama aprioristiškai, kai iš daiktų galimumo, kaipo padarinio (Folge), jis išveda Dievo esimą, kaip jo realų pagrindą.

Tai yra prieštaravimas, protauja Kantas, kad būtų bet kas galima (Möglichkeit), o tačiau visai nebebūtų tikra (Wirkliches). Nes jei visai nieko nėra, tada taip pat nėra ir nieko, kas būtų galima galvot arba galėtų egzistuot, kadangi tada nebebūtų galvojimui jokios medžiagos arba jokio turinio (t. p. 79, 82). Taigi, visoks galima prileidžia kaž-ką tikra kaip realų pagrindą. Pašalinimas šio tikra, pašalintų ir visą vidujinį galima apskritai. Betgi tai, ko pašalinimas pašalina visa galima, yra, šiaip ar taip, būtina. Pagal tai, kažkas yra absoliučiai būtina. Yra absoliučiai būtina Esybė, turinti savy realų pagrindą viso galima (t. p. 83).

Iš būtinos esybės sąvokos paskui Kantas išveda grynai aprioriškai, arba deduktivai, jos savybes: vieningumą, vientisumą, nekintamumą, amžinumą, absoliutų tobūlumą arba aukščiausią realumą ir, pagaliau, dvasingumą, arba protą (Intelligenz), ir valią.

Tatai ant aprioriško įrodymo fundamento, Kanto manymu, duodasi pastatoma visa racionalinė teologija. Kito fundamento jis nebežino. Nes visus kitus kelius į Dievą ir jo savybes jis laiko esant per klaidingas ir nepakankamas, kaip kad jis stengiasi tai parodyt smulkia kritika.

Pirmiausia jis žiūri ontologiškojo Anzelmo ir Dekarto įrodymo, kuriuodu iš tobūliausios esybės sąvokos išvedė jos esimą. Į tai Kantas pa-

stebi: esimas—tai joks daiktų tobūlumas. Esimas, apskritai,—joks daikto predikatas, kuris būtų daikto sąvokoj. Todel jo ir negalima gaut iš sąvokos, ir šis išvedimas yra klaidingas išvedimas (t. p. 156).

Volfo mokyklos kosmologiškasis įrodymas, Kanto dėstymu, iš to, kas yra, eidamas priežastingumo dėsniu, išveda pirmos. nepriklausomos priežasties esimą. Iš nepriklausomosios priežasties sąvokos paskui, logiškai suskaidant, išvedama absoliučios būtinybės savybės, iš šios—aukščiausios tobūlybės, arba visų realiausios esybės, savybė, iš jos—vieningumo savybė. Tačiau šitoks įrodymas esąs visiškai negalimas; nes jis virsta klaidingu ontologišku įrodymu, įrodymu iš vienų grynų sąvokų (t. p. 158).

Teleologišką įrodymą iš dėsningos ir tikslingos tvarkos pasauly Kantas labai išgiria. Jis esąs toks pats senas, kaip ir žmogaus protas, ir patversiąs tol, kol bus protingų kurinių, norinčių dalyvaut kilniame stebėjime pažint Dievą iš jo darbų (t. p. 160). Tačiau ir jį Kantas-kritikas atmeta. Jame nesą matematiško tikrumo ir griežtumo (Genauigkeit). Jis išvedąs tiktai esant nesuvokiamai didelį Pradėtoją (Urheber), bet ne tobūliausios esybės esimą. Logikos griežtumu, anot Kanto, mes tegalėtume išvesti: šis Pradėtojas turi daugel išminties, daugel galybės, daugel gėrybės, bet ne: jis yra visažinąs, visagalis, visųgeriausias. Taip pat ir vieningumas tegalimas esąs išdėstyt tik įtikimai, kadangi mums težinoma esą maža pasaulio dalis (t. p. 160 t.).

Taip tat griežtos Kanto kritikos negalėjo išlaikyt nėvienas iksiolinių įrodinėjimų pavidalų. Visi jie atrasti per lengvais. Iš jo kritikos ugninės krosnies išėjo sveikas tik vienų vienas Dievo įrodymas, būtent, aprioriškas nuo daiktų galimumo. „Jame ieškokite įrodinėjimo", taip baigiamas 1763 m. raštas: „ir jei jūs manote jo tenai neužtiksią, tai nuo šio nepraminto statաus tako pasukite į platųjį žmogaus proto vieškelį. Yra būtinai reikalinga, kad įsitikintum Dievo esimu, bet nėra lygiai tiek pat reikalinga, kad tai įrodinėtum (t. p. 163). Šituo pasakymu Kantas be atodairos nutraukė uždangą nuo savo pačių vidujinių minčių. Jos dabar aiškios kaip diena, būtent, kad del Dievo esimo esti įsitikinimo, arba, kaip jis vėliau pasakė, tikėjimo, bet nesti jokios demonstracijos, jokio žinojimo.

Paklauskime savęs, kame ši skeptiška Kanto opozicija visiems Dievo įrodymas jo 1763 m. rašte turi savo giliąsias šaknis?

Atsakyt šį klausymą nesunku. Priežastys glūdi Kanto filosofinėj raidoj. Šiuo laiku jis buvo atsipalaidavęs nuo Leibnico-Volfo metafizikos, netgi nuo bet metafizikos apskritai, ir stovėjo ant kelio į empirizmą bei idealizmą. Kaip jau rašto „Der einzig mögliche Beweisgrund" prakalboj pabrėžiama, metafizika jam išrodo, kaip „bedugnė kiaurymė", kaip „niaurus okeanas be krantų ir be švyturių" (t. p. 66). Būtina konsekvencija iš tokios metafizikai neprietelingos pozicijos, naturalu, pirmoj eilėj turi užkliudyt Dievo įrodymus; nes Dievas, jo esimas ir jo savybės yra daugiausiai metafizikos dalykas.

Kanto raida nuo metafiziko į antimetafiziką, nuo racionalisto į empiristą ir idealistą nuėjo iki galo per artimiausiu dvejetą dešimtmečių ir pasibaigė, kai 1781 m. pasirodė pirmoji jo trejeto kritikų. Dabar 57-rių metų filosofas išpažino kritiškąjį idealizmą, t. y. tokį mokslą, kad mūsų pažinimas nesiekiąs toliau kaip pojutiniai (sinnliche) daiktai arba reiškiniai. Kur kalbama apie antpojutinį (ubersinnlich) pažinimą, kaip kad metafizikoj,

kuri taroja pažįstanti pasaulį, sielą ir Dievą, tenai esą niekas kita, kaip apgaulė ir iliuzija. Metafizika Kantui dabar išrodo kaip nenaudingas, prieštaravimų, arba antinomijų, klaidingų išvedimų, arba paralogizmų, ir apgaulingų išvedimų, arba sofizmų, rezginys.

Nešinas šitomis pažinimo teoriškomis pagrindo pažiūromis, Kantas savoje „Kritik der reinen Vernunft" ir eina žiūrėt Dievo įrodymų. Išeinant iš jo prielaidų, jam jau išanksto yra aišku, kad jie, tie įrodymai, tėra proto akių monai (Blendwerk). Nes nebėr prasmės jau net teirautis del Dievo esimo, kadangi esimo sąvoka visai negali būt pritaikinta antpojutiniams dalykams (Übersinnliches), taip pat kaip negalima pritaikint priežastingumo ir tikslo kategorijos, ant kurių pastatydinti visi Dievo įrodinėjimai. Jis nevingiuodamas, tiesiog pareiškia, kad Dievo įrodymuose „protas veltui išskečia savo sparnus, idant grynos spekuliacijos pagalba pasiektų toliau, kaip pojutinis pasaulis (Sinnenwelt)" (Kr. d. r. Vern. 467, ed. Reclam).

Bet įsižiūrėkime, kaip jis stengiasi pagrįst tą savo principinę opoziciją. Procedūros schema čia ta pati, kaip ir 1763 m. rašte „Der einzig mögliche Beweisgrund", t. y., jis pirmiausia nagrinėja ontologiškąjį, paskui kosmologiškąjį Dievo įrodymą.

Ontologiškajam argumentui, kurį Kantas turi prieš akis vėl Anzelmo ir Dekarto formulavimu, jis neprideda jokio naujo priekaišto. Jis, imant esmiškai, tekartoja tai, ką jis jau buvo išdėstęs „Beweisgrund'e", būtent, kad esimas (Dasein) nėsąs joks realus predikatas, kad jo nėsą daikto sąvokoj kaip žymės (Merkmal), ir kad todel jo esą nagalima išgaut, arba išpalaiduot, iš sąvokos. Nauja čia tik iliustracija žinomu pavyzdžiu apie šimtinę tikrųjų ir galimųjų talerių. Sąvokiškai, iš sąvokos požvilgio šimtinė tikrųjų talerių esanti ne daugiau, kaip šimtinė galimųjų. Tiktai mūsų kasos požvilgiu pirmuoju atveju esąs pliusas (t. p. 473).

Taip pat ir kosmologiškam argumentui vėl pakartojama jau „Beweisgrund'e" padarytas priekaištas, kad jis pereinąs į ontologišką įrodymą, esąs tik paslėptas ontologiškas įrodymas ir todel, kaip ir anasai, turįs būt klaidingas. Bet dabar Kantas žengia dar vieną žingsnį toliau. Kosmologiškame įrodyme jis mano „laikąsis pasislėpęs visas dialektiškų pretensingumų (Amassung) lizdas" (t. p. 419 t.). — Iš to „lizdo" mes čia grybštelsime tiktai dvejetą tų „pretensingumų", būtent, abu pačiu svarbiausiu, kuriuodu tuo pat laiku ryškiausiai nušviečia ir savo priklausomybę nuo Kanto pažinimo teorijos.

Pirmasis „pretensingumas" tai tas, kad kosmologiškas įrodymas šaukiasi priežastingumo dėsnio pagalbos, kad iš to, kas prip olama, arba kontingentu, išvestų antpasaulinę priežastį. Tatai, anot Kanto, yra pretensingumas, kadangi, pagal jo pažinimp teoriją, priežastingumo dėsnis siekia tiktai tol, kol siekia pojučiai, ir nebetenka visai reikšmės už (jenseits) pojutinių dalykų

Antrasis „pretensingumas" susijęs su pirmuoju ir yra tas, kad kosmologiškas įrodymas ima, jog priežasčių eilė pojutiniame pasauly negalinti eit be galo, bet kaipo pradžią reikią galvot esant pirmąją, aukščiau už pojutinį pasaulį iškylančią priežastį. Toks patyrimo ribų peržengimas, toks priežastingumo grandinės išvedimas toliau, negu kiek siekia pojutinis pasaulis, esąs neleistinas del jau pirmiau paliestos priežasties, būtent, kad priežastingumo dėsnis tegalioja pojutinių dalykų ribose (t. p. 480).

Pagaliau, kosmologiškam argumentui Kantas dar prikiša prisilaižymą (katpėdinėjimą, Erschleichung), arba „trancendentalinę subrepciją“, kuris esąs aukštutiniame (silogizmo) sakiny: „Jei kai-kas yra, tai taip pat turi būt ir būtinoji esybė. Ogi pripuolamumo ir būtinumo sąvokų neprivaloma esą pritaikinti patiems daiktams, bet tiktai reiškiniams. — Taip pat ir šis priekaištas tėra konsekvencija Kanto pažinimo teorijos, pagal kurią, pažint tegalima reiškinius, o ne daiktus savyje (t. p 484).

Kalbėdamas apie teleologišką, arba fizikoteologišką, įrodinėjimą, Kantas, kaip jau ir pirmiau „Beweisgrund'e“, negali susilaikyt jo didžiausiai neišgyręs. Šis įrodymas pelnąs kiekvieną kartą būti paminėtas su pagarba. Jis esąs seniausias, aiškiausias ir labjausiai prilygstąs paprastam (gemein) žmogaus protui. Jis didinąs tikėjimą į aukščiausią Pradėtoją (Urheber) iki įsitikinimo, prieš kurį negali atsistengti (t p. 489). Bet vis delto Kantas negalįs pritarti pretensijoms, kurias šis įrodinėjimąs rodąs esant apodiktiška tikrybe (Gewissheit). Jis šiam įrodinėjimui kelia tokių kaltinimų, kuriuos svarbiausia dalimi jau buvo suformulavęs „Beweisgrund'e“.

1. Išvedimas iš tikslingos tvarkos pasauly esąs tiktai analogijos išvedimas. Iš kai kurių gamtos produktų analogijos su kultūros produktais, kaip laivai, namai, laikrodžiai, išvedama, jog, kaip kad kultūros, tai taip pat ir gamtos pagrinde esą protingo ir valingo priežastingumo.

2. Šis analogijos išvedimas galįs įrodyt gamtoj formos pripuolamumą, bet ne materijos arba pasaulio substancijos pripuolamumą. Taigi, šis įrodinėjimas daugiausia atveda prie pasaulio Statytojo (Weltbaumeister), kurį visuomet varžytų jo sudirbamosios medžiagos tinkamumas. Bet šis įrodinėjimas nevedąs prie pasaulio Kūrėjo, kurio idejų viskas klauso (t. p. 491 t.).

3. Šis išvedimas iš tvarkos tikslingumo, kaip pripuolamo pasaulio įtaisymo, einąs į jam proporcingos priežasties esimą. Ogi mes težinome mažą šio pasaulio dalį. Dar mažiau mes galime jį palygint su visais galimais pasauliais. Todel iš tvarkos, tikslingumo ir dydžio, rods, galime padaryt išvedimą esant išmintingą, gerą Pradėtoją, bet ne visažinį, visagalį, visųgeriausią Pradėtoją. Šitai galį įvykt tik tuo būdu, kad teleologiškas argumentas pamestų patyrimo pagrindą ir peršoktų į pasaulio pripuolamumą, išvestą iš tvarkos tikslingumo. Nuo šio paskui eitų toliau per grynai aprioršką sąvoką prie tiesiog būtinos esybės esimo ir iš pirmosios priežasties absoliutaus būtinumo sąvokos—prie visaapimančios realybės sąvokos (entis realissimi). Kitais žodžiais: teleologiškas įrodymas pereinąs į kosmologiškąjį, kurio pagrinde vėl yra ontologiškasis. Ogi šis išvedimas esąs klaidingas, tatai su juo lygiam likimui tenka ir teleologiškasis (t. p. 493 Kr. d. prakt. Vern. Akad. Ausg. V, 139. Kr. d. Urteilskr. ed. Reclam 384).

4. Pagaliau, teesie dar čia pridėtas paskutinis priekaištas iš tikslo sąvokos subjektivumo, kadangi jis atskleidžia tikrąjį ir giliausią pagrindą, del kurio Kantas atmeta teleologišką Dievo įrodymą ir turi atmesti. „Ką gi ant galo įrodo nors ir pilninteliausia teleologija?“—klausia jis. — „Ar ji, sakysim, įrodo, jog tokios protingos esybės esama? Ne; nieko daugiau, kaip tik, jog mes pagal mūsų pažinimo galios sutaisymą.... povisam negalime galvoti jo tyčiomis veikiančios aukščiausios priežasties“ (Kr. d. Urteilskr. 284 t.), vadinasi, mes negalime objektiviai įrodyt posakio: „Yra protinga pirminė esybė“. Tiktai subjektiviai, mūsiškiam pažinimui, mes turi-

me tikslus gamtoj imti taip, lyg kad jie savo aukščiausią priežastį turėtų protingame priežastingume. Tikslo sąvoka tatai yra subjektiva mūsų galvojimo forma, neturinti objektivos, arba realios, reikšmės. Ji nepajėgia suteikt mums jokio tikrybės, daiktų savyje pažinimo. Todel, išeinant iš teleologijos pagrindo, net pilniausio, visos pastangos prasibrauti iki Dievo turi palikt tuščias ir nenaudingas žaidimas.

Taip tat „Grynojo proto kritika" nubaigė visai neigiamai. Visi bandymai Dievo esimą įrodyt moksliškai, esą visiškai bevaisiai. Bet nemažiau bevaisis, rods, esąs taip pat ir atvirkščias žygis, būtent, nugriauti Dievo esimą (Kr. d. r. Vern. 568). — Tačiau negacija tai dar nepaskutinis Kanto žodis šiame svarbiame dalyke. Jau „Grynojo proto kritikoj" jam nušvinta kelias, kuriuo jis nori eiti, kad nukoptų toliau, kiek siekia gryna negacija. „Mes ateity parodysime iš moralinių dėsnių, jog jie aukščiausios esybės esimą ne tiktai kad prileidžia, bet kadangi jie, iš kito šono žiūrint, yra povisam būtini, tai taip pat teisėtai, nors, rods, praktiškai postuluoja". (Kr. d. r. Vern. 496). Tuo įvedama moralinis dėsnis ir sąryšy su juo postulato sąvoka, ir Dievo problema iš teoriško proto akiračio nustumiama praktiškojo proto, arba moralės, sritin. Dievo esimo pažinimo klausymas dabar morališko įrodymo pavidalu gauna naują ir, kaip Kantas mano, pilną vilties ir gausų perspektivomis krypsnį; šį įrodymą Kantas pirmiausia išplėtojo savo 1788 rašte „Kritik der praktischen Vernunft" ir jį pakartojo 1790 m. rašte „Kritik der Urteilskraft".

Morališkas įrodymas, sulig savo struktūra, stovi ant dviejų polių, būtent, ant dorinio dėsnio ir ant aukščiausiojo gėrio sąvokos. Morališkas dėsnis reikalauja būtinai veikt, skatint ir pasiekt aukščiausią gėrį. Tas aukščiausias gėris gaunamas sujungiant dorybę, arba dorovę, su lygiai jai proporcingu laimingumu pasauly (Kr. d. prakt. Vern. 110). Bet šis sujungimas negali turėt savo pagrindo tiktai vienose gamtinėse priežastyse, arba gamtiniame priežastingume (Kr. d. Urteilskr. 347). Todel turi būt postuluojama esimas skirtingos nuo gamtos priežasties, turinčios savy dorovės, laimės ir gamtos sąryšio, susiderinimo pagrindą ir kuri todel turi būt galvojama kaip toks priežastingumas, kuris duoda morališkus dėsnius, valdo gamtą morališkais principais, kuris per protą ir valią yra gamtos priežastis (Kr. d. prak. Vern. 125).

Taip tat Kantas, išeidamas iš morališko dėsnio ir eidamas aukščiausio gėrio keliu, ateina priimt moralinį, o tuo protingą ir valingą pasaulio Pradėtoją. Bet morališkas dėsnis teikia ir dar daugiau. Jis, tas dėsnis, prileidžia esant aukščiausios tobūlybės pasaulio Pradėjoją, visų tobūliausią arba visų realiausią Esybę; vadinasi, čia turime tai, ką Kantas visuomet ginčijo Dievo įrodymuose iš gamtos. Pasaulio Pradėtojas turi būt visažinis, kad jis žinotų mano elgesį iki pat mano sielos gelmių visais galimais atvejais ir visoj ateity. Toliau, jis turi būt visagalis, kad sulig manuoju elgesiu skirstytų ir atatinkamus padarinius; taip pat jis turi būt visuresąs ir amžinas (Kr. d. prakt. Vern. 140). Jis turi būt visųgeriausis ir teisingas, kadangi šiedvi savybės sudaro sąlygas priežastingumo aukščiausios pasaulio priežasties, kaip aukščiausio gėrio morališkuose dėsniuose, arba, kitaip išreiškiant: Jis turi būt patsai aukščiausis Gėris. Pagaliau, jis turi būt vienintelis Pradėtojas (Kr. d. Urteilskr. 385).

Tuo būdu tat racionalinė teologija gauna savo fundamentą ir įkabina savo inkarą ne fizikoj, bet etikoj. Ji, tokia teologija, yra galima, bet ne ant gamtos pagrindo, arba kaip fizikoteologija, o tiktai ant etikos pagrindo, arba kaip etikoteologija (Kr. d. Urteilskr. 377 tt.).

Bet čia seka nepamiršt vieno svarbaus momento, būtent, jog Kantas movališką įrodymą nori imt ne kaip objektivai galiojantį įrodymą teoriška prasme, ne kaip pažinimą, ne kaip žinojimą (Kr. d. prakt. Vern. 124, 126, 146. Kr. d. Urteilskr. 347, 355 t., 387). Nes taip darydamas, jis būtų patapęs patsai sau neištikimas, būtų prieštaravęs patsai sau ir grynojo proto kritikos išdaviniams. Pagal tenai galutinai nustatytą pažinimo teorišką požvilgį, Dievo įrodymai moksliškai ir objektiva prasme yra negalimi „sykį ant visados". Šitokio nusistatymo jis neperkratinėja nei praktiškojo proto kritikoj, nei sprendimų kritikoj. Jis aiškiai užtikrina, jog jis, eidamas etikos keliu, moksliškai neįrodė Dievo esimo, bet tiktai postulavo. Dievo esimas —tai praktiško proto, moralės dėsnio postulatas, tai žmonių elgesio būtinoji sąlyga ar reikalas, tai „tikėjimas", tai „proto tikėjimas", tai „morališkas tikėjimas" (Kr. d. prakt. Vern. 124, 126, 146). „Šis tikėjimas tai ne koks nepagrįstas manymas (Meinung), bet pakankamai prote pagrįstas proto reikalui (für die Absicht der Vernunft) praktišku atžvilgiu" (Kr. d. Urteilskr. 374).

Toks tai paskutinis Kanto žodis Dievo įrodymų klausymu. Rezultatą jis įvelka į žinomą formulę: „Aš turėjau žinojimą atmesti, kad gaučiau tikėjimui vietos" (Vorrede zur Kr. d. r. Vern. [2] 26).

Dabar peržvelkime Kanto polemiką ir paklauskime, ar ji pripažintina kaipo turinti racijos?

Del ontologiško įrodymo kritikos reikia su Kantu sutikti nesilygstamai. Šiuo keliu Dievo esimas neįrodomas, kaip jau parodė Gaunila ir Tomas Akvininietis.

O kosmologiško argumento Kanto kritiką atpenč tenka atmesti kaip neteisingą. Jo didžiausias priekaištas, kurį jis padaro „Beweisgrund'e" ir vėliau pakartoja „Grynojo proto kritikoj", kad kosmologiškas įrodymas yra paslėptas ontologiškasis, yra visai be pagrindo. Kosmologiškas argumentas nėvienoj savo dalių neišveda iš visųrealiausios esybės sąvokos jos esimo, kaip tai stengiasi parodyt Kantas. Šis argumentas niekur iš sąvokų tvarkos neperšoka į realiąją. Jis juo labjau savo pirmojoj daly iš empirinės egzistencijos išveda antempirinę, būtiną ir nesilygstamą esimą, taigi, pirmojoj daly eina iš esimo į esimą. Jei antrojoj daly iš esybės, kuri jau įrodyta esanti, išvedama jos aukščiausia tobūlybė, ir iš šios išvedama vieningumas, tai šituo būdu taip pat neišvedama esimas iš sąvokos. Čia mes taip pat nebeturime reikalo tiktai su vienomis sąvokomis, bet su esybe, kurios esimas jau yra įrodytas, ir kuri tiktai smulkiau nustatoma jos savybėmis dedukcijos keliu. Čia yra lygiai taip, kaip kad iš sąvokos trikampio, kurio esimas įrodytas, išvedama jo savybės; tai toks išvedimas, kuriam logikos atžvilgiu nieko neprikiši.

Kiti priekaištai, būsią kosmologiškame įrodyme esąs visas pretensionalumų lizdas, arba kad priežastingumo sąvoka ir priežastingumo dėsnis čia pritaikomi toliau, negu kiek siekia patyrimo ribos, šitai yra niekas daugiau, kaip tik konsekvencijos iš Kanto pažinimo teorijos empiriško pamušalo, ir tuoj sukrinta, tą pamušaią išmetus.

Kai del teleologiško įrodymo kritikos, tai Kanto tvirtinimas, būsią ir jis grįžtąs į ontologiškąjį ir todel esąs klaidingas, seka griežtai atmesti. Ontologiškas jis esąs todel, kad peršokąs į kosmologiškąjį, o šis operuojąs tik su grynomis sąvokomis, taigi, turįs ontologišką pobūdį. Bet ši Kanto pažiūra jau aukščiau parodyta kaipo nesilaikanti. Kosmologiškas įrodymas nėra joks ontologiškasis, ir todel tokis negal būt nė teleologiškas įrodymas.

Teisinga, kad teleologiškas įrodymas grįžta į kosmologiškąjį. Šį jis ima kaipo papildymą; nes savo paties priemonėmis teleologiškas įrodymas nuveda tiktai į išmintingą ir galingą pasaulio Pradėtoją, kiek mes faktinai žinome tą mažą pasaulio dalį ir kiek priežastis turi būt proporcinga padariniui. Bet atsižvelgiant į kosmologišką įrodymą, išdėstantį nesilygstamo priežastingumo esimą, tuojaus išeina, jog pasaulio Pradėtojas turi būt ne tiktai išmintinga ir galinga, bet ir visųišmintingiausia, visažinanti, visagalė esybė. Taip tat pasišauktas pagalbon kosmologiškas įrodinėjimas čia praplečia teleologiškojo ribas, kuris del to susidėjimo su juo ne tik nenustoja vertės, kaip įkalbinėja Kantas, bet yra gražiausiai atbaigiamas.

Šituo būdu išsprendžiama ir tolesnė sunkenybė, būtent, kad teleologiškas Dievo įrodymas rezultate duoda tiktai pasaulio Statytoją (Weltbaumeister), o ne pasaulio Kurėją (Weltschöpfer). Nes nesilygstamas priežastingumas savo veikime negali rodytis pririštas prie kažko, kas nuo jo nepriklauso, būtent, prie medžiagos, arba materijos, nes, kitaip, jis nebūtų nesilygstamas priežastingumas, o tiktai medžiagos, arba materijos, aprėžtas ir nuo jos priklausomas. Todel materija su visu jos dėsningumu ir struktūra turi būt palenkta nesilygstamam priežastingumui, būti jo išgaminta. Tatai ir šiame punkte kosmologiškas įrodymas papildo teleologiškąjį.

Pagaliau, paskutinis Kanto priekaištas, kad tikslo sąvoka neturinti objektivios reikšmės, o esanti tiktai mūsų galvojimo subjektivi forma, rods, teleologišką įrodymą padarytų esant negalimą. Bet toks tikslo kategorijos subjektivistiškas supratimas yra tiktai kantiško idealizmo konsekvencija, kurią atmetant, savaime atkrinta ir anoks supratimas.

Ką buvo sunaikinusi grynojo proto kritika, būtent, tuos metafizikos ir antpojutinio pasaulio didžiausius dalykus ir idejas, kaip Dievas, siela, nemirtingumas, Kantas nenori nuskandinti; net daugiau, jis nori juos gelbėt praktiškojo proto ir spendžiamosios pajėgos kritikoj. Bet kad ir kaip labai yra prie šių didžiųjų dalykų prisirišusi jo širdis, tą jo gelbėjimo bandymą, kuris specialiai išdėstomas morališkame Dievo įrodyme, reikia pažymėt kaip nenusisekusį, nenusisekusį savo pagrindais ir savo išdaviniais (rezultatais).

Savo pagrindo atžvilgiu morališkas Dievo įrodymas negali būt grindžiamas tiktai protingų būtinybių laime šiame pasauly ir gamtos ribose, kaip daro Kantas, bet jis visomis aplinkybėmis turi turėti akyse dorinį išlyginimą kitame pasauly. Toliau, morališką įrodymą grindžiant, seka nepamiršt moralinio dėsnio varžymo ir jo kilmės.

Dar daugiau suabejot tenka del morališko Dievo įrodymo rezultato, būtent, kad jis vedąs tiktai prie postulato, prie Dievo esimo „tikėjimo“, o ne prie žinojimo, ne prie Dievo esimo pažinimo. Nes tokiame nulemiančiame dalyke, kaip Dievo esimas, „tikėjimas“ nebeatstoja žinojimą („tikėjimas“ yra joks žinojimo erzacas).

Šie tikką nurodyti trūkumai ir pusiškumai savo šaknis turi tačiau tiktai Kanto filosofiškame požvilgy. Jis negalėjo remtis moralinio dėsnio varžymu, kadangi tuomet jis būtų turėjęs atsisakyt nuo savojo mokslo apie autonomiškąją moralę. Jis negalėjo sutikt, kad Dievo esimą galima žinot, arba pažint, kadangi tuomet jis būtų patekęs į neišpainiojamą prieštaravimą su savo grynojo proto kritika, arba su savo pažinimo teorija.

Baigdamas, aš atsigręžiu pradžion ir klausiu: Ar Kantas tikrai yra Dievo įrodymų sugriovėjas, sunaikintojas? Ar jo kritika yra tokia nepajudinamai tvirta, kad ją turėtų priimti kiekvienas? Aš tariuosiu, jog manieji išvedžiojimai parodė esant atvirkščiai. Tiktai kas palaiko Kanto požvilgį, kas priima transcendentinio idealizmo tezes, tai tik tam nesti ir negali būt jokių Dievo įrodymų. Kanto Dievo įrodymų ginčijimas laikosi ir krinta su jo pažinimo teorija. Kas turi pagrindo šiąją reikiant atmest, tam atsiveria laisvas kelias tiek metafizikos, kiek specialiai ir Dievo įrodymų kryptimi. Metafizika ir Dievo įrodymai yra galimi laikantis realistiškos pažinimo teorijos ir Dievo įrodymų galios klausymas esmiškai yra pažinimo teoriškas klausymas.

Tatai statyt ir grįst pažinimo teorišką realizmą yra svarbiausias tiek metafizikui kiek ir racionaliam teologui uždavinys, kuris tiktai vienas gali patikrint jiems fundamentą ir stovimąją vietą.

Sulietuvino *Pr. D.*

Metafizika ir realūs mokslai.

Parašė Doc. Dr. phil. Dr. med. A. Gylys, Kaunas *).

Pagal tiriamuosius objektus realūs mokslai skirstomi į gamtos ir dvasios mokslus. Žodis „gamta“ turi keleriopos reikšmės. Visųpirma, jis reiškia priešingumą kultūrai, menui, dirbtinumui, konvencionalumui, antgamtiškumui. Labai dažnai jis vartojamas sielos reiškinių priešingumams išreikšti, būtent: medžiaginiam daiktų pasauliui, pasauliui už mūsų sąmonės ribų. Iš šios kalbamojo žodžio reikšmės savaimi eina gamtamokslio definicija, kuri, Štumpfo žodžiais tariant, taip skamba: „Gamtamokslis yra daiktų pasaulio, arba medžiagos, mokslas“.

Dvasios mokslai apima visas tas disciplinas, kurių tyrinėjimo objektu yra sielos pasaulio reiškiniai. Žodis „dvasia“, senovės filosofinių bei religinių mokslų supratimu, reiškia aukštąją sielos sritį, žmogui privalomo psichinio gyvenimo, valios bei mąstymo funkcijas; žinoma, išskiriant pojutinę sielos dalį, instinktą, gyvulių sielos gyvenimą. Kalbamąja prasme daugumoj šis žodis ir šiandien tebevartojamas. Delto kalbant apie dvasios mokslus, visųpirmą turima galvoj tos disciplinos, kurios turi reikalo su aukštesniuoju žmogaus sielos pasauliu, kultūros pasauliu, būtent: kalba, menu, religija, etika, visuomene, politika ir žmonijos istorija.

Turime bendrą realiųjų mokslų suskirstymą. Šiedvi mokslų grupės yra lyg dvi iš vieno kamieno išdygusios atžalos, kurios šakojasi į daugelį mažesniųjų šakų, pavienių mokslų. Kiekvienas jų turi atatinkamą tyrinėjimo sritį, kuri yra visos tikrybės dalimi. Taip, sakysim, biologas nagrinėja gyvyvės reiškinius, psichologas—sielos, istorikas—žmonijos istoriją. Bet pavienių realių mokslų tyrinėtojas nepasitenkina vien tik faktus konstatuodamas, juos aprašydamas bai grupuodamas. Jis tarpais net ir nenoromis siekia toliau pažinti tiriamųjų daiktų esmę, suvokti, kokią vietą jie užima bendrame tikrybės paveiksle. Čia jis pareina jau metafizikos sritin. Taigi, pasistengsime pažinti, kas yra toji metafizika, kurios taip kratos daugelis realiųjų mokslininkų, ir kokiame santykyje jos esama su dvasios bei gamtos mokslais.

Žodis „metafizika“ atsirado pripuolamai arba bent pusiau pripuolamai. Andronikas Rodietis, betvarkydamas Aristotelio raštus, pirmon eilėn padėjo jo gamtos raštus, pažymėdamas juos kaip „fysika“. O filosofinio turinio raštus jis pastatė po gamtinių, pažymėdamas juos kaipo „ta meta ta fysika“, t. y. einančiuos po gamtos. Nuo to ir rados „metafizikos“ sąvoka. Žinoma, šių dienų tos sąvokos prasmė neatatinka jos žodžiams. Mūsų supratimu, metafizika reiškia ne eilę, bet ką kita. Jinai įgijo mokslo prasmės, kuris, stovėdamas aukščiau fizikos, t. y. aukščiau atskirų realių mokslų, stengiasi pažinti bendrą tikrybės paveikslą. Tai yra mokslas, kurio tikslu yra ištirti ne kuri nors speciali sritis, bet visa realybė, kad tokiu būdu gautume bendrąją pasaulio suvokimo sistemą. Metafizika nori pažinti pasaulio esmę, suvokti visos tikrybės principus, sukurti pilną, pagrįstą

*) Tai yra įžengiamoji paskaita, skaityta Lietuvos Universitete 1924 m. Spalių m. 8 d.

pasaulėžvalgą [1]). Jinai klausia, kokiu būdu yra sukurta būtis, kokiu keliu vyksta jos raida, kokios rūšies yra absoliutas, esąs tos visos būties priežastimi. Metafizika yra visą tikrybės visumą apimąs mokslas. Delto Aristotelis ir vadina ją „tikros būties" mokslu, o Tomas Akvinietis, sekdamas Aristotelį, metafiziką apibrėžė: „scientia, quae considerat ens et ea, quae sequuntur ipsum".

Tačiau kai kurie mokslininkai sako, kad metafiziką gali pavaduot atskiri realieji mokslai, kad jinai esanti suvis nereikalinga. Ypatingai buvo ir dabar tėra prieš ją nusistatę dauguma gamtininkų. Jie mano, būsią visą pasaulį tyrinėti jau pasiskirstę atskiri mokslai. Taigi, jų nuomone, metafizika esanti atskirų mokslų davinių suma, nes kiekvienas jų stengiasi kaip galint giliau ištirti savą sritį. Taigi, metafizika negalinti nieko daugiau nuveikti, kaip tik sutvarkyti pavienių mokslų tyrinėjimų davinius. Žinoma, tai galima pilnai įvykdinti, pilnai galima sutraukti atskirų mokslų davinius į tam tikrą tomų skaičių, kas, sakysim, yra padaryta enciklopedijose. Tačiau toks enciklopediškas esminių realiųjų mokslų davinių sutraukimas dar nesukurtų jokio naujo mokslo, jei iš to neišdygtų naujos problemos, neatsirastų naujų patyrimų bei pažinimų. O metafizika kaip tik ir turi apreikšti tokias naujas problemas, jei ji nori būti savarankiu mokslu. Ir, iš tikrųjų, jai, kaip visos būties mokslui, tenka sutikti tokių problemų, kurių netenka užsidurt, studijuojant atskiras tikrybės sritis. Taip, pav., paklausus, iš kurių dalių susideda tikrybė, principiškai jau peržengsime kiekvieno pavienių realiųjų mokslų ribas, nes jie tyrinėja tik atskiras tikrybės sritis. Be to, dar didelis klausimas, ar galima būtų, visas sudėtines tikrybės dalis suglaudus, apturėti pavienių mokslų ištirtas pasaulio sritis. Tačiau labai galimas dalykas, kad plačiau pažvelgus tikrybėn, sutiksime ir tokių jos dalių, kurios nėra prieinamos nė vienam realiųjų mokslų. Taip pat išeina toli už pavienių mokslo ribų svarbus, bet kartu ir begalo sunkūs pasaulio pradžios bei pabaigos, jo raidos tikslo bei prasmės klausimai. Taigi, be abejo, esama problemų, kurios tetinka tik metafizikai [2]).

Tik ką minėti klausimai liečia ne vien tik tikrąją būtį, kaipo visumą, bet taip pat ir jos sudėtinių dalių santykius su visuma. To dėliai tik ir galima yra, pav., gamtos metafizika kaipo problemų kompleksas. Jinai nagrinėja gamtos santykius su tikrybe, suvis aplenkdama atskirų fiziškų objektų tyrinėjimą. Taigi, jinai privalo turėti galvoje, kad, šalia medžiaginio pasaulio, esama dar sielos ir, kad šiuodu pasauliu tikrybėj tampriai tarpu savęs jungiasi. Fizikas, pav., nagrinėdamas įvairius gamtos kūnus, pažįsta juos pajautomis. Šiuo keliu galima pažinti tik išorinio pasaulio santykiai, tuo tarpu kai jo absoliučioji esmė, jo išvidinis branduolys lieka nepažintas. Fizikas, lygiai kaip ir chemikas, apturi tik reliatyvų, bet niekuomet ne absoliutų išorinio pasaulio pažinimą, kokį, sakysim, mes turime apie mūsų jutimus, jausmus, trumpai tariant, mūsų sąmonės turinius. Kas kita nagrinėjant daiktų pasaulį metafiziškai, t. y. kaip sudėtinę dalį tikrybės, tokios tikrybės, kuriai priklauso ir mūsų sąmonės turiniai. Apie

---

[1]) Plg. E. Becher, Geisteswissenschaften und Naturwissenschaften, München. 1921, 318 p.

[2]) J. Volkelt, Gewissheit und Wahrheit. München 1918, 565 p.

[3]) Plg. E. Becher, ten pat, 318 319 p.

kai kurias šios tikrybės dalis, būtent, apie mūsų sąmonės turinius, jutimus bei jausmus mes apturime pilną pažinimą. Čia skverbiasi mintis, kad mes šiose tikrybės dalyse pažįstame tiriamųjų dalių esmę, kad jinai nors ir slepiasi po fiziškais reiškiniais, tačiau yra tos pačios būties, kaip ir mūsų sąmonė, kad jinai savo išvidine esme yra psichinio pobūdžio. Kai kurių dar toliau einama. Jų manoma: jei visa, kas mums betarpiškai žinoma apie tikrybę, yra psichinio pobūdžio, tai labai galimas daiktas, kad ir mūsų pajautoms tiesioginai neprieinamoji tikrybės dalis yra savo esme psichiška. Žinoma, tai jau per toli šokta. Tačiau šis psichiškas medžiaginio pasaulio supratimas aiškiai vaizduoja mums skirtumą tarp realiųjų mokslų ir metafizikos. Tik ką sakytoji psichiška gamtos metafizika stengiasi pilnai pažinti medžiaginio pasaulio esmę. Kaip sykis čia, taip seniau taip dabar, matomas tiesioginis metafizikos uždavinys. Ir iš tikrųjų, taip privalo būti. Tačiau reiškiniai, pajautų paveikslai taip pat priklauso tikrybei, o kartu ir metafizikos sričiai, kuri, be abejo, privalo apibrėžti kokį vaidmenį vaidina tie reiškiniai tikrybėj [1]).

Taip pat negalima sutikti su pažiūra, kad pavieniai mokslai apsirėžia vien tik reiškiniais. Gamtos mokslai, antai, sakysim, fizika, gali bent santykius pažinti, kurių esama daiktų esmėje. Psichologija, kuri suvokia sąmonės turinius, pažįsta realių objektų esmę, nes jausmai yra visųpirma kas tai savyje realu, tikra. Taigi, pavienių mokslų ir metafizikos pažinimo priešingumas neatatinka, paprastai, reiškinių ir būties esmės priešingumui. Tačiau yra teisinga, kad metafizika mėgina ir privalo mėginti kaip galint giliau įeiti būties esmės viešpatijon, nes tai yra tiesioginis jos uždavinys.

Apskritai, nėra tokio didelio priešingumo tarp pavienių mokslų ir metafizikos, kaip tūlas mano, skirdamas realiesiems mokslams tyrinėti tik daiktų reiškinius, o metafizikai būties esmę. Gamtamokslio ir gamtos metafizikos, psichologijos ir sielos metafizikos ribos daugeliu atvejų sutampa. Senovės atomistika buvo metafiziško pobūdžio, o šių dienų atomistika yra pamatuota fizikos dalimi. Eterio hipotezė arba bendroji Einšteino reliatyvybės teorija taip pat yra metafiziško pobūdžio. „Metafizikos" vardu, apskritai, linkstama krikštyti visas drąsias bendras hipotezes, kuriomis nevisai pasitiki gamtininkai. Bet toks metafizikos valkiojimas nėra tikslus. Teisingiau būtų, prileidus, kad moksliškas tyrimas ir hipotezių kūrimas tik tuomet artinasi prie metafizikos, jei jie labiau gilinasi tikrybę pažint. Delto ir, pav., šių dienų astronominiai erdvės bei medžiaginio pasaulio tysos sumetimai, medžiagos bei energijos pastovumo principai, pasaulio šilimos nykimo teorija susiartino su metafizika [2]).

Matant metafizikoj tikrybės mokslą, šis tamprus jos ryšys su pavieniais mokslais pilnai suprantamas. Metafizikos ir pavienių mokslų skirtumas tas, kad pirmoji yra daugiau gnoseologinio pobūdžio. Gal galima tai dalinai išaiškinti metafizikos nepasisekimais istorijoj. Del jų tat bus išdygę klausimai, ar gali mūsų pažinimas pasiekti tikrybės ribas ir daiktų esmės gelmes, ir ar esama pakankamo pamato taip toli siekiantiems tyrimams. Šiais klausimais pereinama iš metafizikos į gnoseologiją, kurios tikslu yra suvokti ir nustatyti mūsų pažinimo ribos. Ši gnoseologinė problema yra

---

[1]) Plg. Becher, ten pat, 319 p.
[2]) Plg. Harzer, Die Sterne und der Raum. Kiel 1908, 15 p.

begalo didelės reikšmės. Jei už mūsų pojutinių paveikslų esanti daiktų esmė, anot fenomenalizmo, negalima būtų pažinti, tuokart būtų su tikrybės pažinimu iš tikrųjų sunku. Dėlto metafizikas privalo ištirti, ar fenomenalizmas yra teisingai pamatuotas, kitaip tariant, jis privalo užsiimti gnoseologija. Taip pat privalo jis suvokti, ar, apskritai, daiktų esmė pridera tikrybei. Bet ir šis klausimas veda mus į gnoseologijos sritį. Toliau, kai kurie aprėžti pažinimo pagrindai, k. a., dėsningumo bei priežastingumo principai taip pat priklauso metafizikai, nes jie daug ką mums pasako apie tikrybę. Kadangi jų esama gnoseologinio pobūdžio, tai juos gnoseologija ir nagrinėja.

Iš visa ko matyt, kad metafizika turi daug bendra su gnoseologija. Taigi suprantama, kad kai kuriuos galvotojus, o ypatingai Kanto ainius ėmė pagunda, nepripažint metafizikai tolimesnių pažinimo galių ir lyginti ją su gnoseologija. Žinoma, tik tuomet galima būt atsisakyt nuo metafizikos, kaip atskiro mokslo šalia gnoseologijos, jei tai būtų iš tikrųjų neišvengiama.

Bet matant metafizikoj savarankų realų mokslą, nenoromis gali kilti mintis, kad jinai savo gnoseologijos pabrėžimu kaip sykis iš esmės skiriasi nuo pavienių mokslų. Atsižvelgiant į tai gal galima būtų manyti, kad metafizika yra ant gnoseologinių pagrindų besiplėtojąs realus mokslas. Neturėdama šio pagrindo, jinai nesiskirtų nė kiek nuo realių mokslų. Bet, žinoma, tokia pažiūra į metafiziką būtų nevykus. Jau nekalbant apie tai, kad taip seniau taip dabar galima buvo dažnai sutikti metafiziką be jokio gnoseologinio pamatavimo. Prisiminkim tik Talį, Anaksimandrą ir Mileto Anaksimeną. Galima sakyti, kad tokios pasaulėžiūros turi maža ką bendra su moksline metafizika. Bet, kad mokslinė metafizika reikalinga gnoseologinio pagrindo, tai savaime aišku. Tačiau šiuo nenorima pasakyti, kad kiekvienas gnoseologiškai pamatuotas realus mokslas yra jau metafizika. Mes randame gnoseologiškai pamatuotus nagrinėjimus ir kituose moksluose, pav., psichologijoj, fizikoj ir biologijoj. Bet tai nedaro jų dar metafiziškomis disciplinomis. Tiesą sakant, juk galėtų kiekvienas mokslas ištirti paskutinius savo pamatavimo pagrindus ir tokiu būdu užsiimti gnoseologija. Tačiau pavienius mokslus pavaduoja gnoseologija, plačiai ir sistemingai tirdama kiekvieno pavienio mokslo gnoseologinius pagrindus, kas principo žvilgsniu būtinai reikalinga. Taip dalykams esant, gnoseologinis metafizikos pobūdis negali skirti ją nuo kitų realiųjų mokslų pažymių.

Taigi, grįžtame vėl prie objektinio metafizikos apibūdinimo: metafizika yra tikrybės visumos mokslas; o pavieniai realūs mokslai turi savo tyrimo objektu tik tikrybės sudėtines dalis. Bet šis apibrėžimas reikalauja dar daugelio žvilgsniu tolimesnių paaiškinimų bei papildymų. Visųpirma reikia pastebėti, kad taip į tikrybės visumą, taip į sudėtines jos dalis galima žiūrėti vertės akimis. Taigi, jeigu, apskritai imant, yra vertės sprendimai galimi, tai jie, žinoma, galimi taip pavienių mokslų srityje, taip metafizikoj. Iš tikrųjų, vertės sprendimai vaidino metafizikoj labai didelį vaidmenį. Tik prisiminkime pesimizmą bei optimizmą, teodicejos problemą ir, apskritai, religiškai nudažytą metafiziką.

Taip pavieniuose moksluose, taip metafizikoj vertinamas nagrinėjimas skiriamas nuo nevertinamo tyrinėjimo. Atatinkamai dalinama ir metafizika —į vertinamąją ir nevertinamąją. Pirmajai priklauso optimizmo bei teodicejos problemos, blogo bei gero pasauly atsiradimo klausimas ir tt., žmo-

nijos gyvenimo reikšmės bei prasmės nagrinėjimas. Nevertinamoji metafizika nagrinėja klausimus, kokia yra bendrosios tikrumos esmė, kokioj pakraipoj jinai plėtojasi ir tt. Savaimi aišku, jog taip vertinamoji metafizika, taip nevertinamas tyrinėjimas priklauso didelia savo tūrio dalimi religijos filosofijai [1]).

Tik ką minėjome, kad gyvenimo bei istorijos prasmės klausimai priklauso vertinamajai metafizikai. Bet metafiziką apibrėžus kaip tikrybės visumos mokslą, galima prikišti, kad minėti klausimai suvis čia nepriklauso, nes gyvenimas ir istorija yra tik tikrybės sudėtinės dalys. Taigi, jų tyrinėjimas, pagal pasakyta, priklauso ne metafizikai, bet atatinkamiems realiems mokslams.

Šis priekaištas rodo, kad mūsų metafizikos apibrėžimas reikalingas dar griežtesnės precizijos. Tiesa, metafizika yra tikrybės mokslas, bet kaip negalima studijuoti visuotinos istorijos nesusipažinus su bendros medžiagos sudėtimi, taip lygiai negalima studijuoti ir metafizikos, nesusipažinus su tikrumos sudėtinėmis dalimis. Kad pažintum visumą, reikalinga visųpirma pažinti jos dalys. Iš pasakyta aišku, kad metafizika privalo remtis tikrybės dalių pažinimu, t. y. atskirų mokslų daviniais, lygiai kaip ir visuotina istorija remiasi spec'aliais istorijos daviniais. Tačiau nėra jai reikalo kartojamai tyrinėt tikrybės dalis, kurios yra ištirtos pavienių mokslų. Jinai gali remtis pavieniais mokslais ir naudotis jų patikrintais daviniais, bet iš savo pusės jinai studijuoja tikrybės sudėtines dalis naujoj šviesoj. Jinai nagrinėja jas ne kiekvieną kas sau, bet santykyje su tikrybe; jinai užsiduoda sau klausimus, kas yra ir ką reiškia gamta, sielos pasaulis—kaip tikrybės dalys, kokį vaidmenį vaidina, kokią vertę, arba prasmę, turi žmogaus gyvenimas tikrybės visumoj. Kad toks metafizikos į visumą taikąs svarstymas gali surasti naujų jos sudėtinių dalių savybių, tai savaimi aišku.

Taigi, einame prie galutino metafizikos apibrėžimo: m e t a f i z i k a y r a m o k s l a s, k u r i s t y r i n ė j a k a i p t i k r y b ė s v i s u m ą, t a i p j o s s a n d u s (komponentus), t a i p i r s u d ė t i n e s t i k r y b ė s d a l i s i r j ų s a n t y k i u s s u v i s u m a. Trumpiau sakant, m e t a f i z i k a y r a į t i k r y b ė s v i s u m ą a t s i ž v e l g ę s r e a l u s m o k s l a s. Atvirkščiai, pavieniai realūs mokslai tyrinėja tik sudėtines tikrybės dalis suvis neatsižvelgdami į jos visumą [2]).

Apibrėžiant metafizikos sąvoką ir jos santykius pavienių realių mokslų atžvilgiu, visųpirma buvo kreipta dėmesio į pažinimo objektus, nes jie, kaip minėta, daugiausia nulemia mokslo pobūdį. Nuo pažinimo objektų pareina metodai ir gnoseologiniai pagrindai. Jie yra mokslo struktūrai tiek reikšmingi, kad tyrinėjant mokslo pobūdį būtinai reikalinga atkreipt į juos dėmesį.

Taigi, kyla klausimas, kaip esama dalykų su metafizikos metodais. Daugelio pirmesnių galvotojų įsitikinimu, metafizika privalo laikytis apriorinio metodo. Anot jų, metafizikos problemos siekia taip toli už patyrimo ribų, kad jos tik aprioriniu būdu gali būti suvokiamos. Tačiau apriorinės metafizikos daviniai suvis nežadina. Ir nenuostabu: aprioriški sprendimai remiasi trimis pamatinių sprendimų rūšimis: analitiškais sprendimais, mą-

[1]) Plg. B e c h e r, ten pat, 322 p.
[2]) Plg. B e c h e r, ten pat, 323 p.

stymo suvokiančios būties reliacijų sprendimais ir paskutiniais mąstymui nebūtinais realybės pažinimo daviniais. Bet nė viena minėtų sprendimų rūšis negali be pajautų pagalbos įrodyti tikrybės egzistencijos. Taigi, jų pagalba, kaip ir pats Kantas teisingai pastebėjo, metafizika negalima [1].

Šaltinis, iš kurio privalome semti mūsų metafizišką pažinimą, yra patyrimo pasaulis arba mums duota tikroji būtis. Mūsų pažinimas prasideda pajautų užčiuopiamais konkrečiais daviniais ir baigiasi bendromis abstrakčiomis proto sąvokomis. „Nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu". Nei įgimtos idejos, nei gryna sąmonė, bet tik ant pajautų pamato proto išplėtotos idejos privalo sudaryti šaltinį, iš kurio metafizika semia savo žinias. Bet kadangi mūsų pažinimas yra aprėžtas ir kadangi jis privalo eiti diskursyviniu keliu, delto mes turime, kaip galint plačiau, naudotis patyrimu.

Žinoma, jokiu būdu nepakanka jutimo visai tikrybei pažinti, juo labiau, kad jo nepakanka jau ir daugeliui realių objektų pažinti, nes jis gali suvokti tik dabartinius pažįstančiojo sąmonės turinius. Bet grynas jutimų pažinimas, kaipo pirmoji viso pažinimo bazė, lengvai rišamas su aprioriškais pažinimo pagrindais. Atsiminimu pasitikėjimas praplatina mūsų dabartinį žinojimą praeities patyrimu. Taisyklingumo, dėsningumo pagrindai, o taip pat ir priežastingumo principas atveria mums plačiąją praeitį, ateitį, sąmonei transcendentinį pasaulį principiškai iki tolimiausių bei giliausių tikrybės ribų. Nėra jokio pamato šių mūsų realaus pažinimo pagrindų varžyti principų pančiais, nes jei jie tinka aprėžtose ribose, tai, konsekventingai galvojant, jie privalo visur tikti, nes nėra pamato, kuris nurodytų jo nepritaikinamą už aprėžtų ribų [2].

Gryno jutimo bei aprioriško pažinimo pagrindų jungimas sudaro empiriškai induktyvų, sėkmingai dedukcijos remiamą metodą, ačiū kuriam pavieni mokslai sulaukė tokių gausingų ir tikrų davinių. Šis metodas tinka ir visos tikrybės mokslui—metafizikai. Mes privalome visųpirmą pradėti analizę, a posteriori, patyrimo objektais, kad iš patyrimo reiškinių, fenomenų prieitum prie daiktų esmės, prie aukščiausios ir paskučiausios būties priežasties, iš kurios dedukcijos keliu būtų vėl suprantamos visos tikrybės dalys. Šį metodą metafizikoj sukūrė Aristotelis. Viduramžiais jis buvo scholastikos tobūlinamas ir šių dienų neoscholastikoj stropiai saugojamas. Sugriuvus Vokietijoj aprioriškai spekuliatyviai metafizikai, jis rado 19-me šimtmetyje pritarimo ir vokiečių filosofų tarpe. Žymiausias ir konsekvingiausias šio metodo pionierius buvo Fechner'is [3].

Aišku, kad, pritaikant induktyvų metodą metafizikoj, negalima išvesti jokių principinių ribų nei erdvės nei laiko atžvilgiais. Kodel gi šis metodas turėtų būt galimas tiek ir tiek šviesmečių tolumo, tiek ir tiek trilionų metų ilgumo, o toliau ir ilgiau ne? Čia, iš tikrųjų, yra sunku išvesti ribos, kurios galėtų kliudyti metafizikoj pritaikint induktyvųjį metodą.

Net ir tuomet yra galima nagrinėt realybė ir jos sudėtinės dalys tikrybės, visumos santykių atžvilgiu, kuomet pasiekiamas tik reliatyvus, o

---

[1]) Plg. H e y m a n n, Einführung in die Methaphysik auf Grundlage der Erfahrung, Leipzig 1921, 21 p.

[2]) Plg. D r i e s c h. Wirklichkeitslehre, 4 p.

[3]) Žiūr E r d m a n n, Zur Gliederung d. Wiss. 103 p. Taip pat V o l k e l t, Gewissheit und Wahrheit, 568 p.

ne absoliutus už mūsų pajautų pasislėpusios daiktų esmės pažinimas. Net ir tuomet galima, pav., tyrinėti klausimus, ar tikrybės visuma, besiplėtodama apręžta linkme, turi apibrėžtą tikslą, ar esama tikrybės visumoj pirmosios priežasties ir kuriuo santykiu ji yra su gyvuoju pasauliu ir mumis pačiais, ar turi mūsų kultūra kokios nors reikšmės tikrybės visumoj ir t. t. Žinoma, šių metafiziškų klausimų sprendimą labai trukdo tos apystovos, kad mes negalime pilnai pažinti daiktų esmės. Tačiau, principiškai tai nė kiek netrukdo metafizikos klausimų gvildenimo galimumą [1]).

Metafizikai būtų labai svarbu, kad jei šalia paprastojo kūniško jutimo dar būtų prieinama aukštesnioji jutimo rūšis, būtent, intuityvus suvokimas, kuris suteiktų mums betarpinį ir tikrąjį tikrybės branduolio pažinimą. Ši tiek religijoj kiek ir filosofijoj pasikartojanti pažiūra nėra be pamato. Labai galimas dalykas, kad mes esame, sakysim, mūsų sielos branduolyje betarpiniu santykiu su antgamtine dvasine dieviška Esybe, kurią mes tam tikromis sąlygomis galime suvokti intuityviai. Tik kyla klausimas, ar ekstaziškų-mistiškų intuicijų pergyventojai pakankamai teisingai pamatuoja savo suvokimus. Gal visa tai galima būtų aiškint vien tik kaip haliucinacijas, kaip tai kiti ir daro.

Šis svarbus klausimas yra dar neišspręstas. Už haliucinacišką intuicijų pobūdį kalba priešingumai, kurie yra pastebimi ant intuicijos pagrindų išdygusiuose moksluose. Bet iš kitos pusės negalima nutylėti, kad tokios intuicijos sutinka esminiuose punktuose, ypatingai tuo atžvilgiu, kad intuicijos reginys yra kas tai nepaprastai aukšta, kilnu, laiminga.

Žinoma, čia negalima patikrinti religinių bei filosofinių intuicijų teisingumo. Tai perdaug platus uždavinis. Viena tik aišku, tai kad šis mūsų pažinimui svarbus klausimas dar neišaiškintas. Vienu rankos mostelėjimu jo negalima išspręsti. Tam reikalingas objektyvus kritiškas ir šaltas tyrinėjimas. Bet jei pasisektų suvokti, kad iš tikrųjų žmogus gali savo sielos gelmėse betarpiškai Dievą regėti, tuomet tokia intuicija, be abejo, tilptų į empirinės-induktyvinės metafizikos rėmus, nušviesdama juos nepaprasta savo šviesa. Intuityvinis suvokimas būtų mumyse tik savotiška, giliau siekianti regėjimo pojučio rūšis. Jei aukštesnės intuicijos klausimas dar neišspręstas ir jos daviniais naudotis neatsargu, tai metafizikas privalo jokiu būdu nepalikti paprastojo savęs bei pojučių jutimo, o taip pat „fiziškų ženklų“ metodų ir, kaip galėdamas, juos sunaudoti. Kadangi jis turi reikalo su visa tikrybe, t. y. su medžiagos ir sielos pasauliais, tai nenuostabu, kad jam prisieina eiti minėtais keliais. Kitais žodžiais betariant, metafizikas privalo naudotis gamtos ir dvasios mokslų metodais. Jis privalo, kaip galėdamas plačiau, sunaudoti visa, ką tik pavieniai realūs mokslai teikia taip savo tyrinėjimo metodais, kaip ir tų metodų pasiektais daviniais [2]). Dryšas sako: „Patyrimo turiniai privalo būti suvokti plačiąją žodžio prasme visu savo pilnumu; per visa, ką tik pavieniai mokslai teikia, metafizika turi pereiti, bet jokiu būdu, kaip dažnai daroma, tik praeiti. Jinai privalo rimtai apsistoti ties kiekvienu atskirų mokslų daviniu“ [3]). Tuomi nesakoma, kad metafizika turi pasitenkinti tik surinkdama pavienių mokslų davinius. Jos darbas, kaip

[1]) Plg. Becher, ten pat. 325 p.
[2]) Plg. Heymann. Einführung in die Methaphysik, 27 p.
[3]) Driesch, Wirklichkeitslehre 4 p.

minėta, yra platesnis. Jinai privalo ištirti tikrybės visumą ir jos sudėtines dalis nagrinėti santykiu su visuma. Čia nepakanka surinkt pavienių mokslo davinių, kuriems trūksta minėto santykio su tikrybe, bet iš kitos pusės pavienių mokslų davinių pažinimas yra būtinas metafiziško nagrinėjimo pagrindas. Tik prisiminkim, kaip arti metafizikos stovi medžiagos bei energijos pastovumo ir kiti gamtos mokslų dėsniai, kurie tinka jei ne visai tikrybei, tai bent visai gamtai. Delto jie ir turi tiek daug reikšmės tikrybės visumai pažint.

Bet dauguma realių mokslų davinių, kurie net siekia metafizikos ribas ir delto yra jai labai reikšmingi, yra išimtinai hipotetiško pobūdžio. Priminkim sau tik atomų ir elektronų mokslą, eterio hipotezę, bandrąją Einšteino reliativybės teoriją, biologinės raidos bei Darvino selekcijos hipotezę, mechanistišką bei vitalistišką gyvybės supratimą ir t. t. Remdamosi šiais pavienių mokslų hipotetiškais daviniais, metafizika įsileidžia savo sritin hipotezę. Žinoma, tai yra neišvengiama. Bet metafizika neapsirėžia vien tik skolindama pavienių mokslų hipotezes. Jinai stengiasi hipotetiškai papildyti spragas, kad tokiu būdu sukurtų bendros pasaulėžiūros sistemą. Taip tikrybės visuma, taip sudėtinių dalių dauguma neprineinama tiesioginiam jutimui. Tačiau suvokiame jas tik toli už jutimo siekiančiomis empirinėmis -induktyvinėmis hipotezėmis [1]).

Mokslo hipotezės yra principo atžvilgiu pilnai pamatuotas reiškinys. Be jų realiems mokslams visai būtų bloga, nes taip gamtos, taip dvasios mokslai yra pilni hipotezių ir be jų negalima apsieiti. Bet jei hipotezės leistinos šiaip mokslams, tai tuo pačiu jos leistinos ir metafizikai [2]).

Taigi, negalima del principo atmesti metafizikos kaipo mokslo, kuris naudojasi pavienių mokslų metodais ir jų hipotezes svarsto, kaip nepilnai patikrintas tiesas. Tačiau ar gali metafizika tokiu keliu eidama ką nors užčiuopama padaryti ir pasiekti pakankamai tikrų davinių? Bet čia jau bus suvis kitas klausimas, kurį sunku teoriškai išspręsti. Reikia laukti, kokių vaisių atneš metafizikai empyrinis-induktyvinis metodas. Žinoma, nėra pamato nusiminti, bet reikia būti atsargiems ir su audringa viltimi, nes begalo sunkus ir lėtas yra empirinių-induktyvinių mokslų kelias pirmyn.

Baigdami, pamėginsime dar kartą subendrinti mūsų išreikštas mintis. Pagal tiriamuosius objektus, metodus ir pažinimo pamatus, dvasios bei gamtos mokslai ir metafizika priklauso realiems mokslams, bet metafizika, kaipo tikrybės, visumos mokslas, viršija ir karūnuoja abi pirmąsias realių mokslų grupes, jungdama abiejų objektus, metodus bei pažinimo pagrindus ir remdamos jų daviniais.

Senovės vaizduojamu palyginimu tariant, metafizika yra visų mokslų karalienė, bet ši karalienė yra švelni, silpna moteris. Jinai reikalinga savo sveikų ir stipriai išaugusių broliukų—pavienių realių mokslų—paramos. Taigi, teauga ir stiprėja mokslų karalienė, maitinama sveiku patyrimo maistu, kad ir ji pati sustiprėtų taip, kaip stiprūs jos broliukai!

---

[1]) Plg. Erdmann, Zur Gliederung d. Wissenschaften 99 p.
[2]) Plg. Volkelt, Gewissheit u. Wahrheit 559, 568 p.

Apie metodiką psichopatologiškai tirt nenormalius vaikus ir silpnapročius.

Parašė Dr. M. von Kuenburg, München.

Jau per metų eilę psichiškai nonormalūs vaikai įvairiopai tyrinėjami. Nepasibaigė dar ir pastangos surasti tikslų, visus psichiškus ligos atvejus apimantį tyrimo metodą, kad būtų galima tiksliai nustatyti nuo normalumo nukrypstančią individo sielos santvarką. Tai neabejotinas dviejų prancūzų tyrinėtojų B i n e t'o ir S i m o n'o nuopelnas, kad juodu vieni pirmųjų suėmė tvirtan metodan iki tol daugiau ar mažiau beformius tyrimo klausimus ir neaiškius vaikų defektų stebėjimus. Išeidami iš stebėjimų ir davinių, kokių teikė eksperimentiški-psichologiški normalių vaikų bandymai, juodu savo tiriamąjį metodą perkėlė tirt nenormaliems, ypač jaunuoliams silpnapročiams. Vaiko proto normalios plėtotės nuosprendis dideliu tikrumu buvo nustatytas kaip „proto amžis" (Intelligenzalter) ir kiekvienas nukrypimas nuo rastųjų vertybių buvo pareikštas esant silpnaprotystės pavidalu, suskaičiuotas pagal jo „laipsnį", įstatytas eilion ir schematizuotas. O „proto atsilikimas" (Intelligenzrückstand) buvo nustatytas iš mėginimo uždavinių neįveikimo, neieškojus priežasčių, k o d e l tie uždaviniai nebuvo pavykę. Tuo būdu čia buvo įvertinama tos žinios ir pajėgos, kurios dažnai nepasisekdavo visai del kitų priežasčių, o ne del proto menkumo. Tačiau šis metodas labai išsiplatino visose šalyse, jį visur pripažino, taip jog ši „p r o t o b a n d y m o" procedūra patapo i n t e r n a c i o n a l i.

Binet'o-Simon'o metodas (1905) pradžioj buvo visur priimtas beveik be kritikos, bet paskui pavieniai tyrinėtojai [1]) pataisė įvairius bandymų užfiksavimus (Tests) pagal šalis, zonas ir visuomenės luomus, kur šie užfiksavimai buvo įėję, ir aprašė „proto amžio" nukrypimus vokiečių vaikų nuo prancūzų arba amerikiečių. Apskritai, šis metodas rastas esant tinkamas ir tikras. Ypač silpnaprotybės lytims bei l a i p s n i a m s tirt ir nuspręst šis metodas, nepaisant šen ir ten padarytų priekaištėlių, sveikinta kaip labai vertingas. Rods, veikiai paskui prasidėjo teisinga, faktinga kritika (k. a. apsityrusio pedagogo Meumann'o, o paskiau Rodenwald'o, Jarspers'o, Schreibner'io, Wittmann'o, W. Peters'o ir k.): buvo sakoma, jog mums nieko nepatarnauja toki žinių bei inventoriaus bandymai ir pajėgiamo nudirbt darbo vertybės, iš kurių neseka išvest „protingumo amžį". Tačiau taip dideliai stengtasi turėt skaičiais išreikšto supratimo, turėt „visuotinai galiojančią" formulę „protui" suskaičiuot, jog šiai problemai vis buvo daroma naujų siūlymų. Čion ėjo ir siūlymai O. Lipmann'o, kuris paskui rezultatus ėmė kaip I_1, I_2, I_3 ir tt., W. Stern'o suskaičiavimas „proto dalmenų" (Intelligenz-Quotienten): $I = \frac{I.A}{L.A}$ (proto amžį dalinant gyvenimo amžium) ir k. Šitoki proto nusprendimo būdai dar ir šiandien įsigalėję ir Binet'o-Simon'o metodas su visomis savo atžalomis bei pakaitomis, deja, dar ir

[1]) K. a. B. O. Bobertag, F. Chotzen, Treves-Saffiotti, C. A. Jaederholm, L. M. Terman, N. Nečajev, C. Rossolimo ir daugel kitų. Daugel literatūros surašė W. Stern, Die Intelligenz der Kinder und Jugendlichen. 3. Aufl. Leipzig 1920.

šiandien galioja kaip tikrasis proto bandymo metodas, į kurį (dažnai be susiaurinimo) „primygtinai nurodoma" (k. a. Kretschmer'io „Mediciniškoj psichologijoj" 1922, 253 p.). Net pačios tyrimo įstaigos, psichiatrinės klinikos vargu nuėjusios toliau, kiek siekia šie bandymo metodai.

Pritaikomosios eksperimentinės psichologijos šalininkai norėjo naujų užfiksavimų šiam metodui išplėtoti (W. Stern), pedagogai nusprendinėjo proto amžį bei diagnozavo silpnaprotybę ir net psichiatrai išaugusius arba jaunuoliškus silpnapročius (taip pat jaunuolius piktadarius) laikė esančius tokiam „proto amžy", kaip antai, šešeto, devyneto, dvylikos metų vaikai. Priimtoji tyrimo schema rekomenduojama ir vadovėliuose; rods, kai kurie autoriai įspėja nuo sauso scheminimo (k. a. M. Reichardt, Allgemeine und spezielle Psychiatrie 2 Aufl. Jena 1918); tačiau geidimas turėt tvirtą nuosprendį ir žmogaus proto absoliutų matą (Wertung) yra taip giliai įleidęs šaknis, jog šis noras nuvedė prie to, kad kalbamasis tyrimo metodas palaikytas kaip tradicinė dogma. Net naujesnieji metodų rinkiniai (k. a. W. Stern u. O. Wiegmann, Methodensammlung zur Intelligenzprüfung von Kindern und Jugendlichen 1920; toliau O. Lipmann, Handbuch psychologischer Hilfsmittel der psychiatrischer Diagnostik) tėra skaitmeniškai padidinti daugeliu, iš dalies vertingų užfiksavimų; tačiau šie užfiksavimai, kaip ir tie, kurie sutraukti Cimbal'o (Leitfaden für psychiatrische Untersuchungszwecke) tėra sunerti šalia vienas kito ir ant vienas kito, nenurodant jų reikšmės, be kritikos ir, pirmiausia, be teisingo metodiško, psichologiško suskaidymo (Gliederung) ir diferencavimo siekiamų tyrimų rėmuose.

Panašios pozicijos ant panašių metodiškų pagrindų laikosi vadinamieji „psichologiniai profiliai" (k. a. C. Rossolimo žurnale „Klinik für psychische u. nervöse Krankheiten": Die psychologischen Profile, Kl. Ps. 6, 1911; 7, 1911 ir Zeitschrift f. angew. Psychol. 8, 1913; 13, 1918). Taip pat ir profilius dėstant kalbama tiktai apie kiekybinį „proto", atseit silpnaprotybės nuosprendį. Taip antai, Rossolimo rašo 338 p.: „Mes stengiamės...... nušviest klausimą del gabumo laipsnio, arba, teisingiau pasakant, įgimto atsilikimo arba įgytų trūkumų menkumo laipsnį". Ir čia randi suskaičiavimų bei simboliškų išdėstymų asmenybei pažymėt (P_1, P_2.... P_n=profilis$_{1, 2 \ldots n}$). Trumpu laiku, per $2^1/_2$ valandos (!) nubraižomas psichiškas profilis, arba psichograma: valia, dėmesys, suvokimas, sumanumas ir kitos vargiai išaiškintos arba sudėtingos psichiškos savybės procentais nusprendžiamos be ryšio, be gilesnių psichologinių metodinių požvilgių.

Betgi čia kyla klausimas: kurio tikslo siekia toki tyrinėjimai? Ar jie neturėtų mums parodyt psichinio defekto arba defektų savotiškumus? Ar nusprendžiant proto amžį, pasigaunant proto dalmenų arba individą įkainuojant kaipo turintį $^3/_4$ proto,—ar šitokiais būdais kas nors paaiškinama apie ligos esmę? Juk esti ne tiktai proto sutrikdymų (Störungen); trikdymai esti toki įvairiopi (tik priminsime neretai vaikų atsitaikomus afazinius kalbos trikdymus [1]) arba vadinamąjį kongenitalinį žodžių aklumą), ir norint jie pažinti, tai visai suprantama, jog randasi reikalo

[1]) Plg. von Kuenberg, Ueber das Erfassen einfacher Beziehungen an anschaulichem Material bei Hirngeschädigten, insbesonders bei Aphasischen. Ztschr. f. Neurologie u. Psychiatrie Bd. 85, 1923.

tyrimu iškelt aikštėn nesveikąją vietą ir pirmoj eilėj atsirėmus tyrimu, kiek galima tiksliau konstatuot individo organinius arba psichinius defektus. O kadangi dabar Binet'o-Simon'o ir kiti giminingi metodai neįstengė suimt nei visos psichiškos asmenybės nei net k o k y b i n i ų defektingo būvio skirtumų, ir kadangi tikimosio pasisekimo nedavė ir kalbamųjų metodų toliau plėtojimas padidinant bandymų užfiksavimus, tai padarinys buvo tas, jog dalis tyrinėtojų tą metodą visiškai atmetė. Reikalauta į s i j a u s t ir jaučiamai suprast; įsijaust į ligos stovį, į sielos ir širdies (Gemüth) stovį, suprast ant fenomenologiško pagrindo (plg. prie čia Jaspers, Ztschr. für Neurologie u. Psychiatrie Bd. 6, 1910). Net daugelį ir iš dalies labai vertingų darbų iš Kräpelin'o mokyklos (darbo psichologijai) Jaspers priskaito prie „apsivylimų", kokių pridirbo visi tie matavimai ir kiekybiniai vertinimai.

Tuotarpu ir kraštutinas reikalavimas įsijaust, pats vienas, n e g a l i a t l i k t i t a i, ko turėtume tikėtis iš visašališko, v i s ą psichišką asmenybę apimančio metodo. Tatai daugel psichologų, pedagogų ir psichiatrų vėl grįžo prie tradicinių užfiksavimų metodų. Bet kad šie laipsniavimo metodai savo sustingusia forma ir savo vienašališkai subjektiviu gebėjimo vertinimu neatitinka visiems reikalavimams, aš jau apie tai kalbėjau. Nes jei iš p r a k t i š k ų požvilgių kai kuomet ir gali būt naudinga nurodyt proto amžį arba silpnaprotybę suskirstyt į laipsnius (d e b i l i a i—su „proto lygiu" nuo 12 iki 14 metų, i m b e c i l i a i—su 7 (8—9) metų tokiu lygiu ir i d i o t a i su 2—3 m. lygiu), tai šis konvencija ir subjektiviu spręsmu atsirėmęs pavadinimas p s i c h o l o g i š k a i reiškia l a b a i m a ž a. Nežiūrint jau to, kad vaikai ir jaunuoliai dažnai neteisingai yra laikomi imbeciliais, šie pavadinimai neduoda mums išvados del šių atvejų esmės ir apraiškų būdo; jie nesako nieko apie atskiras sutrikdytas psichiškas funkcijas, jie neteikia mums jokių specialių atramo punktų, kas ir kaip turėtų būt gydoma medikališkai ir pedagogiškai. Tyrimas, būtent, turi patiekt nurodymų surast s u t r i k d y t a s p s i c h i š k a s f u n k c i j a s, ir ne tiktai izoliuotai imamas fukcijas, pav., ne tiktai, pojučių jutimų arba dėmesio, arba atminties, arba elementarinių ar aukštesniųjų galvojimo funkcijų iškritimus (Ausfälle), bet jis (tyrimas) turi ypatingai tiekt nurodymų į funkcijų ryšius, į atskirų psichiškų funkcijų tarpusavio santykius. Toliau, jis turi atsižvelgt į atskirų funkcijų raidos galimybes ir kliūtis, stebėt širdies ir valios gyvatos poveikius (kaip tai dažnai atsitinka psichopatologiškame ir histeriškame stovy) ir visa tai draugėj suvokt. Tatai pilnas tyrimas turi atlikt d a u g i a u, kaip tik kad nurodyt proto amžį, proto dalmenis arba silpnaprotybės laipsnį.

Todel vis reikalingesniu tampa klausimas del tiriamojo m e t o d o. Šiame tradiciniame „metode" mes skirsime schemiškas uždavinių s e r i j a s nuo bandomųjų u ž d a v i n i ų (Tests). Pradžioj paminėti priekaištai tikrai galioja s u s t i n g u s i o m s schemoms, bet ne daugeliui, darbu ir tyrimu išgalvotų atskirų bandomųjų uždavinių; su kai kuriomis išimtimis, jie beveik visi tikę, kiek jie t a i k o m i defektų k o k y b i n i a i esmei nuspręst. Bandymo uždaviniai tatai, jei jie mus turi supažindint su defektu, turi visuomet kaitytis, būti papildomi ir patobulinami; sykį aptikti pėdsakai turi būt permėginami vis naujose situacijose ir įvairiose tyrimo sąlygose;

idant mėginimo uždaviniai išaiškintų tiriamąjį atvejį. Todel panaudojant užfiksavimus, mes nesitenkinsime grynai skaičiuotinu stebėjimu, nesitenkinsime konstatuot bei registruot tiktai atlikto darbo vertybes, pavykusius ir nepavykusius uždavinius ir nurodyt tiktai paviršiuj pasireiškiančius faktus ir juos palaikyt skaitmenimis: mes turėsime taikint p r i e ž a s t i n g ą stebėjimą, tirdami p r i e ž a s t i s tų pažymių, kurie krinta akysen reikiamajame ištirt vaike arba ligonyje. Paviršiuje pasirodą trūkumai, k. a. rašto trikdymuose arba neišpręstuose Masselon'o, Ebbinghaus'o arba Bourdou uždaviniuose, yra tai tik vien s i m p t o m a i, rodą į tokius priežastingus trikdymus, kurie neišaiškinami isskaičiuojant proto dalmenį. Ogi simptomai taip pat nevisuomet reiškiasi pavieniui, ne tiktai v i e n a m e uždaviny,—tiek jie yra mums keliarodžiai giliau įsibraut į p r i e ž a s t i n g ą trikdymą. Bet šis ne kiekviename žmoguje tuojaus visai aiškus; ir atskiros sutrikdytos funkcijos dažnai priklauso nuo tolesnių trikdymų arba nuo sutrikdytų funkcijų sąryšio. Šie p i r m i n i a i veiksniai, šios v i d a u s p s i c h i n ė s priežastys, per kurias reiškiasi išviršiniai pagaunami ženklai, daugely atvejų tegali būti surasti t o l i s i e k i a n č i a p s i c h o l o g i š k a a n a l i z e, per kurią turi apsireikšt defektų savotiškumai. O jei per psichologišką analizę mes surandame vidaus psichines priežastis daugeliui trūkumų arba psichinėj srity aptinkame priežastinius trikdymo veiksnius, tai galima tikriau padaryt išvedimų ir del t o l i m e s n i ų priežasčių bei faktų, sakysim, del o r g a n i n i ų įgimtų arba įgautų centrinės nervų sistemos susirgimų arba iš aplinkos einamų poveikių. Svarbu yra pirminius trikdymus surast iš kompleksiškų davinių, kuriuose pakenktos funkcijos yra kaip komponentai (sandai). Mes turime paklausti savęs, k o k i u būdu trukumai pasireiškia, ar kompleksiškų davinių pakenkimas atatinka pirminio trikdymo dydžiui ir ar pirminiai trikdymai nesiduoda pažint arba nepasislepia išsilygindami su kitomis funkcijomis.

Tuo būdu, suskaldant kompleksiškus atliktus darbus, mes vėl esame priversti grįžti m ė g i n t e l e m e n t a r i n e s funkcijas. Iš struktūros sąryšio per i š s k i r i a n č i ą a n a l i z ę turima gaut elementariniai trikdymai. Nes priežastys psichiškų trukumų vaikuose yra tokios gausingos, jog teoriškai jų visų net negalima suminėt. Mes tepriminsime kombinuotus atvejus ir trikdymus. Jų yra tiek daug, pav., kalbos trikdymai su ir be proto defekto, su ir be pajautų defekto; taip pat pajautomis pagavimo trikdymai (agnozijos) su proto defektu arba be jo, arba pajautų trikdymai su arba be valios arba dėmesio trikdymo ir daugelis kitokių.

Todel bandymo uždavinius reikia kiek tik galima pritaikint ištirtinam priežastingam trikdymui ir juos taip parinkti, kad priežastis būtų išanalizuota kiek tik galima vienaprasmiai. Todel mes reikalaujame, idant v i e n a i r t a p a t i p s i c h i š k o j i f u n k c i j a b ū t ų s t e b i m a d a u g e r i o p a i s u ž d a v i n i a i s, ir, atvirkščiai, idant v i e n a s i r t a s p a t s u ž d a v i n i s e i t ų į v a i r i o m s f u n k c i j o m s s t e b ė t.

Užfiksavimo procedūrai ir proto bandymams neteisingai prikišama, kad „tas pats atliktas darbas įvairiai aiškinamas“, kaip sako Rupp'as savo studijoj „Über optische Analyse“ (Psychol. Forschungen Bd. 5, 1923): „Pažymėtina, kad Bourdou bandymas imamas tai kaip bandymas pastabumo gebėjimui, tai kaip abstrahavimui, tai kaip vikriam arba rūpestingam

darbui apskritai; skyrimo slenkstis, pav., tonams, laikomas tai kaip bandymas akustiniam arba ir apskritai dėmesiui, tai kaip aiškaus suvokimo, disponavimo gebėjimo ir p. bandymas".

Panašiai neteisingai vienoj vietoj prikišta Meumann'ui, būsią jis šį ar kitą bandymo užfiksavimą vieną kart ima savo schemon vienam kuriam gebėjimui tirt, o kitą kartą tą patį uždavinį—jau kitam. Meumann'as nesielgė neteisingai taip galvodamas! Išmėginant medžiagą, analizuojant uždavinius pastebėsi, jog vienam uždaviniui išspręsti, vienam užfiksavimui eina daugel intakčių psichiškų funkcijų ir jog tatai nuosakiai vienu atveju priklauso nuo šios, o kitu atveju nuo kitos sutrikdytos funkcijos, ar darbas atlikti pavyksta ir kaip jis pavyksta. Kadangi bandymų užfiksavimai, kaip pasakyta, labai retai yra visai vientisi ir vienam uždaviniui išspręsti dalyvauja daugel psichiškų funkcijų, tai neišsprendžiamu laikomas uždavinis, taigi nepavykęs atlikt darbas teikia ir geriausios medžiagos pažint priežastį, kuri iš dalyvaujančių arba dalinių funkcijų gali būt sutrikdytoji. „Kaip nepavyksta atlikt darbas"? todel yra vienas svarbiausių viso tyrimo klausimų. Dabar seka studijuot nepavykusius darbus genetiškąis požvilgiais ir lyginamai analizuojančiu metodu stengtis ištirt įvairias galimybes. Kokiuose bandymo uždaviniuose dar kartą įvyksta lygūs arba panašūs iškritimai? Ar nepavyksta tos pačios ar heterogeniškos srities uždaviniai? Ar tam išaiškint yra vieningo pagrindo, sakysim, bendras proto sumažėjimas, ar to neseka imti, jei kai kurie relatyvai aukštų reikalavimų statą uždaviniai išsprendžiami gerai, o kiti ne! Kame yra negebėjimas? Ar tai atsitiktinas reiškinys, pareinąs nuo išorinės aplinkos, sakysim, nuo uždavinio pastatymo, nuo nepriprastos situacijos, nuo pirmiau įgytų, bet netiksliai sunaudotų, ar nuo visai neturėtų individo patyrimų?

Uždaviniui nepavykti vaidina svarbų vaidmenį begalė galimybių, galėtum pasakyt, dažnai taip pat ir šalutino pobūdžio. Tuo būdu tat būsi privestas abejotinais atvejais esamus bandymo uždavinius perkeist kitokiu pavidalu, juos padvigubint, papildyt iš tam tikrų pusių. Külpė vienoj vietoj savo studijos „Psychologie u. Medizin" sako: „Metodų ir išdavinių moksle neseka skirti. Pirmųjų gerumas laiduoja antrųjų patikimumą". Šitai čia ypatingai galioja mūsų praktiškiems atvejams. Kai metodai padės vienaprasmiai nustatyt trikdymą ir patologiškus nukrypimus, tada siekiamasai tikslas jau pasiektas.

Teisingas uždavinių parinkimas ir ją analizuojamas panaudojimas dar nėra vienintelė priemonė parodyt mums aiškiai dalykus. Lygiai svarbu surašyt apie kiekvieną atvejį pagrindingas protokolas, tai yra, smulkiai sužymėt tyrinėjimo eiga, ir kiekvieną kartą pranešt, kaip vaikas ar pacientas laikėsi. Turi būt pranešta apie tai, kokia buvo vaiko pozicija į uždavinį, kaip jis uždavinį suprato, kokį ūpą arba valią vaikas turėjo kai buvo tyrinėjamas, o ypač turi būt pranešta apie tai, kokiu būdu uždavinis buvo išspręstas arba neišspręstas. Neturima praleist neįrašius į protokolan kaip buvo klausinėjama ir kuriais žodžiais. Tai ne vistiek, kokiais žodžiais uždavinis duodamas; nes jau klausimas veikia sugestiškai ir gali sukelt tam tikros rūšies atsaką. Tyrinėtojo padaromos

bandymo ir instrukcijos k l a i d o s turi taip pat eit protokolan; dažnai jos yra labai pamokančios ir dažnai užveda net ant naujų pėdsakų. Tolesnė nauda, kokios teikia smulkiai rašomas protokolas, yra ta, kad objektivią medžiagą gali matyt ir kiti asmens, taip jog sulig jėgomis yra susiaurinamas grynai subjektivus atlikto darbo aiškinimas ir vertinimas. Tyrinėtojas, rods, dar daugiau žiūri gyvos asmenybės, negu kiek jis gali įtraukt protokolan, kad galima būtų pastatyt teisinga diagnozė ir gaut naudos toliau vaiką tirt, reikia sukurt galimybė spręst apie atvejį atsiremiant objektivais faktais, o n e t i k t a i p a j ė g u m u a t l i k t u ž d a v i n į. Tuo būdu bus parengiama pagrindo taip pat ir palyginimui su vėlesniais to asmens tyrimais. Tatai tarpiniai klausimai, šalutiniai pastebėjimai turi didžiausios vertės ir įrašytini protokolan.

Toks pagrindingas tyrinėjimas su smulkiausiu protokolu, žinoma, reikalauja gerokai laiko, bet n e d e r a a p s i v i l t: per valandą, pusę valandos, arba net per 20 minutų (kaip nurodo kai kurie užfiksavimo psichologai) niekuomet nenustatysi d i a g n o z ė s sunkiais arba kompleksiškais atvejais ir niekuomet rimtai nenuspręsi atsirėmęs tiktai paviršutinišku tyrinėjimu. Dažnai dalykas yra visai aiškus, kai, pav., yra koks organiškas defektas,—kurtumas, aklumas arba neabejotinas idiotizmas. Taip pat dažnai del ypatingų priežasčių turėsi pasitenkint skubia vaiko stovio apžvalga; dažnai laiko pakanka tiktai paviršutiniškai orientacijai; tada nesuklysi atsižvelgdamas ir į keletą išmėgintų užfiksavimų. Kai kuomet tokiais momentais pakaks tiktai keleto t i p i n g ų bandymų; tiktai tuomet neseka manyti, jog atvejis yra nustatytas absoliučiai tikrai ir apibūdintas savo specialiai patologišku savitumu. Nes n e g i n č i j a m a diagnozė neprivalo remtis t i k t a i viena kriterija. Vienų vienas arba net labai menkas skaičius nepavykusių užduotų darbų nevisuomet absoliučiai tikrai painformuoja apie atvejį. Objektivios medžiagos aiškinimas šiaip ar taip padės tikriau nustatyt teisingą diagnozę, jei ji gali atsiremt daugiau kaip vienu nulemiančiu pažymiu. Aiškint kas esama yra būtina priemonė klaidingo ir menko gabumo esmei išaiškint, bet aiškinimą reikia remt kiek galima didesniu skaičium objektivių davinių. Proto eilės nustatymui klaidingi ir menką gabumą liudiją darbai nėra nulemiantys. W. Eliasberg'as savo naujame darbe „Ueber Psychologie und Pathologie der Abstraktion“ (Beihefte zur Zeitschrift für angewandte Psychologie Nr. 35, 1925) pagrindinga analize ir lyginamu metodu rado menko darbo atlikimo r e i k š m ę iš daugelio vaikų, išaugusių ir ligonių.—Pabaigoj, suėmę draugėn mūsų kritiškus pasvarstymus, gauname šias vadaujamas mintis: a) psichopatologiškas tyrimas turi taikintis prie atvejo; b) todel nėra tikslinga naudotis sustingusia schema; c) negana tik grynai suskaičiuot atlikto darbo vertumą, bet priežastiniu, genetiniu ir lyginamu psichologišku tyrinėjimo metodu seka tirt iškritimų ir ypač klaidingo bei menko gabumo darbų priežastis; d) tyrinėjimas turi eit planingais psichologiškais metodiškais požvilgiais ir c) didžiausios reikšmės turi smulkiai surašytas protokolas.—

Psichiškųjų trikdymų reiškinius arčiau patirti tegalime tik giliais bei lyginamais analizuojančiais stebėjimais ir sistemiškai gilindamiesi į jų esmę; tik tuo būdu galima paskui surasti ir priemonių pakenktiems individams padėti, idant taip pat ir jie gyvendami bei pašaukimo darbą dirbdami turėtų pasitenkinimo ir džiaugsmo.

Platonio dialogas „Kritonis".

Įvadą parašė ir lietuviškai išvertė Doc. M. Račkauskas, Kaunas.

Platonis, Aristonio ir Periktionės sūnus, gimė Atėnuose 427 m. prieš Kristų. Iš motinos pusės jis buvo pagarsėjusio Solonio ainis, iš tėvo—karaliaus Kodro.

Platonio jaunystės laikais Atėnai pasiekė aukščiausio savo klestėjimo laipsnio; čia tais laikais veikė pagarsėję literatūros, meno ir mokslo·milžinai. Jaunutį Platonį žavėjo Fidijo ir Poliklečio kūriniai, jis gėrėjosi Sofoklio ir Euripidžio tragedijomis, Aristofanio ir Menandro komedijos suteikdavo jam nemaža malonumo, rimti Fukididžio ir Ksenofončio raštai lavino jo protą ir auklėjo gero piliečio jausmus. Didžiausios tačiau jo gyvenimui ir brendimui reikšmės turėjo pažintis su Sokračiu, kurs per paskutinį savo gyvenimo dešimtmetį buvo Platoniui vyriausias mokytojas ir artimiausias draugas.

Sokračiui mirus, Platonis nebegalėjo ilgiau gyventi Atėnuose, kur viskas sukeldavo jame brangiausio žmogaus atsiminimą, o žiaurių teisėjų, nusikračiusių įkyraus priešo, ramus ir sotus gyvenimas neduodavo jam pamiršti padarytos jo mokytojui skriaudos. Platonis pasitraukė iš Atėnų. Kurį laiką gyveno pas savo draugą Euklidį Megaroje, kur uoliai studijavo filosofiją; tačiau gyvo Sokračio žodžio negalėjo jam atstoti jokios filosofinės sistemos, teikiamos mokyto Euklidžio. Platonis keliauja į Italiją, tikėdamasis išgirsti gyvą žodį iš tenykščių filosofų. Čia Platonį dideliai paveikia pitagoriečių mokslas, sumaniai skelbiamas Archito, Timėjo ir Eudokso. Čia Platonis padidino savo žinias matematikoj ir fizikoj. Sužavėtas berybėmis matematikos galimybėmis, keliauja į Kirėną pas garsųjį matematiką Teodorą; ten kiek pabuvęs, traukia į Aigiptą, kurs buvo dar palaikomas daugelio mokslų šaltiniu.

Bet ir abstraktūs mokslai nebepatenkina Platonio: jį stebina ir domina gamtos stebuklai, kuriems tirti Platonis keliauja į Siciliją; čia jis susipažįsta su turtinga šios šalies gamta, mokosi geologijos, tyrinėja ugnikalnio išsiliejimą. Sicilijoje Platonis bando skelbti savo jau stiprėjančias filosofines pažiūras, bet Sirakuzų tironas Dionizas mato iš čia pavojaus savo valstybės imperialistinei tvarkai, įsako suimti Platonį, yra net pasiryžęs nubausti drąsųjį filosofą mirtimi. Platonio draugams užsistojus, Dionizas pakeitė savo nusistatymą ir atidavė filosofą, kaipo belaisvį, Spartos pasiuntiniui, kurs įsakė nugabenti jį į Eginą, žinomą anuomet vergų prekybos centrą; čia Platonis parduodamas vergų rinkoje. Bet atsirado vienas geras kirenietis, išpirko filosofą ir suteikė jam galimybės grįžt į tėvynę (388 m.).

Aplankęs įžymesnes kultūrinio pasaulio vietas, sustiprinęs dvasią ir kūną, Platonis imasi dabar ramaus mokymo darbo, kurį dirba iki savo mirties (347 m.), tik dveitą kartų pasitraukdamas iš Atėnų dviem kelionėm į Siciliją, pas savo draugą Dioną. Grįžęs į tėvynę, Platonis įkūrė Atėnuose prie Akademo gimnazijos aukštąją filosofijos mokyklą, kurioje dėstė savo mokslą dialogų ir paskaitų pavidalu. Savo dialoguose Platonis apibūdino Sokračio mokslą. Vyriausias dialogų asmuo—Sokratis, kurio lūpomis

Platonis skelbia tiek paties Sokračio tiek ir savo mintis. Čia teikiamas vieno tokio dialogo vertimas.

Dialogo „Kritonis“ tikslas yra įrodyti, jog pilietis turi griežtai prisilaikyti savo valstybės įstatymų, neatsižvelgdamas į tai, kokių žmonių jie yra taikomi: teisingų ar neteisingų. Sofistai, eidami Protagoro pėdomis, įstatymus laikė esant valdančiųjų sluoksnių išradimu, reikalingu vien tam, kad valstybė galėtų gyvuoti. Sofistų nuomone, įstatymų reikalingumas nėsąs surištas su vidujine žmogaus prigimtimi, o įstatymų prisilaikymas turįs vien tikslo atsiekti materialinių gėrybių, apsisaugoti nuo nelaimių, tam tikrose ribose patenkinti savo norus. Bendrą valstybės labą, pasiekiamą atskirų piliečių stropiu darbštumu ir kilniu pasiaukojimu, sofistai laikė esant tuščia svajone. Tėvynė, ju manymu, yra tai lošikų bendravimas, kur kiekvienas pilietis, norėdamas pagerinti savo materijalinį būvį ir atsiekti išorinės laisvės, turi teisės dėti pastangų aplošti savo artimą. Egoizmas ir grynas išrokavimas buvo šio sofistų mokslo pagrinde. Artimo meilė, pasiaukojimas, pasitikėjimas žmonėmis, doras piliečių bendravimas, pagaliau visa tai, kas yra teigiamo žmogaus prigimtyje ir kas sudaro valstybę tvirtą savo viduje,—visa tai sofistų buvo atmetama, paniekinama. Nepaliko sofistai nelietę ir įstatymų: įstatymus pildyti, sakė jie, reikalinga esą tik tiek, kiek tai yra betarpiškai naudinga piliečiui.

Silpnesnieji protai, lengvabūdžiai žmonės, kurie beveik visumet sudaro valstybėje daugumą, apsvaigo nuo šių masinančių pamokslų, o sofistai, šių dienų bolševikų protėviai, rasdavo kokio tai nedoro pasitenkinimo, už pinigus varydami savo destruktyvų darbą. Graikijos valstybei, jos politiniam gyvenimui, visuomenės dorovei ir šeimai grėsė didelis pavojus. Reikalinga buvo auka, kuri atidarytų akis aptemusiems protams ir apsvaigusioms širdims, kuri užgautų tobūliausias žmogaus širdies stygas ir atpirktų nuodėmes, padarytas nuo žalingo sofistų mokslo poveikio. Auka atsirado—tai buvo Sokratis.

Įstatymai, Sokračio supratimu, yra tai kiekvienam piliečiui įgimtas sąžinės ir proto postulatas, o valstybė—bendruomenė žmonių, kurie sąmoningai, noru ir išvidinio įsitikinimo vedami sudaro tam tikrą sąjungą aukštiesiems tikslams atsiekti, tokiems tikslams, kurių kiekvienas pilietis atskirai, egoistiškai elgdamasis, niekumet atsiekti nepajėgia. Tėvynė yra tai tiesa, įgyvendinama įvairiausių sąvokų harmoningu suderinimu. Čia bendras gėris neįmanomas be pavienių asmenų uolaus ir nesuinteresuoto pasidarbavimo, atskiro piliečio laimė neįmanoma be bendro gėrio.

Šitas kilnias mintis skelbė Sokratis Atėnų jaunuomenei per visą savo gyvenimą, o dabar, teismui pasibaigus, atėjo laikas vaizdžiai įrodyti, kad jo mokslas nebuvo tuščios kalbos, bet subrendusio galvotojo giliai apsvarstytų minčių išdavinys. Mirčiai artinantis, už trejeto dienų prieš ją, tas pačias kilnias mintis įkvepia Sokratis savo draugui ir mokiniui Kritoniui. Paskutinias savo dienas gyvendamas kalėjime ir nieko jau nesitikėdamas susilaukti iš savo žiaurių teisėjų, Sokratis tačiau lieka griežtai nusistatęs pildyti tėvynės įstatymus ir nekeičia pasiryžimo mirti, nors Kritonis gana įtikinamai įrodo, jog pametęs Atėnus jis atliktų beveik gerą darbą: neprileistų, kad būtų įvykdytas neteisingas teismo sprendimas. Ramia širdžia

ir sveiku protu atmeta išminčius Kritonio pasiūlymus, be pykčio pašiepdamas pagundą nugali ją, ir mirtimi apkarūnuoja visą savo mokslą.

*
* *

Nagrinėdami vieną kurią kalbą, pastebime, kad žodžiai, kurie ją sudaro, tik labai palengva kinta amžiams einant, bet užtat vaidiniai, kuriuos jie sukelia, kinta nuolat. Todel tenka prieiti išvadą, jog tobulas vienos kurios kalbos, ypač mirusios, vertimas yra visiškai negalimas.

Le Bon, La psychologie des foules.

I. Sokratis. Ko tu šitokiu laiku atvykai, Kritoni? Ar dar ne rytas?

Kritonis. Kaip gi.

S. Koks maž daug dabar laikas?

K. Ankstybas rytas.

S. Stebiuosi, kaip kalėjimo sargas sutiko tave įsileisti.

K. Jis jau mane gerai pažįsta, Sokrati, nes dažnai čia lankausi; be to, jis ir gauna šio to iš manęs.

S. Dabar atėjai, ar kiek anksčiau?

K. Jau gan ilgai čia esu.

S. Tai kodel tuojau nepažadinai manęs, bet tylėdamas sėdi.

K. Dievuli mano, aš ir pats nenorėjau, Sokrati, budėti tokiame nuliūdime; bet ir tavim ilgai stebėjaus, matydamas, kaip saldžiai miegi. Tiesą pasakius, tyčia tavęs nežadinau, kad tu ramiai sau miegotum. Jau ir pirmiau laikiau tave dažnai laimingu visame tavo gyvenime del tavo būdo, o dabar ypač laikiau tokiu—akivaizdoje šios nelaimės, kurią tu taip lengvai ir kantriai pakeli.

S. Nepadoru būtų, Kritoni, tokiam seniui pykti, jei jau reikia mirti.

K. Tačiau kiti žmonės, Sokrati, tokio pat amžio ir panašiose nelaimėse atsidūrę, labai nusimena, ir amžis nepadaro jų laisvais nuo pykčio nelaimės akivaizdoje.

S. Tas tiesa. Bet kodel taip anksti atėjai?

K. Su liūdna naujiena ateinu, Sokrati, liūdna ne tau, kaip man rodosi, bet man ir visiems tavo pažįstamiems; nelinksma ir sunki žinia, kurią, manau, man visų sunkiausia bus pakelti.

S. Kokia čia jau tokia naujiena? Be nebus grįžęs laivas iš Delo salos, kuriam atėjus man reikės mirti?

K Nors dar neatėjo, bet, rodosi, šiandien ateis, kaip praneša vienas kitas atvykusių nuo Sunijaus ir palikusių laivą tenai; iš tų žinių aišku, kad laivas šiandien (tikrai) bus, ir tau, Sokrati, rytojaus dieną reikės skirtis su šiuo pasauliu.

II. S. Ką gi, Kritoni, tegu sau laivas grįžta laimingai; jei taip dievams patinka, tebūnie taip; tačiau, man rodos, kad šiandien laivas dar neateis.

K. Kodel taip manai?

S. Tuoj paaiškinsiu tau. Juk man, tur būt, reikės mirti rytojaus dieną, arba, geriau pasakius, tą dieną, kada ateis laivas.

K. Taip bent sako valdžios žmonės.

S. Taigi aš manau, kad laivas neateis šiandien, bet rytoj. O sprendžiu taip iš vieno sapno, kurį šią naktį, ne taip jau senai, sapnavau; gerai, rodos, išėjo, kad manęs nepažadinai.

K. Kas gi tai buvo per sapnas?

S. Man prisisapnavo, lyg atėjusi kokia tai graži moteriškė, malonaus veido, baltais rūbais pasipuošusi; ji pavadinusi mane ir pasakiusi: „Sokrati, poryt tau teks keliauti į derlingą Ftijos šalį“.

K. Koks keistas sapnas, Sokrati!

S. Man bent rodos, Kritoni, visai aiškus.

III. K. Net per daug aiškus, kaip pasirodo. Bet, keistas žmogau, nors dabar dar paklausyk manęs ir gelbėkis, nes, tau mirus, mane ne tik ištiks didelė nelaimė, bet dargi nustosiu tokio draugo, kokio kito aš bent niekados niekur nerasiu; be to, daugeliui žmonių, kurie manęs ir tavęs gerai nepažįsta, pasirodys, kad aš, galėdamas tave gelbėti, jei panorėčiau panaudoti savo turtą, visai nepasirūpinau to padaryti. O kas gali būti biauresnio, kaip manymas, kad aš savo turtus daugiau branginu, kaip draugų gyvastį? Juk daugelis nepatikės, kad tu pats nenorėjai iš čia išeiti, nepaisant mūsų karščiausio noro.

S. Bet, mielas Kritoni, ko čia mums taip jau rūpintis minios nuomone? Juk išmintingieji žmonės, kurių nuomonė mums daugiausia turi rūpėti, manys, kad viskas atsitiko taip, kaip turėjo atsitikti.

K. Bet, Sokrati, tu pats žinai, kad reikia rūpintis ir minios nuomone. Patys šių dienų įvykiai aiškiai rodo, kad minia gali padaryti tam, kas yra jos įtariamas, ne mažą kokį blogumą, bet beveik didžiausią skriaudą.

S. Jei minia, darydama daugiausia blogo, galėtų ir gero daugiausia padaryti, būtų teisinga; tuo tarpu ji negali padaryti nei vieno nei kito; ji negali pasielgti nei išmintingai nei kvailai; daro ji tik tai, kas atsitinka.

IV. K. Sutinku. Tačiau, Sokrati, pasakyk man, nejaugi tu bijai, kad, tau iš čia išėjus, sikofantai suteiks man ir kitiems tavo draugams daug nemalonumo už tai, kad mes tave iš čia išvadavome, ir būsime todel priversti nustoti ar viso savo turto, ar didokos jo dalies, ar kitaip kaip už tat nukentėti? Jei tu, galimas daiktas, šiek tiek to privengi, nesirūpink; juk teisinga būtų, tave išgelbėjus, tikėtis tokios bėdos, o jei reikėtų, tai dargi didesnės. Tik paklausyk manęs ir nepasielk kitaip, kaip aš patariu.

S. Ir tas man rūpi, Kritoni, ir dar daug kas.

K. Taigi, nesibijok viso šito; juk ir pinigai ne tokie jau dideli, kuriuos kai kas gavęs sutinka tave išgelbėti ir išvesti iš kalėjimo. Pagaliau, ar tu nežinai, kaip pigūs tie sikofantai: visai nedaug pinigų reikėtų jiems sumokėti; o tau gelbėti visai pakaks, rodos, mano vieno turto. Tačiau, jei tu, nenorėdamas kiek manęs nuskriausti, manai, kad nepatogu aikvoti mano turtą, tai yra pasiryžę pavesti tau savo turtą mūsų draugai: vienas iš jų, tebietis Simijas, šiam reikalui atsinešė pakankamai pinigų. Neatsisako patarnauti ir Kėbis ir daugelis kitų draugų. Todel, sakau, nesivaržydamas sutik gelbėtis ir nesirūpink įsivaizduotu nemalonumu, kurį, kaip sakei teisme, turėtum išėjęs iš čia ir nežinodamas, ką su savim veikti; juk ir daugely vietų kitur, kur tik benuvyktum, žmonės meilingai tave patiks. Jei

panorėtum keliauti į Tesaliją, rastum tenai mano draugų, kurie tave tinkamai įvertins ir apsaugos, ir tau nereikės nė vienu tesaliečiu skųstis.

V. Toliau, Sokrati, man rodos, kad, galėdamas išsigelbėti, visai neteisingai sugalvojai save išduoti: čia stengiesi pasielgti su savim taip, kaip stengtųsi tavo nepricteliai ir kaip jau pasistengė, norėdami tave pražudyti. Be to, man bent rodosi, tu žudai ir savo vaikus, kuriuos, galėdamas išmaitinti ir išauklėti, esi pasiryžęs palikti, ir, kiek tai nuo tavęs pareina, jiems reikės pakelti visa, kas su jais atsitiks. O su jais, reikia tikėtis, atsitiks tai, kas paprastai atsitinka su netekusiais tėvo našlaičiais. Juk arba visai nereikia gimdyti vaikų, arba, pagimdžius, būti tvirtai pasiryžusiam maitinti juos ir auklėti. Tu, man rodos, nori pasielgti visai vaikiškai; tuo tarpu reikėtų pasirinkti tai, ką pasirinktų doras ir užgrūdintas vyras; ypač taip reikėtų pasielgti tau, kurs, kaip sakai, per visą savo gyvenimą rūpinaisi vien dora. Man didelė gėda ir del tavęs ir del mūsų draugų; bijau, kad nepasirodytų, jog visa nelaimė atsitiko del kokio tai mūsų bailumo: ir bylos teisman atidavimas, tau stojus į teismą (o juk galima buvo nestoti), ir kaip buvo vedama pati byla, ir, pagaliau, šita bylos pabaiga, kaip koks tai farsas. Gali pasirodyti, kad mes apleidome tave del kokio tai mūsų nedorumo ir bailumo, mes, kurie tavęs neišgelbėjome, tau nenorint gelbėtis, nors tai ir buvo galimas daiktas, jei mes kiek galėtumėm būti naudingi. Taigi, Sokrati, žiūrėk, kad prie šitos nelaimės neprisidėtų dar ir gėda mums ir tau. Pagalvok!.. Tačiau ne laikas jau galvoti: reikia veikti. Lieka tik vienas patarimas: ateinančią naktį viskas turi pasibaigti. Jei kiek nutęsim, nebebus paskui galima mūsų sumanymo įvykdyti. Taigi, Sokrati, būtinai paklausyk manęs ir jokiu būdu nepasielk kitaip.

VI. S. Mielasai Kritoni, tavo noras patarnauti yra daug vertas, jei tiktai jis būtų kiek teisingas; o juo mažiau jisai teisingas, juo sunkiau įvykdomas. Taigi, mums dabar reikia panagrinėti, ar tavo patarimas galima vykdyti, ar ne. Del manęs, aš ne tik dabar, bet ir visumet prisilaikau vien tokio protavimo, kurs, man begalvojant, pasirodo geriausias, o nuo pirma paskelbtų protavimų negaliu dabar atsisakyti, kadangi toks jau mano likimas: kurių protavimų prisilaikiau pirmiau, tuos pačius ir šioje nelaimėje pasilaikau ir gerbiu. Jei mes dabar nieko geresnio del šių protavimų neturime pasakyti, tai žinok, kad aš vargu su tavim sutiksiu, nors šita minia dar labiau mus baugintų, kaip kokius vaikus, mesdama į kalėjimą, grąsindama mirtimi ir turto atėmimu. Kuriuo gi būdu mes galėtume visa šita patogiausiai išnagrinėti? Gal mes pradėtume nuo šito protavimo, kurį pasakei del viešosios nuomonės, ar gerai buvo tavo pasakyta, ar ne, kad vienur reikia rūpintis žmonių nuomone, o kitur nereikia? Ar pirmiau gerai buvo sakyta, kad man reikia mirti, o dabar vėl visai paaiškėjo kitaip, būtent, kad tada nerimtai buvo kalbėta, bet taip sau, del pagražinimo, kad iš tikrųjų viskas buvo vien tik vaikų žaidimas ir burnos aušinimas? Aš bent norėčiau drauge su tavim, Kritoni, panagrinėti, ar man, tokioj dabar padėty esant, šis dalykas kiek kitoniškiau atrodo, ar vis dar tebėra toks pat nusistatymas, ir ar mums nereikės daugiau rūpintis šiuo klausimu, o prisilaikyti vien ano pirmojo nusistatymo. Buvo, manau, pasakyta žmonių, manančių, kad šį tą jie pasako, kaip ir aš dabar pasakiau, kad vienur žmo-

nių nuomone reikia labai rūpintis, kitur vėl—visai nereikia. Esu tikras, kad tau, Kritoni, nesirodo, jog taip yra protingai sakoma. Tu gi, kiek žmogus gali spręsti, esi laisvas nuo pavojaus rytoj mirti, ir todel neturėtum nusiminti del dabartinės nelaimės; pagalvok tiktai: ar tau nesirodo, kad gerai sakoma, jog ne visas žmonių nuomones reikia gerbti, bet vienas reikia gerbti, o kitas—ne? Ką sakai, ar negerai pasakyta?

K. Gerai.

S. Ir ar nereikia rimtas nuomones gerbti, o blogas ne?

K. Be abejo.

S. O rimtos nuomonės bene bus išmintingųjų žmonių, o nerimtos, blogos—neišmintingųjų?

K. Kaip gi kitaip.

VII. S. Taigi, kaip čia apie tą pat buvo sakoma. Ar vyras, lavindamas savo kūną, turi kreipti dėmesį į kiekvieno žmogaus pagyrimą, peikimą ir bendrai nuomonę, ar tik privalo atsižvelgt į gydytojų ir gimnastikos mokytojų nuomonę?

K. Tiktai į tą vieną.

S. Ir ar nereikia bijoti papeikimo ir stengtis užsitarnauti pagyrimą to vieno žinovo, o ne visos minios?

K. Aišku.

S. Todel šiuo atveju reikia stengtis taip veikti, kūną lavinti, valgyti ir gerti, kaip reikalauja vienas prievaizda ir žinovas, o ne taip, kaip atrodo visiems kitiems?

K. Tiesa.

S. Gerai. Nepaklausęs to vieno žmogaus ir tinkamai neįvertinęs jo nuomonės ir pagyrimo, o pagerbęs nuomonę minios ir žmonių, nieko nenusimanančių, ar negalėsi kartais susidurti su kokiu blogumu?

K. Kaip gi ne.

S. Koks gi tai blogumas? Kur jis veda ir kuriuo atžvilgiu liečia tą neklusnų žmogų?

K. Aišku, kad liečia jo kūną: toks žmogus kenkia savo kūnui.

S. Teisingai pastebėjai. Vadinasi, Kritoni, ir bendrai del visako kito, nesuminėjant atskirai, ir del viso, kas teisinga ir neteisinga, kas bjauru ir gražu, kas gera ir bloga, apie ką dabar mes kalbame, ar mums reikia sekti minios nuomonę ir bijoti jos, ar vieno kurio nusimanančio žmogaus, kurio reikia ir gėdintis ir bijoti daugiau, kaip visų kitų? Jei mes neatsižvelgsime į tokio žmogaus nuomonę, mes pagadinsime ir pražudysime tai, kas, žmogui teisingai elgiantis, dar patobūlėja, o neteisingai elgiantis—žūna? Ar tas viskas niekai?

K. Ir aš taip manau, Sokrati.

VIII. S. Na, jei mes, neklausydami išmanančių žmonių, pagadintume tai, kas sveikatoje tampa, o ligoje genda, ar mums vertėtų gyventi, jam pagedus? Ir apie ką aš dabar kalbu, yra žmogaus kūnas, ar ne?

K. Tiesa.

S. Taigi, ar verta mums gyventi su netikusiu ir pagedusiu kūnu?

K. Nieku būdu.

S. Bet jei yra pagadinta toji mūsų dalis, kuriai kenkia visa, kas neteisinga, o kas teisinga, eina sveikaton,—ar verta mums tada gyventi? O

gal mes manome, kad toji mūsų esybės dalis, kurią liečia teisingumas ir neteisingumas, yra blogesnė už mūsų kūną?

K. Nieku būdu.

S. Bet vertesnė (už mūsų kūną)?

K. Daug vertesnė.

S. Todel, mano gerasis, visai nemanytina apie tai, ką apie mus pasakys žmonės, bet apie tai, ką pasakys vienas žmogus, kurs nusimano ir del to, kas teisinga ir del to, kas neteisinga; ką pasakys, pagaliau, pati teisybė. Taigi, visą šitą dalyką netikusiai aiškini, manydamas, kad mums reikia rūpintis minios nuomone del to, kas yra teisinga, gražu, gera ir atvirkščiai. „Bet, pasakytų kas, šita minia gali atimti mums gyvybę“.

K. Aišku, Sokrati, kad kas nors galėtų taip pasakyti.

S. Tiesą sakai. Bet, keistuoli, toji mintis, kurią mes išnagrinėjome, man bent rodosi visai panaši į aną (pirmutiniąją); atsižvelk dar ir į tai, ar mes liekame prie savo nusistatymo, kad ne gyvenimas, apskritai, reikia daugiausiai vertinti, o geras gyvenimas?

K. Be abejo, liekame.

S. O kad geras gyvenimas yra tas pat, ką ir gražus bei teisingas, —ar tas nusistatymas mums lieka?

K. Lieka.

IX. S. Taigi, remiantis tuo, del ko mes sutikome, reikia panagrinėti, ar teisinga bus mėginti man iš čia išeiti, atėniečiams draudžiant, ar neteisinga; ir jei pasirodytų teisinga, pamėginsime (išeiti), o jei ne, atsisakysime nuo šito sumanymo. Del tavo, Kritoni, suminėtų įrodymų apie turtų aikvojimą, gerą žmogaus šlovę ir vaikų auklėjimą turiu pasakyti, kad jie yra netikslūs ir tinka greičiau tiems minios žmonėms, kurie lengva širdimi pasmerktų žmogų mirt ir prikeltų jį iš numirusiųjų, jei, žinoma, galėtų; bet mes, pasiryžusieji prisilaikyti tik to protingo nusistatymo, apie kurį dabar kalbėjome, pagalvokime, ar gerai pasielgsime, sumokėję pinigus ir padėkoję tiems, kurie mane iš čia išvestų, ar dorai pasielgtų ir patys išvedėjai ir išvedamieji, ar mes iš tikrųjų blogai pasielgtume visa tai darydami. Ir jei toks mūsų pasielgimas pasirodytų neteisingas, tai verčiau reikėtų man ramiai čia pasilikti ir mirti, ar kitką geriau iškentėti, negu pasielgti neteisingai.

K. Man rodos, Sokrati, kad tu puikiai nusakei; bet pagalvok apie tai, kas mums dabar reikia daryti.

S. Pažiūrėsime, mano gerasis drauge, ir jei tu, man kalbant, turėsi ką tarti prieš, sakyk, o aš tavęs klausysiu; jei nieko neturėsi tarti, liaukis kartojęs man vis tą pačią pasaką, kad man reikia išeiti iš čia prieš atėniečių įsakymą. Man taip pat labai svarbu įtikinti tave, kad reikia pasielgti taip, o ne kitaip, turint tavo sutikimą tokiam pasielgimui. Žvilgterėk tik į mūsų įrodymų pradžią, ar klausimą, kad lengviau galėtum suprasti.

K. Pabandysiu.

X. S. Sakome, kad jokiu būdu negalima iš geros valios neteisingai elgtis; o gal vienur galima, o kitur—ne? arba niekumet nebus gera ir gražu neteisingai elgtis (kaip jau dažnai pas mus buvo susitarta ir anksčiau, be to, ir dabar buvo kalbėta). O gal visi tie mūsų senieji susitarimai šiomis keliomis dienomis amžinai dingo, ir mes, Kritoni, tokie jau nebejauni

žmonės, nuo kurio tat laiko rimtai su kits kitu kalbėdami, nepastebėjome, kad niekuo nesiskiriame nuo vaikų? Be nebus greičiausiai taip (kaip tada ir buvo mūsų kalbėta), kad neteisingai elgtis visumet yra negražu ir bloga tam žmogui, kurs taip elgiasi, neatsižiūrint nei į tai, ką kalba žmonės, nei į tai, ar mums reikia pakelti dar didesnes nelaimes, kaip šita, ar kiek mažesnes? Taip esame nusistatę, ar ne?

K. Taip.

S. Taigi, jokiu būdu nereikia neteisingai elgtis?

K. Žinoma, nereikia.

S. Todel ir atsilyginti neteisingumu už neteisingumą, kaip daugelis žmonių mano, nereikėtų, kadangi neteisingai elgtis visai nereikia?

K. Rodosi, kad nereikėtų.

S. Tai kaip gi, Kritoni? Ar reikia daryti bloga, ar nereikia.

K. Niekuomet nereikia, Sokrati.

S. Todel, atsilyginti neteisingumu už neteisingumą, kaip skelbia minia, bus teisinga ar neteisinga?

K. Nebus teisinga.

S. O daryti bloga žmonėms yra tas pat, kaip ir neteisingai elgtis su jais?

K. Tiesą sakai.

S. Todel nereikia nei keršyti, neteisingai elgiantis, nei blogu atsilyginti kitam žmogui, nepaisant to, ką mes patys patirtumėm iš kitų. Žiūrėk, Kritoni, kad sutikdamas su ta mano mintimi nesutiktum prieš savo nusistatymą. Juk aš žinau, kad maža kas yra ir bus šitokio nusistatymo. Taigi, visi šitie žmonės, kam tas atrodo teisinga ir kam neatrodo, neturi šiuo klausimu vienodo nusistatymo, bet, matydami savo skirtingas nuomones, jie yra verčiami nepakęsti kits kito. Todel tai ir tu geriau pagalvok, ar sutinki su manim, pripažindamas tai per teisinga; tada pradėtumėm nuo čia protauti apie tai, kad niekumet nebus gera daryti neteisinga, keršyti ir nukentėjus nuo neteisingumo atsimokėti tokiu pat neteisingumu. O gal tu krataisi ir nesutinki su tokiu dėsniu? Mano bent buvo ir anksčiau toks nusistatymas, lieka jis toks pat ir dabar, o jei tau kaip nors kitaip pasirodė, pasakyk ir paaiškink man. Jei pasilieki prie pirmojo nusistatymo, klausyk toliau.

K. Žinoma, pasilieku, ir man viskas taip atrodo, kaip ir tau; tačiau sakyk toliau.

S. Taigi, sakau toliau, arba, geriau pasakius, toliau klausinėju: jei kas pripažintų ką nors esant per teisinga, ar reikėtų jam to ir prisilaikyti, o gal galima būtų ir neprisilaikyti?

K. Reikėtų prisilaikyti.

XI. S. Dabar pažvelk į dalyką iš šios pusės: išeidami iš čia be piliečių sutikimo, ar mes skriaudžiame ką nors ir ypač tuos, kuriuos visai nereikėtų skriausti, ar neskriaudžiame? Ir ar prisilaikome to, del ko buvome susitarę teisinga esant, ar neprisilaikome?

K. Negaliu, Sokrati, atsakyti šito tavo klausimo, nesuprantu jo.

S. Pagalvok šitaip: jei, mums rengiantis iš čia ar bėgti, ar kaip kitaip tai pavadinus, atėję įstatymai ir valstybė stotų ir paklaustų: „Pasakyk mums, Sokrati, ką rengiesi daryti? Ar ne tiesa, kad šiuo tavo sugal-

votu žygiu manai panaikinti mus, įstatymus, ir visą valstybę, kiek tai tavo galioje? Nejaugi tau rodos galimas daiktas, kad gyvuotų ir nežūtų tokia valstybė, kurioje įvykę teismo sprendimai neturi jokios galios, privatinių asmenų jie daromi bejėgiais ir panaikinami?“ Ką mes pasakysim, Kritoni, į tokius ir kitokius panašius žodžius? O juk daug galėtų kas, ypač oratorius, pasakyti šitam mindžiojamam įstatymui apginti, įstatymui, kurs įsako, kad įvykę teismo sprendimai būtų galingi ir griežtai vykdomi; ar pasakysime jiems (įstatymams ir valstybei), kad valstybė neteisingai su mumis pasielgė ir netikusiai išsprendė bylą? Ar mes tai pasakysime, ar kitką?

K. Prisiekiu Diju, Sokrati, kad pasakysime tai.

XII. S. O jei įstatymai pasakytų: „O Sokrati, ar ir apie tai buvo tavo ir mūsų susitarta, ar tik apie tai, kad reikia vykdyti visus valstybės padarytus sprendimus?“ Jei mes, jiems taip kalbant, nustebtume, jie (įstatymai), gal būt, pasakytų: „Sokrati, nesistebėk del to, kas yra pasakyta, bet atsakyk taip, kaip ir tu pats paprastai naudojiesi klausimais ir atsakymais. Todel atsakyk, kuo nusidėjome mes (įstatymai) ir valstybė, kad nori mus pražudyti? Pirmiausiai, ar ne mes pagimdėm tave, ir ar ne mūsų dėka tavo tėvas vedė motiną tavo ir pagimdė tave? Pasakyk dabar, ar turi ką nors prikišti, kad nėra geri tie iš mūsų, kurie liečia vedimą?“ — Negaliu rūgoti, pasakyčiau. „Bet gal rūgoji ant įstatymų, kurie liečia gimusio kūdikio auklėjimą, kokiame ir tu pats buvai išauklėtas? Ar negerai įsakė tam tikri iš mūsų įstatymai, kurie liepė tavo tėvui mokyti tave muzikos ir gimnastikos?“ — Gerai, atsakyčiau. „Tegul. Gimęs, išauklėtas ir išmokytas ar galėtumei pasakyti, kad tu nebuvai mūsų ainis ir vergas, tu pats ir tavo protėviai? Ir jei tas yra taip, nejaugi tu manai, kad tavo teisės yra lygios su mūsų teisėmis, ir jei mes pasiryžome padaryti ką nors su tavimi, manai, kad turi teisės tokiu pat būdu atsilyginti ir mums? Nebūtų taip pat teisinga, santykiuose su tavo tėvu arba su tavo ponu, jei tokį kartais turėtum, kad atsilygintum jiems tuo pačiu, ką ir pats buvai iš jų nukentėjęs, būtent, jei jie tave apkalbinėtų, ir tu apkalbinėtum, jei jie tave muštų, ir tu muštum, ir daug kitko panašaus darytum. Tuo tarpu santykiuose su tėvyne ir mumis, įstatymais, tau tat galima; taip kad, jei mes pasiryžtumėm tave nužudyti, laikydami tai teisinga, tai ir tu, kiek tai būtų tavo galioje, ryžtumeis išžudyti mus, įstatymus, ir tėvynę; taip elgdamasis, pasakysi, kad tu, tikras doros gynėjas, darai teisingai, rimtai rūpindamasis dora. Ar išmintis tavo tokia, kad net pamiršai, jog tėvynė yra garbingesnė, tyresnė ir šventesnė, kaip motina, tėvas ir visi kiti protėviai, jog ji yra didesnė šlovėje ir pas dievus ir pas žmones, kurie tik turi protą; jog ir supykusią ją reikia gerbti, nusileisti jai ir glaubstyti ją daugiau, negu tėvą, ir ar įrodyti jos klaidą, ar daryti tai, ką tik ji įsakys: nemurmant kentėti, jei ji įsako kentėti, ar mušamu būti, ar rišamu, ar į karą eiti, kur galima tikėtis žaizdų ir mirties,—visa tai reikia daryti, viskas tas yra teisinga, ir negalima nė pasitraukti, nė pabėgti, nė palikti rikiuotės (rindos, eilės), bet ir kovoje ir teisme ir visur reikia daryti tai, ką įsako valstybė ir tėvynė, arba įtikinti ją, kaip to reikalauja teisingumas; neleistina tiktai panaudoti jėga nei prieš motiną, nei prieš tėvą, o juo labiau prieš tėvynę“. Ką mes, Kritoni, pasakysime į tai? Ar įstatymas teisybę sako, ar ne?

K. Man bent rodosi, kad jis sako teisybę.

XIII. S. „Taigi žiūrėk, Sokrati", gal būt pasakyt įstatymai, „jei tai, ką mes sakome, yra teisybė, saugokis, kad nesumanytum padaryti mums neteisingumą, kokį dabar manai daryti. Juk mes, pagimdę tave, išauklėję, išmokę, apdovanoję visukuo, kas yra gražu, kiek tai buvo mūsų galioje, tave ir visus kitus piliečius,—mes vis delto skelbiame asmens laisvę, ir tam iš atėniečių, kuriam subrendus ir apsipažinus su valstybės politiniu gyvenimu ir su mumis, įstatymais, mes nepatiktume,—tam leidžiame pasiimti savo turtą, išeiti iš tėvynės ir eiti, kur tik jam patinka. Ir jei kas nors iš jūsų, kam mes ir valstybė nepatiktumėm, panorėtų vykti į kaimą (koloniją), jei jis išvykęs į kokią kitą vietą panorėtų ten apsigyventi, niekas iš mūsų, įstatymų, nedarytų jam kliūčių ir nedraustų eiti su savo turtu ten, kur tik jis panorėtų. Bet apie tą iš jūsų, kurs, matydamas, kuriuo būdu mes teisiame ir apskritai tvarkome valstybę, pasiliktų Atėnuose, apie tą mes sakome, kad jis jau savo pasielgimu (kad pasiliko, neišėjo) kaip ir davė mums pasižadėjimą vykdyti visa, ką mes jam įsakysime; ir jei toks žmogus neklauso mūsų, jis trigubai (mes tai tvirtiname!) neteisingai elgiasi, nes jis neklauso mūsų, 1) kaipo savo gimdytojų, 2) kaipo savo auklėtojų ir 3) sutikęs mūs klausyti, neklauso ir neįspėja mus, jei mes ką nors bloga darome, tuo tarpu kai mes laisvai leidžiame (o ne žiauriai liepiame) kiekvienam piliečiui daryti tai, ką įsakome; be to dar, nors mes leidžiame daryti vieną iš dviejų— ar mus įspėti, ar daryti, ką liepiame—jis tačiau nedaro nei vieno nei kito.

XIV. Taigi sakome, kad ir tu, Sokrati, būsi kaltinamas tais pačiais kaltinimais, jei pasielgsi taip, kaip dabar manai, ir nusidėsi ne mažiau, kaip kiti atėniečiai, bet dar daugiau". O jei paklausčiau, kodel tat aš daugiau nusidėčiau, jie, galimas daiktas, visai teisingai prikištų man, kad aš iš visų atėniečių daugiausiai esu surištas minėta sutartimi. Įstatymai tada pasakytų: „Sokrati, turime svarbių įrodymų, kad ir mes ir valstybė buvome tau malonūs. Juk tu nebūtum gyvenęs šiame mieste su didesniu malonumu, negu visi kiti atėniečiai, jei jis tau ypač nebūtų patikęs: iš tikrųjų, tu niekuomet neišeidavai iš jo, jei neskaityti vienos tavo kelionės I Istmą, ir niekur kitur nepasitraukdavai, išskyrus vieną kartą, kada tarnavai kariuomenėje; jokios kitos kelionės niekumet neatlikai, kaip tat darė kiti piliečiai; tu nepanorėjai aplankyti svetimas valstybes ir susipažinti su jų įstatymais, bet visai buvai patenkintas mumis ir mūsų valstybe. Taigi, mus ypač pamylėjęs, sutikai būti mūsų valdomas; tu ir vaikus čia pagimdei ir kitais atvejais taip elgeisi, kad atrodė, jog šita valstybė tau patinka. Juk dar šitai bylai einant, jei būtum panorėjęs, būtum galėjęs išgauti ištrėmimo priteisimą ir tada būtum galėjęs valstybei sutinkant įvykdyt tai, ką dabar esi pasiryžęs padaryti jai nesutinkant. Tada tu dar su pasididžiavimu gyreis, kad be jokio pykčio sutiktum mirti, jei reikėtų, ir, kaip pats sakei, atidavei pirmenybę mirčiai prieš ištrėmimą; o dabar tau negėda šių žodžių, tu nekreipi dėmesio į mus, nesigėdi įstatymų, esi pasiryžęs mus pražudyti ir elgiesi taip, kaip elgtųsi prasčiausias vergas: sumanei bėgti nuo pildymo sutarties ir sąlygų, kuriomis sutikai būti valdomas. Todel, visų pirmiausiai atsakyk mums, ar mes ne tiesą sakome, tvirtindami, kad tu sutikai būti mūsų valdomas visoje tikrumoje, o ne tik žodžiais". Ką mes, Kritoni, atsakysime į tai? Sutiksime, ar kitokį duosime atsakymą?

K. Reikia sutikti, Sokrati.

S. „Taigi", toliau sakytų įstatymai, „kaip kitaip pavadinti tavo pasiryžimą (bėgti), jei ne noru sulaužyti tavo ir mūsų išdirbtas sąlygas ir sutartį, kurių sudaryme dalyvavai niekeno neverčiamas, mūsų neprigautas, ne trumpu laiku spiriamas sutikti, bet septynių dešimčių metų laikotarpy, kada turėjai pilną galimybę pasitraukti iš valstybės, jei mes tau nebūtume patikę ar būtų pasirodę, kad mūsų statomos sąlygos yra neteisingos. Tuo tarpu tu nepasirinkai nei Spartos nei Kreto salos valstybės, apie kurias nekartą sakei, kad jos naudojasi gerais įstatymais; neišvykai nei į kitą kokią Elados ar svetimų tautų valstybę, pamesdamas mūsų kraštą rečiau, kaip šlubi, akli ir kiti gamtos nuskriausti žmonės. Todel aišku, kad tau daugiau, kaip kitiems atėniečiams, patiko šita valstybė ir mes, jos įstatymai: iš tikrųjų, kam gi patiktų valstybė be įstatymų? O tu dabar nenori pasilikti ištikimu tiems savo nusistatymams? Jei, Sokrati, paklausytum mūsų, nebūtum pajuoktas, pabėgęs iš miesto.

XV. Taigi, pagalvok dabar: peržengęs ir nusidėjęs vienai iš priimtų sąlygų, ką gero nuveiksi savo ir savo draugų naudai? Juk beveik aišku, kad tavo draugams gresia pavojus bėgti iš tėvynės, nustoti piliečio teisių ir išleisti savo turtą; o tu pats, Sokrati, galima manyti, pirmiausiai nuvyksi į kokią nors kaimynę valstybę, į Tebus ar į Megarą—jiedvi turi gerus įstatymus,—bet nuvykęs tenai, pasirodysi priešingas jų valstybės tvarkai, nes kas rūpinasi savo valstybe, žiūrės į tave su nepasitikėjimu, laikydamas tave įstatymų laužytoju; tuo tarpu tu pats sustiprinsi gerą nuomonę apie mūsų teisėjus, nes pasirodys, kad jie teisingai tave pasmerkė. O kas yra įstatymų laužytojas, tas, be abejo, lengvai gali išvesti iš tiesos kelio jaunuolius ir lengvabūdžius žmones. Todel ar tik nereikės tau vengti valstybių su gerai sutvarkytais įstatymais ir ar nereikės vengti draugavimo su padoriais žmonėmis? Taip elgiantis, ar apskritai verta bus tau gyventi? Gal tu sueisi į pažintį su padoriais žmonėmis ir turėsi tiek begėdiškumo, kad net kalbėsi su jais, bet apie ką kitą, Sokrati, kalbėsi, kaip ne apie tą patį, apie ką ir čia kalbėdavai, būtent, kad dorovė, teisingumas, teisėtumas ir įstatymai esą svarbiausieji žmonėms dalykai? Ar tik nemanai kartais, kad Sokračio pasielgimas pasirodys itin peiktinas? Reikia, be abejo, taip manyti. Įsivaizduokime dabar, kad tu pasitraukei iš tų valstybių ir atvykai į Tesaliją, pas Kritonio draugus. Tenai tai jau iš tikrųjų viešpatauja didžiausia, niekeno nevaržoma, sauvalė; tenai, galimas daiktas, žmonės su mielu noru klausysis tave pasakojant, kaip juokingai pasprukai iš kalėjimo, apsivilkęs svetimais rūbais, ar užsimetęs ant pečių kailį, ar kitaip kaip persirėdęs ir pakeitęs savo išvaizdą, kaip paprastai daro pabėgėliai. Ar gi jau niekas nepasakys, kad tu, senas būdamas ir, kas savaime suprantama, maža teturėdamas laiko gyventi, sumindžiojai aukščiausius įstatymus ir taip gobšiai išdrįsai norėti kiek dar ilgiau pagyventi? Gal būti, niekas taip ir nesakys, jei, žinoma, ko nors neužgausi, atvirkščiai, daug ko, Sokrati, išgirsi ir net tokių dalykų, kurių visai nenusipelnei. Gyvensi meilikaudamas ir vergaudamas visiems žmonėms. Į Tesaliją nuvyksi kaip į kokią puotą: visą laiką tu ten puotausi. Į ką pavirs anie mūsų žodžiai apie teisingumą ir kitas doroves? Bet tu, galimas daiktas, nori gyventi vaikams, kad juos išauklėtum ir išmokytum? Ką gi? Nusivedęs į Tesaliją, tenai juos išauklėsi ir išmokysi, pavertęs juos svetimtaučiais, kad ir šiuo atveju jie turėtų iš tavęs

naudos? Arba, jei jų nepasiimsi su savim, tau čia negyvenant, bet prie tavo gyvos galvos, čia auklėjami jie bus geriau išauklėti ir išmokyti? Juk tavo draugai jais pasirūpins. Nejaugi tau išvykus į Tesaliją draugai rūpinsis tavo vaikais, o išvykus į Tartarą (požemio karaliją) nesirūpins? Reikia manyti, kad pasirūpins, jei tik yra kiek tiesos tame, kad jie tavo tikri draugai.

XVI. Ne, Sokrati; klausyk geriau mūsų, tavo auklėtojų, ir nestatyk aukščiau už teisingumą nei vaikų nei gyvasties savo nei kitką panašaus, kad nuėjęs į aną pasaulį, remdamasis visu šituo, galėtumei pasiteisinti tenykščių viršininkų akyse. Juk kaip šiame pasauly toks tavo pasielgimas tau ir visiems tavo draugams atrodys geras, teisingas ir šventas, lygiai taip pat jis atrodys geras nuvykus tau ir į aną pasaulį. Taigi, nužengęs dabar tenai, atvyksi ne mūsų, įstatymų, skriaudžiamas, bet žmonių skriaudžiamas. Tuo tarpu, jei pabėgtum iš kalėjimo, niekšiškai atsilygindamas neteisingumu už neteisingumą, sulaužęs mūsų su tavim padarytas sutartis ir nuskriaudęs tuos, kuriuos mažiausiai reikėtų skriausti, būtent, save, savo draugus, savo tėvynę ir mus,—mes, įstatymai, supykiumėm ant tavęs, tau dar gyvenant, o ir aname pasauly mūsų broliai—įstatymai nepriimtų tavęs palankiai, sužinoję, kad buvai pasiryžęs, sulig savo jėgomis, pražudyti mus. Žiūrėk, kad Kritonis neįtikintų tave daugiau, kaip mes, pasielgti taip, kaip jis pataria“.

XVII. Štai ką (įsidėmėk gerai, mielas drauge Kritoni) tartum girdėte girdžiu, panašiai kaip įniršę koribantai tartum girdi birbynių balsą: skamba mano ausyse šitokių žodžių aidas, neduodamas man bet ką kitą girdėti. Taigi, žinok: jei ką nors sakysi prieš tai, veltui sakysi,—tokia bent mano yra dabar nuomonė. Tačiau, jei manai kiek laimėti, kalbėk.

K. Nieko daugiau, Sokrati, neturiu pasakyti.

S. Taigi, Kritoni, palikime tai ir pasielkime šitaip, nes pats Dievas rodo mums šitą kelią.

1925. VIII. 24.

Internacinis tomistinės filosofijos kongresas Ryme.

Aprašė Prof. Dr. P. Kuraitis. Kaunas.

Šiemet sukako 700 metų nuo gimimo įžymiausio katalikų teologo ir filosofo Tomo Akviniečio. Bet užpernai daug kur iškilmingai švęsta jo 600 metų kanonizavimo sukaktuvės, o pernai, 650 metų suėjus nuo jo mirties, taip pat buvo tai vienur tai kitur surengtos iškilmės jo atminčiai pagerbti,— tat šiais metais jo 700 metų gimimo sukaktuvių minėjamas noroms nenoroms turėjo įgyti savotišką charakterį.

Iš tikrųjų, šiemet Tomo Akviniečio Akademijos Ryme sušauktas balandžio 15—20 d. internacinis tomistinės filosofijos kongresas buvo ypatingos rūšies. Tai buvo specialistų filosofų, iš įvairių kraštų (Italijos, Prancūzijos, Belgijos, Vokietijos, Amerikos, Anglijos, Lietuvos, Jugoslavijos, Austrijos, Šveicarijos, Lenkijos, Ispanijos ir kitų) susirinkusių, studijų bei diskusijų dienos. Vengta buvo panegirikų, bet stengtasi giliau žvelgti į Tomo Akviniečio filosofijos sistemos pagrindines mintis, kad jų šviesoje panagrinėtų labiau šiais laikais rūpimas filosofijos problemas. Kiekvienai dienai buvo paskirta maž daug po šešetą referatų; didumos referatų santraukos buvo anksčiau išspausdintos ir išdalytos dalyviams; referentas tik svarbesniais bruožais išdėstydavo dalyką (per 15 minučių), o paskui ėjo diskusijos (kiekvienas diskusijų dalyvis gaudavo kalbėti 5 minutes). Man, pervėlai pasiryžus važiuoti kongresan, jau nebuvo galima skaityti referatą; mat, kongreso šaukiamoji komisija buvo nustačius, kad kas nori skaityti referatą, tai turi pranešti apie tai iki vasario mėn. pradžios; aš turėjau tad tenkintis dalyvavimu diskusijose.

Dienotvarkėje buvo trijų rūšių problemos: gnoseologijos, ontologijos ir filosofijos santykių su eksperimentiniais mokslais.

Žinoma, kongresas negalėjo užsiduot galutinai deciduojamai išspręsti visus kalbamuosius klausimus, bet tik duoti progos susipažinti smulkiau su motivacija, su klausimų statymo, nagrinėjimo būdais įvairių šalių kaip kame labai skirtingų pažiūrų mokslininkams filosofams. Tat daug naudos buvo ir iš viešųjų diskusijų ir iš privačiųjų, posėdžių protarpiais diskutuojant atskiroms grupėms. Buvo taip pat labai daug naudos dalyviams iš pasikalbėjimo su įvairių šalių filosofijos atstovais apie filosofijos padėtį tose šalyse įvairiu atžvilgiu.

Eidamas smulkiau išdėstyt kongreso darbus, aš kalbėsiu iš eilės apie minėtų trijų rūšių problemų (gnoseologijos, ontologijos ir filosofijos santykių su eksperimentiniais mokslais) debatavimo eigą ir žymesnius jo punktus.

*
* *

Daugiausia per kongresą, laiko buvo pavesta gnoseologijos klausimams svarstyti.

Pirmučiausia kelta klausimas apie tinkamiausius ir pagrindingiausius būdus skepticizmui nugalėti. Kai kurių buvo reikšta pažiūra, kad su visatiniu abejojimu visai nėra reikalo skaitytis, nes be sau pačiam prieštaravimų, girdi, jo nė pareikšti nėra galima, kad tokiu būdu savaime yra priimtinas,

kaipo tiesa, paprastas žmonių manymas, jog žmogus protu gali pažinti tiesą. Dauguma betgi manė, jog yra reikalo nurodyti ir visatinio skepticizmo vidujinį prieštaringumą ir išaiškinti, kaip mes galime tikrai žinoti, jog iš tikrųjų mūsų protas įstengia pažinti tiesą. Mat, be patikrinimo, mes nieko, kaipo tiesą, kritiškai priimti negalime. Tik, žinoma, svarbu gerai įsisąmoninti patikrinimo prigimtį, būdus ir sąlygas.

Kitas pagrindinis gnoseologijos klausimas—tai gnoseologinio idealizmo nugalėjimo klausimas. Dauguma čia laikėsi tos pažiūros, jog reikalinga laikytis betarpiško realizmo pozicijos, būtent, analizuojant pažinimo faktą, kaipo tokį, įsisąmoninti, jog pirmutiniu, betarpišku pažinimo objektu yra ne pažinimo proceso vyksmas, ne ideja, ne psichinis pergyvenimas, bet savo būty nepriklausanti nuo pažinimo realybė.

Toliau, iš svarbesnių gnoseologinių klausimų buvo nurodyta į spręsmo prigimties gero supratimo svarbumą, kad galų gale pagrindiniu spręsmo objektu yra realybė, kuri spręsme konstatuojama esanti ta pati ir kurią pažymi tam tikrais atžvilgiais spręsmo veiksnys ir tarinys; spręsmas galų gale yra dviem žvilgsniais (veiksnio ir tarinio) žymimos realybės identumo konstatavimas. Iš čia aiškiai suprantama klaidingumas Kanto mokslo apie sintetinius ir analitinius sprendimus.

Pažymėtinas taip pat nurodymas į skirtumą pozityvaus ir apologetiško gnoseologijos klausimų svarstymo būdo. Apologetiniu svarstymo būdu vadinama toks svarstymas, kuomet pirmučiausia žiūrima į klaidingas aktualias sistemas, kad su jomis tuojaus baigtų. O pozityvaus metodo laikantis žiūrima pirmučiausia į gnoseologijos klausimų logišką santykį ir rūpinamasi pradėti nuo bendresnių, pagrindingesnių. Pozityvus metodas yra, be abejo, tikslingesnis, bet kad apsisaugotum nuo įsigalėjusių įvairių klaidingų pažiūrų, gali būti kartais naudinga pirmučiausia apologetišku metodu demaskuoti įsigalėjusių stabų tikrą reikšmę ir verčią. Žinoma, paskui reikia pozityviu metodu sutvarkyti savo pažiūras.

Daugelio buvo primygtinai akcentuota svarbumas gnoseologijos orientacijai turėti galvoj, ką Tomas Akvinietis yra rašęs Quaest. disput. de Veritate q. 1 a. 9.

Geresnieji referatai gnoseologijos klausimais buvo Rymo prof. Gény'o, Louvain'o prof. Noël'io, Milano prof. Masnovo ir Lille'o prof. Dehove'o.

Gnoseologijos klausimus besvarstant buvo karštų ginčų ypač apie tiesioginį betarpišką pažinimo objektą. Griežtieji Tomo Akviniečio pasekėjai tuo objektu laiko pačios realybės esminius santykius ir esmines savybes, o ideją, kaipo tokią, jie sako, mes pažįstame per refleksiją; tuo tarpu palinkusieji į Suarez'ą nenori pripažinti, kad idejas mes pažįstame per refleksiją, bet įrodinėja, kad jas pažįstame tiesioginiu būdu, betarpiškai ir tik jas pažinę pažįstame per jas nepriklausomą nuo pažinimo akto realybę[1]). Suarezo pasekėjai betgi nepajėgė surasti tvirtų argumentų savo pozicijai apginti, ir griežtųjų tomistų atstovams (Garrigou-Lagrange, Gény, Noël,

[1]) Nereikia užmiršti, kad kuomet griežtieji tomistai kalba apie realybę, kaipo betarpišką tiesioginį proto pažinimo objektą, tai jie čia nemano sakyti, kad mes taip pažįstame individualų daiktą, kaip individualų, bet tik realų daiktą jo esminėmis (ne individualinėmis) savybėmis ir esminiais santykiais. Daiktų individualias savybes mes protu pažįstame tik tarpiškai, netiesioginiu būdu.

Dehove, di Somma, Szabó) nesunku buvo įrodyti tos pozicijos klaidingumą. Reikia pripažinti, kad Suarezo šalininkai čia labai buvo atsargūs ir net bandė surasti kompromisinę poziciją; tuo pačiu pažinimo aktu, girdi, mes pažįstame ir ideją ir realybę, bet tame akte reikia skirti du momentu: pirmu momentu mes pažįstame ideją ir per ją antru momentu — realybę. Bet ir šitos pozicijos, sumaniai ginamos prof. de la Taille'o, argumentai pasirodė neturį rimto pagrindo.

Aš kalbėjau šiais klausimais:

a) kaip tiksliau vadinti bendrąjį pažinimo kritikos mokslą ir iškritikavęs[1]) kitokių pavadinimų bandymus (kritika, pažinimo teorija, pažinimo kritika, noetika, epistemologija. logica maior, logica materialis, kriteriologija) įrodinėjau, kad tinkamiausia būtų vadinti jį gnoseologija[2]).

b) Apie santykį tarp ontologijos ir gnoseologijos; aš nurodinėjau, kad kritiškosios ontologijos pagrindiniai klausimai paliečia ir pažinimo bendriausias savybes ir delto gnoseologas turėtų turėt juos išspręstus pirma, negu imsis specialiai svarstyti gnoseologijos srities problemas; juk pažinimas yra šis tas, įvyksta priklausomai nuo priežasčių, pretenduoja turėti verčios, taigi klausimai, kurie liečia bendriausias kiekvienos esybės, kiekvieno įvykimo, kiekvienos priežasties, kiekvienos verčios savybes, tuo pačiu giliausiai paliečia pažinimą. Abejojimo del pažinimo verčios ir realybės atatikimo klausimai (skepticizmo ir idealizmo klausimai) negali būti laikomi logiškai pagrindingiausiais ir delto negali būti laikomi pirmaisiais iš visų klausimų ir negali būti sprendžiami be atodairos į pagrindingesnių sprendimo rezultatus.

c) Kritikuojant skepticizmą, reikalinga pirmiausia įsisąmoninti abejojimo tikslas ir jo tinkamo naudojimo sąlygos; abejojimas yra priemonė išvengti klaidos, taigi ten, kur klaidos būti negali, negali būti jokio protingo pagrindo abejoti.

d) Kritikuojant idealizmą reikia pirmiausia suprasti, kad pažinimas pats savo tiesioginio objekto nesukuria, kad per pažinimą sužinoma šis tas nauja, ko pirma nežinota, taigi per pažinimą įeina į pažinimo sritį tai, kas pirma nebuvo tuo pažinimu, kitaip sakant, pažinimo objektas yra nepriklausomas savo buvimu nuo jį pažįstančio pažinimo akto. Gerai tai įsisąmoninus, aišku transcendentumas pažinimo objekto jį pažįstančio pažinimo akto realybei[3]). Iš čia aišku vienoj pusėj pagrindinis kiekvienos gnoseolonio idealizmo sistemos klaidingumas, o kitoj aiški betarpiško realizmo tiesa.

* * *

Iš ontologijos klausimų svarstymų centre buvo realus skirtumas tarp akto ir potencijos. Čia daugiausia kalbėjo prof. Garrigou-Lagrange, nurodydamas, jog mokslas apie tąjį realų skirtumą tai pats svarbiausias punktas Aristotelio ir Tomo Akviniečio filosofijoj, kad reikia tik akto ir ypač potencijos sąvokas gerai suprasti; reikia vengti suprasti potenciją kaipo logikos

---

1) Maž daug tokiu pat būdu, kaip tai esu padaręs savo straipsnyje „Keli bendrosios gnoseologijos bruožai". Logos, 1924 m., 3 p.

2) Šitą mano kalbą mini kongreso sekretorius prof. J. Le Rohellec kongreso darbų aprašyme laikraštyje „Revue des sciences philosophiques et théologiques" 1925, Nr. 3, 388 pusl.

3) Aš čia paduodu santraukoj, kas mano gyvu žodžiu plačiau buvo kongrese sakyta.

galimumą arba kaipo netobulą, nebaigtą aktą; reikia vengti laikyti visa kas yra tik aktualiai egzistuojančiu, nes ir potencija turi savo realumą; neapdirbtame medyje, pavyzdžiui, statulos nėra aktualiai, bet iš medžio galima statulą padaryti, tuo tarpu iš vandens statulos padaryti nėra galima. Tik pripažįstant realų skirtumą tarp akto ir potencijos galima suprasti, kaip gali būti daiktuose pakitėjimų, vienų kitus veikimų.

Visi daiktai turi savyje potencijų, nėra gryni aktai, nes grynas aktas reiškia tobulumą ir pakitėjimo negalimumą. Iš mokslo apie realų skirtumą tarp akto ir potencijos griežtai logiškai išeina, jog yra realus skirtumas tarp materijos ir formos visuose materijaliniuose daiktuose ir realus skirtumas tarp esmės ir buvimo visose neturinčiose begalinio tobulumo esybėse. Iš to mokslo apie realų skirtumą tarp akto ir potencijos eina supratimas realaus skirtumo tarp substancijos ir veikiamosios galios daiktuose, žmoguje, taip pat tokio pat skirtumo tarp materijalinės substancijos ir kiekybės. Toliau eina šios išvados: jog pirmoji materija negali egzistuoti be formos ir negali būti proto pažinta skyrium nuo formos; jog daiktų forma, nebūdama materija, su abstrakcijos pagalba nuo materijos atskirta, gali būti tiesiog mūsų proto pažinta; kad įvairios sielos galios realiai skiriasi nuo sielos substancijos ir realiai skiriasi viena nuo kitos; kad visa, kas juda, kas keičiasi, juda, keičiasi pareinamai nuo skirtingos veikiamosios priežasties (omne quad movetur ab alio movetur)[1]) ir t. t.

Garrigou-Lagrange'as, aiškindamas Tomo Akviniečio mokslą apie realų skirtumą tarp akto ir potencijos ir nurodydamas iš to mokslo logiškai einančias išvadas, ypatingai visur pabrėžė kaip skirtingas ir klaidingas čia buvo Suarezo nusistatymas.

Kongrese buvo nemaža jėzuitų, o daugelis jėzuitų, einant tradicija, laiko savo garbinga pareiga laikytis pagrindinių garsaus jėzuitų filosofo Suarezo pažiūrų. Taigi iš Suarezo pasekėjų pusės kilo smarki opozicija prieš Garrigou-Lagrange'o referate išdėtus protavimus. Ypatingai pasižymėjo karštai Suarezo pozicijas gindamas Sarria-Barcelonos kolegijos profesorius, jėzuitas Dalmau ir kai kurie vokiečiai jėzuitai. Jie ypač stengėsi įrodyti, kad mokslas apie realų skirtumą tarp esmės ir buvimo daiktuose nėra pakankamai logiškai pagrįstas, kad paties Tomo Akviniečio šiuo klausimu pažiūra pagaliau nėra aiški, kad jokiu būdu nedera to principo dėti į filosofijos sistemos centrą[2]). Garrigou-Lagrange'as vaisingai atrėmė suareziečių jėzuitų priekaištus. Žinomas viduramžių filosofijos istorijos žinovas Grabmann'as nurodė, kad susipažinus su surastais Sigero Brabantiškio raštais dabar jau negali būti jokios abejonės, jog Tomas Akvinietis tikrai mokino, kad yra realus skirtumas daiktuose tarp jų esmės ir buvimo. Betgi

---

[1]) Sąryšyje su mokslu apie realų skirtumą tarp akto ir potencijos pabrėžta svarbumas ir kito fundamentalinio Tomo Akviniečio ontologijos principo apie esybės sąvokos *analoginį* charakterį.

[2]) Reikia pastebėti, kad žymesni dabar Rymo jėzuitai profesoriai, kaip Gény, Boyer, yra čia Suarezo priešininkai: taip pat toki įžymūs prancūzų jėzuitai, kaip Billot ir Maréchal yra griežti tomistai. Vokietijoj žinomi jėzuito T. Pesch'o veikalai skelbia tomizmo pažiūras. Taigi, nors daugelis jėzuitų dar vis laikosi Suarezo pozicijų, tai betgi neteisinga laikyti suarezizmą kaipo būtiną jėzuitų filosofijos savybę.

Nereikia taip pat užmiršti, jog, Studijų Kongregacijos prašomas., garsiąsias 24 pagrindines tomistinės filosofijos tėzes suformulavo Rymo prof. jėzuitas Mattiussi.

Grabmanas pažymėjo, kad neaišku, ar Tomas Akvinietis tą principą laikė fundamentaliu savo sistemai, nes yra faktas, kad kai kurie šiaip jau labai ištikimi jo mokiniai, kurie uoliai gynė jo mokslą nuo priešų užpuldinėjimų, tame punkte betgi jo nesilaikė. Griežtieji tomistai del šios antrosios Grabmano pastabos įrodinėjo, kad mokslas apie realų skirtumą tarp esmės ir buvimo daiktuose yra tikrai Tomo Akviniečio sistemai esminis, nes jis aiškiai logiškai išvedamas iš centrinio tomistinės filosofijos mokslo apie realų skirtumą tarp akto ir potencijos; tad nuosekliai galvojant, vieną atmetus reiktų atmesti ir kitą.

Diskusijose pabrėžtinai buvo griežtųjų tomistų nurodyta, kad mokslas apie realų skirtumą tarp materijos ir formos materijaliniuose daiktuose yra ne kokia ten hipotezė, kuri priklausomai nuo mokslų pažangos galėtų keistis, bet būtina išvada iš mokslo apie realų skirtumą tarp akto ir potencijos; hilemorfizmas tat yra tiesa, nepriklausoma savo verčioje nuo gamtos mokslo tyrinėjimų. Pabrėžta taip pat, kad nesilaikant Tomo Akviniečio mokslo apie realų skirtumą tarp materijos ir formos materijaliniuose daiktuose, neįmanoma tvirtai pagrįsti pažiūrą apie abstrakciją, neįmanoma tat išaiškint, kaip mes ką tikra protu galime sužinoti apie materijalinius daiktus.

Iš kitų ontologijos svarstytų klausimų verta pažymėti prof. Udė's (Gracas, Austrijoj) išvadžiojimus apie tai, kad kai kurių skelbiama nuomonė, būsią žmogaus kūnas galėjo per evoliuciją atsirasti iš gyvulių kūno, aiškiai sueina į koliziją su priežastingumo principu, nes iš netobulesnio jo paties jėgomis negali atsirasti kas tobulesnio; tokiu būdu ir visa descendencijos teorija, materijalistiškai suprantama, aiškiai yra priešinga pagrindiniams ontologijos principams; jų verčia nepareina nuo gamtos mokslų tyrinėjimų, taigi negalima čia apeliuoti į nežinomus ateities aptikimus.

* * *

Trečią kongrese svarstytų klausimų grupę sudarė klausimai apie filosofijos santykius su eksperimentiniais mokslais.

Friburgo univ prof. De Munnynck'as kalbėjo apie tai, ar galima sutaikyti hilemorfizmą su naujausiomis fizikos teorijomis. Jis nurodė, kad hilemorfizmas, kaipo grynai filosofijos mokslas, nepriklauso hipotezių ir teorijų keitimosi eksperimentiniuose moksluose. Filosofijoj hilemorfizmo tiesai aiškiai įrodyti pakanka remtis šiuo paprastu duomeniu, būtent, kad materijaliniai daiktai turi kiekybės savybę, o tą savybę joki eksperimentai, jokios hipotezės ir teorijos niekados neneigs, nes jos pripažinimas yra neginčytinas eksperimentiniuose moksluose pačių svarstomų faktų pagrindas. Hilemorfizmas tat, kaipo filosofinis principas, yra ne hipotezė, bet tikra tiesa; žinoma, ją patirti justimis ir vaizduote negalime, bet protu lengvai suvokiame analizuodami tą faktą, kad materijalinis daiktas turi savo prigimties vienybę, sudaro vienetą, sudėtą betgi iš daugelio kiekybinių dalių; yra tat daikte vienybės principas ir kiekybės pagrindas, kitaip sakant, yra forma ir materija. Betgi prof. De Munnynck'as pripažįsta, kad hilemorfizmas eksperimentinių mokslų srityje, kuomet imamas kaipo tyrinėjimo principas, tai turi tik hipotezės reikšmę, kaip daugelis ir kitų tyrinėjimo pagalbai sugalvotu principu[1]);

---

[1]) Gaila, kad De Munnynck'as neišvedė aiškaus skirtumo tarp hilemorfizmo, kaipo filosofinės tiesos, ir tarp hilemorfizmo, kaipo padedamosios tyrinėjimų hipotezės. Mano nuomone hilemorfizmo mokslas geriau yra suprastas ir išdėstytas Louvaino prof. D. Nys'o veikale Cosmologie ou Étude philosophique du monde inorganique III éd. 2 t. Louvain. 1916—1918

nors ir čia jo nuomone, kaipo hipotezė, hilemorfizmas gėriau tinka už kitas hipotezes gamtos mokslų nurodomiems faktams aiškinti.

Amerikos St. Louis univ. prof. Mac Williams svarstė elektronų fizikos teorijos iškeliamas sunkenybes, ką laikyti materijaliniame pasaulyje atskiru vienetu ir kaip jį pažinti. Mac Williams nurodo, kad atomu, nors ir pripažinsime, kad jie susideda iš protonų ir elektronų, negalima laikyti atskirų daiktų krūva ar kokia, analogiškai kalbant, neapsakomai mažučių planetų sistema, bet reikia laikyti individais; atomas veikia kaipo turįs savotiškų savybių vienetas, nuo atomo prigimties pareina jo dalių tvarka; kaip gyvi organizmai kad turi heterogeniškų vieni kitiems elementų (pav., įvairūs organai, įvairūs cheminiai elementai), o betgi laikome juos individais del jų veikimo ir dalių koordinavimo principo vienumo, taip ir atomą, nežiūrint, kad jis susideda iš protonų, elektronų ir eterio, galima ir reikia laikyti individu, atskiru vienetu, kuomet turi atskirą vieną veikimo centrą ir savo dalių koordinavimo principą.

Mac Williams taip pat iškėlė klausimą, ar galima laikyti vienu individu daiktą, jeigu jo dalys nesudaro nepertraukiamą tysą (yra „discontinuae"), bet yra tam tikrame viena nuo kitos atstume. Jis pažymėjo, kad šių dienų mokslas nėra galutinai išsprendęs klausimo, ar atomas susideda iš tolydinį tysumą sudarančių dalių, ar tos atomo dalys yra viena nuo kitos tokiame atstume, kurio bent dalyje jau nebūtų jokio materijalinio elemento, net eterio[1]). Mac Williams mano, kad šiokia ar kitokia čia pažiūra negali kliudyti pripažinti atomą, turintį vieną savo veikimo ir dalių koordinavimo principą, tikra atskira substancija, tikru individu, atskiru vienetu. Čia kaip tik padeda orientuotis Aristotelio ir Tomo Akviniečio iškeltas hilemorfizmo principas. Pripažįstant, kad materijaliniai daiktai susideda iš materijos ir formos, kad forma, kaipo tokia, savyje nėra materijalinė, kad jos prigimtis yra analogiška dvasiniams dalykams, tai nesunku suprasti, kad jos vienijimo galia (nes vienijimo pagrindas glūdi formoje) gali pasiekti ir atomo dalis esančias viena nuo kitos tuščiais erdvės tarpais atskirtas. Taigi, šių laikų mokslų pažanga ne tik negali sugriauti hilemorfizmo principo, bet ir jokių rimtų argumentų negali išstatyti prieš Aristotelio ir Tomo Akviniečio mokslą, kad materijalinis pasaulis susideda iš atskirų materijalinių substancijų, iš neorganinių individų.

Prof. Hoenen'as (Rymas) kalbėjo apie fizikos teorijų verčią tikram realybės pažinimui. Jis ir jo referatą papildžiusieji nurodinėjo, kad į rezultatus, gautus tomis teorijomis, reikia labai atsargiai žiūrėti, sprendžiant apie jų sutikimą su realybe. Mat, gamtos moksluose dažnai sugalvojama teorijos ir hipotezės patogesnei faktų klasifikacijai, atminčiai palengvinti; tokiu būdu realybė čia greičiau pridengiama tais konvencionaliais ženklais, negu išaiškinama. Žinoma, yra teorijų ir hipotezių, kuriomis dalinai pavyksta pati realybė geriau pažinti; bet kaip ir kiek čia realybė yra paaiškinama, apie tai spręsti galima tik remiantis ontologijos ir gamtos filosofijos kritiškai nusistatytais principais. Taigi, klaidingas yra tas nusistatymas, kurs nori ontologiją ir pagrindinę gamtos filosofijos dalį pagrįsti gamtos mokslų re-

---

[1]) Mat, kuomet kalbame apie eterio susitraukimą ir išsiskėtimą, tai tuo pačiu, sako, reikia priimti eterio neužpildytus tarpus.

zultatais; tada aukštyn kojoms apverčiama mokslų santykiai, ir filosofija pàtekus į fizikos teorijų ir hipotezių vergiją tampa žlibu pozitivizmu ir jokio tikrumo neturinčia spekuliacija. Ontologija ir pagrindinė gamtos filosofija, žinoma, naudojasi patyrimu, bet joms pakanka paprastame sveiko proto konstatuojamame, be jokių eksperimentų, be jokių teorijų ir hipotezių, patyrime sužinomų faktų; mat, ontologija ir pagrindinė gamtos filosofija remiasi bendriausiomis tų faktų savybėmis, kurios aiškiai ir lengvai, be klaidos yra sužinomos kiekvieno ir nemokyto sveiko proto žmogaus. Be abejo, gamtos filosofija turi turėti reikalą ir su eksperimentiniais gamtos mokslais, bet tai jau antroje, o ne pagrindinėje savo dalyje. Toje antroje dalyje gamtos filosofijai tenka spręsti apie atskirų eksperimentinių mokslų rezultatų verčią tikros realybės išreiškimo atžvilgiu; kad gamtos filosofija galėtų čia tinkamai spręsti ir vertinti, ji jau turi turėti tvirtus tikrus principus įsigytus nepriklausomai nuo tų mokslų rezultatų sužinojimo. Toji antroji gamtos filosofijos dalis, kuomet joje remiamasi teorijomis ir hipotezėmis pasiektais gamtos mokslų rezultatais, gali paprastai turėti tiesos pažinimo atžvilgiu tik hipotetinę, reliatyvią verčią; visai kitaip yra su pirmąja, pagrindine gamtos filosofijos dalimi. Gaila, kad dažnai filosofų ir filosofuojančių gamtininkų tos dvi dalys gamtos filosofijoj neskiriamos ir vienos dalies savybės priskiriamos ir kitai daliai.

Prof. Gredt'as (Rymas) ir prof. Warrain (Paryžius) palietė aktualų Einšteino reliatingumo teorijos ir neeuklidinės erdvės klausimą. Jų referatai sukėlė gyvą diskusiją. Apskritai visų pripažinta, kad Einšteinas savo teorijoj remiasi naiviai jo priimama klaidinga metafizika, būtent, pozitivistine ir dalinai Kanto transcendentaliniu formalizmu: jis nepajėgia suprasti, kad kalbėti apie pačias pagrindines gamtos mokslų sąvokas ir principus galima tik už juos gilesnio pagrindingesnio mokslo srityje. Jeigu kalbama apie laiko ir erdvės reliatingumą, tai tik nesilaikant vartojamų terminų griežtumo; turi prasmės kalbėjimas tik apie laiko ir erdvės m a t a v i m o reliatingumą; bet ir čia, kuomet mums nepavyksta visiškai išsisaugoti nuo reliatingumo, mes neturime pagrindo sakyti, kad ir nepriklausomai nuo observatoriaus egzistuojančioje realybėje nėra tikros objektyvio laiko ir erdvės santykių tvarkos. Kai del euklidinės ir neeuklidinės erdvės tai, tarp kitko, pastebėta, kad, griežtai imant sąvokas, gali būti kalbos apie tai ar euklidinė geometrija pilnai išreiškia visus tinkamus realybei matavimus; ar šiaip ar kitaip šį paskutinį klausimą išspręsime, tai delto dar nesueitume į koliziją su tomistinės filosofijos pagrindiniais principais; griežtai tą klausimą išspręsti tuo tarpu nepajėgiame. Ir prie progos šitų klausimų svarstymo buvo pakartotinai ne vieno pabrėžta, kaip svarbu skirti pagrindinė gamtos filosofijos dalis nuo antrosios, kurioje stengiamasi suvesti į sintezę visų observacijos ir eksperimentinių mokslų patiekiamus rezultatus.

Prof. Barbado (Rymas) skaitė referatą apie santykius tarp racionalinės ir eksperimentinės psichologijos. Jis čia pirmučiausia nagrinėjo klausimą, ar Tomo Akviniečio filosofijos dvasios prisilaikant reikia principe skirti racionalinę psichologiją nuo eksperimentinės? Remdamasis aiškiais tekstais iš Tomo Akviniečio veikalų[1]) prof. Barbado įrodo, kad ištikro Tomo Akviniečio

[1]) Ypač aiškiai šv. Tomas apie tai kalba Quaest. Disp. De Veritate, g. 10. a. 8, Contra Gentes, l. III. c. 46, Summa theolog. I p. q. 87. a. 1.

buvo mintis, jog tai dvi atskiros disciplinos, nes

a) eksperimentiniai sielos gyvenimo tyrinėjimai eina vadovaudamiesi kitais principais, negu racionaliniai sielos ir jos galių prigimties svarstymai, o ten, kur yra vadovaujančių principų skirtumas, einant Aristotelio ir Tomo Akviniečio pažiūromis, reikia kalbėti apie dvi skirtingas disciplinas;

b) eksperimentinė psichologija tenkinasi sielos ir jos galių buvimo konstatavimu ir konstatavimu bei grupavimu į rūšis sielos gyvenimo faktų, nesigilinant į sielos ir jos galių tikslų prigimties pažinimą; racionalinė psichologija kaip tik ir užsiima tos prigimties, kiek galima, gilesniu pažinimu;

c) kaip observacijos ir eksperimentiniai gamtos mokslai skiriasi nuo gamtos filosofijos, taip ir, sąlygų tikram panašumui čia esant, reikia skirti racionalinė psichologija nuo eksperimentinės; nors „materijalinis“ objektas tų disciplinų yra tas pats, tai betgi jis imamas svarstyti skirtingais atžvilgiais (kitaip sakant, „formaliniai“ tų disciplinų objektai yra skirtingi), o to pilnai pakanka disciplinų skirtingumui pripažint. Tik reikia gerai įsisąmoninti, einant Tomo Akviniečio mintimi, ko reikia vengti užsiimant eksperimentine psichologija. Taigi, nesilaiko čia Tomo Akviniečio pozicijos tie, kurie eksperimentinėje psichologijoje taikosi, kad ir tik metodo atžvilgiu, prie pozitivistinės metafizikos ir aktualistinio (panašiai, kaip Vundtas ir Paulsenas) filosofinio požiūrio į sielą ir jos gyvenimą. Nesilaiko čia Tomo Akviniečio pozicijos ir tie, kurie visai ignoruoja racionalinės psichologijos buvimą, nes tada paprastai nesilaikoma savo ribose ir įeinama su neatatinkamais metodais ir principais į racionalinės psichologijos sritį; tik kuomet tinkami santykiai tarp vienos ir kitos disciplinos yra nustatyti ir pripažinti, galima išvengti tyrinėjimuose metodo ir principo klaidų. Tomo Akviniečio pozicijai yra priešingas asociacionistų ir intuicionistų metodas, kurie savo eksperimentinėje psichologijoje naudojasi tik vidujine observacija; taip pat klaidingas metodas ir tų, kurie pripažįsta vien tik laboratorijų instrumentų pagalba pasiektus rezultatus arba remiasi vien tik išoriniu stebėjimu organizme įvykstančių reakcijų del psichinių permainų. Einant Tomo Akviniečio mintimi, eksperimentinė psichologija turi naudotis ir vidujine ir išorine observacija, visokiais naudingais čia eksperimentais, atatinkamais istorijos dokumentais, etnografijos ir jai giminingų mokslų rezultatais, patologijos nurodymais, vaikų ir suaugusių, įvairių temperamentų, užsiėmimų, išsilavinimo žmonių psichinio gyvenimo skirtumų pažinimu, gyvulių psichologijos faktais ir t. t. Tam visam nestinga nurodymų Tomo Akviniečio veikaluose.

Toliau prof. Barbado savo referate svarstė klausimą, ar pripažįstant principe skirtumą tarp eksperimentinės ir racionalinės psichologijos, kaipo tarp dviejų disciplinų, praktikoj yra tikslinga tokio padalinimo laikytis? Jis atsakė į tą klausimą teigiamai del šių motyvų:

a) kadangi eksperimentinė ir racionalinė psichologija turi skirtingus formalinius objektus ir tyrinėjimai jose eina skirtingais metodais, tai ir praktikoj, faktinai reikia tas disciplinas atskirti; kitaip, klausimai susipainioja, argumentų vartojimas išeina greit iš savo galiojimo ribų, didėja nesusipratimų skaičius;

b) kitokių gabumų ir nuotaikos reikalauja eksperimentiniai mokslai, o kitokių racionaliniai; sugebą gerai orientuotis ir dirbti vienos rūšies mokslų srityje, nesugeba dažnai skirtingos mokslų rūšies plote; jeigu tat tie

mokslai būtų neatidalinti ir jų klausimai būtų nagrinėjami sąmyšiui, tai iš čia išeitų daug žalos; tuomet tinkamas metodas vienos rūšies klausimams spręsti greit pavartotų visai skirtingos rūšies dalykams tyrinėti; tuomet būtų pavojaus skirtingose srityse ieškoti tokio pat tikrumo arba tokiu pat tikrumu tenkintis; tokiu būdu į mokslo darbą būtų įnešama painiava, netvarka;

c) kitokio pasiruošimo reikia eksperimentiniams tyrinėjimams, o kitokio racionaliniams filosofijos svarstymams; del to, kuomet šito skirtumo disciplinų nepaisoma, tai išeina, kad geri eksperimentininkai imasi nevykusiai filosofuoti, o neturintieji pakankamai specialių žinių iš eksperimentinių mokslų drįsta spręsti apie dalykus, neįeinančius į jų kompetenciją;

d) pagaliau, jeigu taip naudinga pasirodė praktikoje atskirt observacinius ir eksperimentinius gamtos mokslus nuo filosofijos, tai analogiškai galima tikėtis gerų vaisių ir iš atskyrimo eksperimentinės psichologijos nuo racionalinės, nes kaip ten, taip ir čia tokios pat sąlygos, toki pat atskyrimo motyvai. Tik tenka visada atsiminti, kad atskyrimas nereiškia priešingumą. Labai naudinga ir reikalinga, kad racionalinės ir eksperimentinės psichologijos santykiai būtų kuogeriausi, kad vienoj čia disciplinoj bedirbantieji neignoruotų, neniekintų kitos disciplinos tyrinėjimų rezultatų, nes kitaip pakenktų savo disciplinos pažangai.

Diskusijose del prof. Barbado referato, išskyrus keletą suareziečių, dauguma pilnai pritarė jo čia minėtoms išvadoms ir motyvams. Tik kiek daugiau ginčytasi, ar racionalinės psichologijos svarstymai turi remtis eksperimentinės rezultatais, ar gali būti principai racionalinėje psichologijoje nusistatomi ir be eksperimentinės psichologijos pagalbos. Dauguma buvo už tai, kad čia reikia pritaikyti bendrą dėsnį santykiams tarp racionalinių ir eksperimentinių mokslų, būtent, kad pagrindiniams principams nusistatyti pakanka ir nemokslinio, ir nemokytam sveiko proto žmogui prieinamo patyrimo; tokiu būdu racionalinių mokslų pagrindų tvirtumas ir tikrumas galima nustatyti nepriklausomai nuo eksperimentinių mokslų pažangos laipsnio. Bet kadangi filosofija turi taip pat uždavinį suvesti į vieną žinijos sintezę visų mokslų rezultatus, tai filosofas privalo, kiek galima geriau, susipažinti su tais rezultatais; sielos gyvenimo faktų atžvilgiu tą uždavinį turi atlikti racionalinė psichologija.

* * *

Buvo kongrese išreikšta pageidavimas, kad studijuojančių reikalui būtų išleista kritiškai, su atatinkamu moksliniu aparatu Tomo Akviniečio „Summa theologica"; tą darbą apsiėmė atlikti Milano katalikiškojo universiteto profesoriai, pasikvietę pagalbon kitų šalių specialistus. Kitas pageidavimas, paties šv. Tėvo Pijaus XI karštai remiamas, tai šaukimas panašių kongresų ne rečiau, kaip kas penkeri, šešeri metai; drauge reikšta noras, kad pirmiau būtų šaukiami regionaliniai filosofų suvažiavimai, kurie geriau paruoštų dirvą vaisingesniems internaciniams kongresams.

Šv. Tėvas interasavosi kasdien kongreso darbų eiga. Į pabaigą kongreso jis panorėjo susipažinti su kongreso dalyviais, paskatinti prie uolesnio, planingesnio bendro organizuoto darbo. Kongreso dalyviai tapo priimti iškilmingoje audiencijoje Sosto Salėje. Dalyvių buvo apie 150, tad šv. Tėvas negalėjo su visais skyrium patsai pasikalbėti, o kalbėjo tik su kai kuriais. Tarp kitų kalbėjosi ir su šių cilučių autorium; paklausė, kaip laikosi Lietuvos

universitetas, kiek yra iš viso studentų, kiek yra filosofijos studentų, ir prašė įduoti profesoriams ir studentams apaštališkąjį palaiminimą.

Gausūs idejinio kooperavimo vaisiai kongreso metu aiškiai parodė dalyviams, kaip reikalinga ir dvasios kultūros srityje bendras, sutartinas, gerai organizuotas darbas. Reikšta nusistebėjimo, kad kooperacijos ideja greičiau prigyja materijalinės gerovės srityje, o dažnai ji užmirštama dvasios gyvenimo reikaluose. Tuotarpu, rodos, kad jau proto darbe turėtų būti daugiausia protingo susitvarkymo, taigi daugiausia bendradarbiavimo, savitarpinės pagalbos ir jėgų koordinavimo. Juk nė jokia lektūra negali duoti to, ką, pavyzdžiui, duoda rimtai paruošti ir tinkamai sunaudoti mokslininkų suvažiavimai per viešas diskusijas, per posėdžių protarpiais asmeniškus iš įvairių kraštų atvykusiųjų susipažinimus, pasikalbėjimus apie aktualias problemas ir įvairiose šalyse naujus jų nušvietimo bandymus. Geri yra įvairių srovių atstovų filosofų kongresai, bet naudingesni rimti platesni vienos pakraipos filosofų suvažiavimai; šičia debatai liečia ne tik specifinius orientacijos punktus, bet įsigilinama labiau ir plačiau į sistemos įvairias sritis. Tomistinės filosofijos atstovams norint įnešti daugiau gaivinančios šviesos patekusiai daug kur į krizio padėtį dvasios kultūrai, reikia ypatingai branginti ne tik asmeninę iniciatyvą, bet ir stengtis sunaudoti organizacinių jėgų pagalbą. Šitas internacinis tomistinės filosofijos atstovų kongresas parodė, kad tai pagaliau aiškiai suprasta ir stengiamasi įgyvendinti. Tai be abejo išeis naudon ir filosofijai ir bendrai visos kultūros pažangai.

Iš šių dienų filosofų gyvenimo ir darbų*)

(Tęsiniu iš „Logo“ 1923 m. 165 pusl.)

Alois Höfler
1853–1922.

1922 m. vasario 26 d. Vienoje pasimiręs tenykščio universiteto pedagogijos ir filosofijos profesorius Aloizas Höfler'is yra buvęs labai reikšmingas ir nusipelnęs pirmiausia kaipo pedagogas. Pedagogijos profesorium universitete jis patapo tiktai arti trijų dešimčių metų išmokytojavęs gimnazijose, dėstydamas matematiką, fiziką ir filosofijos propedeutiką. Šį sunkų, naikinantį, keikiamą darbą jis dirbo ne varu privarytas, bet iš pamėgimo, ieškodamas naujų kelių, kuriais mokyklą galima būtų padaryti kuo geriau, nekaip tik mokinio kankyklą.

Gimęs Aukštutinėj Austrijoj 1853 m. balandžio 6 d. juristo šeimynoj ir išėjęs piarų gimnaziją Vienoj, įstojo (1871 m.) į Vienos universitetą studijuot matematiką ir fiziką. Nustebusios motinos paklaustas, kodel jis nenorįs patapt juristu, kaip ir jo tėvas, jis gana nepraktiškai atsakęs: „Aš norėčiau pamatyt, ar fizikos nebūtų galima geriau mokyt, negu kaip kad mus mokė“. Taigi, drauge su pamėgimu gamtos mokslų, jame jau tuomet pasireiškė stipri mokytojo paskata, kuri jį paskiau ir nukreipė į sunkųjį aukštesnėsės mokyklos mokytojo darbą. Baigęs universitetą (1874 m.) jis ir

*) Šiame skyrely paminėti dvejetas filosofų—Alois Höfler ir Wilhelm Jerusalem—yra ir patys plačiau išsipasakoję apie savo gyvenimo, darbų ir savo filosofinio galvojimo eigą veikale „Die deutsche Philosophie der Gegenwart in Selbstdarstellungen“ (II u. III Band 1921 u. 1922, Leipzig, Meiner), į kurį ir pasiunčiame tuos mūsų skaitytojus, kurie norėtų plačiau su kalbamaisiais filosofais pasipažinti.

dirbo šį darbą per ištisus 27 metus (1876—1903) daugely Vienos gimnazijų, paskiausiai ir ilgiausiai vadinamoj Teresės Akademijos gimnazijoj, mokydamas pradžioj matematikos ir fizikos, o paskui įsigijęs ir cenzą filosofijos propedeutikai (logikai su psichologika) mokyt. 1894 m. buvo habilitavęsis privatdocentu ir Vienos universitete filosofijai bei pedagogikai, 1903 m. pakviestas pedagogijos profesorium į Prahos vokiškąjį universitetą Willmann'o papėdininku, o nuo 1910 m. dirbo kaipo pedagogikos ir jos filosofiškų specialybių profesorius Vienos universitete.

Höflerio mokslinės kūrybos centre visumet stovėjo pedagogika. Nuo jos jis pradėjo kaipo tyrinėtojas ir beveik per 40 metų nenuilstamai ir vaisingai dirbo reformatoriaus darbą patarnaut aukštesnėsės mokyklos dalykui. Nepatenkintas iki to laiko vartojamais metodais ir vadovėliais, jis eilėj straipsnių teikė nurodymų, kaip pagerint jo mėgiamųjų dalykų—matematikos, fizikos ir filosofijos propedeutikos—dėstymo metodus. (Iš jo tokių straipsnių eilės čia pirmoj vietoj paminėtina 1884 m. parašyta programinė studija „Zur Propädeutikfrage" 100 pusl.). Ir ne tik teikė nurodymų, bet ir pats ėmėsi gamint žmoniškesnių vadovėlių: vienus perdirbinėjo, kitus ėmėsi rašyt nuo abc, būtent, filosofijos propedeutikos. Šis rašymo darbas jam ėjo begalo sunkiai, nes jau visą mokytojo laiką suėsdavo prisirengimas darbui mokykloj, sąsiuvinių taisymas, mokytojų tarybos posėdžiuose dalyvavimas; o be to, Teresinės gimnazijos direktorium patapęs koks tai nedakepęs valdininkėlis dar niekaip neatleisdavo Höflerį jokių atostogų, nors pagal teisę turėjo atleisti. Neturėdamas moksliniam darbui būtiniausio spėto Höfleris sakosi savo gyvenime yra parašęs 5 arba ir 10 knygų mažiau ir perskaitęs 300 knygų mažiau, negu kiek būtų galėjęs ir norėjęs[1]). „Bet", sako jis,— „gal būt, iš to buvo gera tiek, kad aš 10-mi arba 30-mi savaimingų minčių apturėjau daugiau, negu būčiau jų turėjęs patogiai gyvendamas".

Taip kad mokytojaujant, moksliniam Höflerio darbui sąlygos buvo visiškai negalimos. O vis delto ir šitose nepakenčiamose sąlygose jis 1890 m. išleido „Logiką" (1-jo leidimo buvo 244 pusl., nuo 1900 m. visiškai išparduota, 2-sis leidimas išėjo 1921 m. jau 936 pusl.), 1897 m. „Psichologiją" (1-sis leid. 600 pusl., nuo 1910 m. išparduota, 2-jo leidimo turėjo būt trejetas tomų, apie 100—120 spaudos lankų). Šių dviejų knygų ištraukos išėjo ir trumpesniais vadovėliais („Grundlehren"). 1903 m. išleido ir fizikos vadovėlį.

Paskirtas pedagogikos ordinaru Höfleris dar plačiau užsibrėžė savo uždavinių ratą šioj srity. Pirmiausia jis ėmėsi realistinius dalykus išplėtot kaip didelę, tūriu susirišusią dalykų grupę, paskui ėmė arčiau tirt realistinių mokslų santykius su humanistiniais ir pagaliau pedagogijos santykius su jos filosofiniais pagrindiniais mokslais („Drei Vorträge zur Mittelschulreform" 1908).

1905 m. Höfleris sutarė su Poske išleisti didaktikos vadovėlių visą seriją: „Didaktische Handbücher für den realistischen Unterricht an höheren Schulen". Šiai serijai jis netrukus pagamino 1-jį ir 2-jį tomą („Didaktik des mathematischen Unterricht" 1910 m. 528 pusl.; „Didaktik der Himmelskunde

---

[1]) Del nespėto jis negalėjęs taip pat nė registruoti savo raštų titulų, kurių skaičių jis taria esant tarp 200 ir 400 (o su visais smulkiais ir smulkiausiais, gal but, ir 800).

und astronomischen Geographie“ 1913 m. 414 pusl.), o karo metais parašė ir du paskutiniuoju tomu—9-jį - filosofijos propedeutikos didaktika ir 10 jį— realistinių mokymo dalykų santykiai su vadinamaisiais humanistiniais. Tiktai leidėjas (Teubner'is Leipcige) iki šiol nepajėgė išleist nei šių naujųjų tomų, nei 2-jo leidimo anų dviejų jau senai išparduotų tomų. Taip pat kažin dabar, autoriui mirus, ar bus lemta išeit pasaulin ir pusiau prirengtiems jo 1-jam ir 3-jam 2-jo leidimo „Psichologijos“ tomams, eskizuotai „Pažinimo teorijai“, turėjusiai patapt 2-ju „Logikos“ tomu ir jau 1908 m. eskizuotoms knygoms „Räumliche und raumlose Geometrie“.

Paskutinį dešimtmetį Höflerio pedagoginis veikimas beveik išimtinai buvo absorbuotas dalyvaujant mokyklų reformos pastangose. Iš šio paskutinio laikotarpio darbų ypatingai paminėtini: jo reforminius planus išdėstančios, kaip koks dokumentų rinkinys, knygos „Das Ganze der Schulreform in Oesterreich“ (1918) ir prašmatnus straipsnis „Seelenlosigkeit und Beseelung unserer Schulen“ (Bayreuther Blätter, 1918).

Kokio gamtamokslio dėstymo būdo Höfleris buvo priešininkas, teparodo jo paties žodžiai: „Man, pav., nepakenčiama, jei aš geologijos vadovėlius mūsiškiems 15 ir 16-ka mečiams randu pradedančius nuo tokių dogmų kaip ši: «Pagal Kanto-Laplaso teoriją pradžioje viskas buvo ūkų rutulys. Iš jo.... ir taip toliau». Vienintelis protingas geologijos mokymas juk prasidės pažvelgus į akmenų laužyklos sluoksnius ir panašiai“.

Ir jo psichologijos vadovėlis pasuko prieš madą tuomet beveik vienų vienos viešpataujančios „fiziologiškosios psichologijos“. Metafiziškose teorijose apie kūną ir sielą jis išdrįso stot už priežastingumo ir prieš identingumo teorijas. Tuomet viešpataujantį „paralelizmą“ nuo to laiko jis stengėsi bent „sutaikyt“ su kauzalizmais.

Filosofijoje pirmųjų nulemiančių akstinų Höfleris apturėjo iš Pr. Brentano, tuo metu profesoriavusio Vienos universitete; iš jo, būtent, jis perėmė mokslą apie evidenciją kaipo sprendimų tiesos kriteriją ir suvokimą sprendimo kaip savotiško, į vientisesnius elementus nesuvedamo sąmonės fakto. Bet paskiau Höfleris prisiartino į A. Meinong'ą, su kuriuo suėjo mokslo, o taip pat ir asmens draugystėn. Taip pat gilinosi į poezijos ir muzikos meną.

Pirmas didesnis Höflerio darbas filosofijos srity, be jau minėtos „Logikos“, buvo jo habilitacinis raštas „Psychische Arbeit“ (Zeitschr. f. Psychologie u. Physiologie, 1894). Rašant „Fiziką“ ir rengiant akademiniam išleidimui Kanto „Methaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft“ radosi jo studijos: „Studien zur gegenwärtigen Philosophie der Mechanik“ (Jahresber. d. phil. Ges. a. d. Univ. Wien, 1900), ir „Zur gegenwärtigen Naturphilosophie“. (Zeitschr. f. d. physikal. u. chem. Unterricht, 1904; šio laikraščio Höfleris buvo ir leidėjas drauge su Poske, kuriam jį savo vieton rekomendavo E. Mach'as, vienas iš šio laikraščio įsteigimo iniciatorių).

Gamtos filosofijoj jo mėgiamiausia buvo fizikos filosofija. Šį dalyką jis lietė daugeliu straipsnių minėtame laikrašty, pradedant nuo pirmojo: „Die humanistischen Aufgaben des physikalischen Unterrichtes“ (1888, paskui ta pačia antrašte kaipo akademiškoji įžengiamoji paskaita Prahoje 1903, su priedėliais atspausdinta 1904). Taip pat Vienos Akademijos raštuose (1920): „Naturwissenschaft und Philosophie: Vier Studien zum

Gestaltungsgesetz". Šių studijų pradžioj jis šiaip formuluoja gamtos mokslo santykius su filosofija: „Gamtamokslis visai nepriklauso filosofijos; filosofija didumoj priklauso gamtamokslio".

Statydamas gamtos filosofijos centrinėn vieton fizikos filosofiją, Höfleris čia panašus į Ernestą Mach'ą, kuris 30 metų buvęs fizikos profesorium, 1895 m. buvo pakviestas paimti Vienos universitete filosofijos katedrą (po Brentano). Asmeniniai jųdviejų santykiai visuomet buvo geri, betgi filosofijos jųdviejų keliai didumoj nuėjo skersmenai priešinga kryptimi[1]).

Paskesniaisiais metais H-o filosofavimo vedamuoju motivu vis labiau patapo „Gestalt'o" bei „Gestaltung'o" sąvoka. Šiam dalykui išimtinai arba didele dalimi pavestos studijos: „Gestalt und Beziehung, Gestalt und Anschauung" (Ztschr. f. Psychologie u. Physiologie, 1912), ir „Abhängigkeitsbeziehungen zwischen Abhängigkeitsbeziehungen" (1917), „Studien zum Gestaltungsgesetz: I. Naturwissenschaft und Philosophie" (1920) ir „II. Tongestalten und lebende Gestalten" (1921) (Vienos Mokslų Akademijos raštuose). Gestalt'o sąvoką Höfleris pirmiausia perėmė iš Chr. Ehrenfels'o tyrinėjimų apie „Gestaltqualitäten" ir „fundierte Inhalte"; šiuo pavidalu jis tą sąvoką pirmiausia paėmė savon psichologijon, vėliau, paveiktas Meinong'o mokslo apie „aukštesniosios tvarkos dalykus", plėtojo teoriškai ir pagaliau bandė padaryt ją vaisingą metafizikai, pirmiausia gamtos metafizikai ir estetikai, skirdamas „Zwangsgestalten" ir „Freigestalten".

Höfleris filosofas buvo stiprus protingai tarpininkaut su viena kita nesutinkančioms ir besipešančioms kraštutinėms teorijoms ir sąžiningai „sistemint ištisas sritis", ką jis pavadino savo „mėgiamu papratimu". Taip jis dirbo logikoj bei psichologijoj, taip padagogikoj ir didaktikoj. Kaipo pedagogo ir didaktiko jo gražiausias nuopelnas yra tas, jog jis, moksliškai gilindamasis į atskirus klausimus, niekuomet nepametė iš akių mokinio sielos pilnaties ir lavinimo tikslo.

1925. IX. 14. *Pr. Dovydaitis.*

P. S. Mūsų filosofo pasaulėžiūros apibūdinimui seka dar pridurt, jog, jau šį straipsnelį surinkus, gautomis iš Vienos universiteto sferų žiniomis, r e l i g i j o s dalykuose Höfleris laikėsi k a t a l i k i š k ų nusistatymų.

---

[1]) E r n e s t a s M a c h a s (1838—1916) tai savaimingiausias pozitivizmo atstovas Vokietijoj, stipriai jin traukęs savo literatiniu judrumu. Jo galvojimo kryptį buvo nulėmęs dar jaunatvėj (12 ar 15 metų amžy) perskaitytas Kanto veikalas „Prolegomena"; jo pažiūros, kaipo vieningas minčių blokas, susiformavo palyginant trumpu laikotarpiu, tarp 25 ir 33 metų amžio. Jis nenori būt filosofas, o tik gamtininkas ir induktivųjų mokslų istorininkas, parodyt psichologijoj ir fizikoj „tinkamus eit kelius, ant kurių nenusileidę jokio metafiziško rūko". Jo moksliniai-psichologiniai minčių takai veikale „Erkenntnis und Irrtum. Skizzen zur Psychologie der Forschung" (1905 [4]1920) nuveda atbaigtan relativizman; savo pažiūrą į gyvenimą jis pats pažymi esant kaipo „budistišką".—Kiti jo stambesnieji veikalai: „Grundlinien der Lehre von den Bewegungsempfindungen" (1875); „Die Mechanik in ihrer Entwicklung historisch-kritisch dargestellt" (1883, [5]1904); „Beiträge zur Analyse der Empfindungen" (1886, [4]1903); „Prinzipien der Wärmelehre" (1896, [2]1910); „Populär-wissenschaftliche Vorlesungen" ([4]1910).—Palaikinis veikalas: „Prinzipien der physikalischen Optik" (1921).

Apie Machą: Th. B e e r, Weltanschauung eines modernen Naturforschers 1903.—H. H e n n i n g, Ernst Mach als Philosoph, Physiker und Psycholog 1915.—M. H. B a e g e, Die Naturphilosophie Machs 1916.—F. A d l e r, Machs Ueberwindung des mechanischen Materialismus 1918.—R. W l a s s a k, Ernst Mach. Gedächtnissrede. 1917.—Dar nurodomi raštai apie Machą R. H ö n i g w a l d'o (Berlin 1903), B. H e l l'i o (Stuttgart 1907) ir A. L a m p a'o s (1918).

Wilhelm Jerusalem
1854—1923

Dar netikėtai greit pasimirusio (1923. VII. 15) Vienos universiteto filosofijos ir pedagogikos profesoriaus Viliaus Jeruzalemo asmeny šių dienų filosofija neteko labai reikšmingo savo atstovo. Ir jis, kaip ir aukščiau minėtasai Höfleris, į filosofiją buvo nuėjęs per pedagogiką, o šiosios srity buvo beveik trejetą dešimtų metų ir tiesioginai dirbęs mokytojaudamas gimnazijose.

Jis gimė 1854. X. 11 Čekų žemėj religingų žydų šeimynoj ir buvo griežtai religingai auklėjamas. Šitoks auklėjimas ir nustatęs jo pasaulėžiūros bei gyvenimožiūros turinį, jėgą ir kryptį. Apie tai jis pats šiaip kalba: „Nežinau kuris galvotojas yra pasakęs, jog paviršutinis filosofija užsiiminėjimas nuveda nuo Dievo, tuotarpu kai pagrindingas, giliai siekiąs galvojimas sugrąžina prie Jo. Šiokio posakio tiesą aš pats pergyvenau. Mano gimdytojai buvo maldingi žydai ir mano motina sakydavo: «Kas nedaro aukos už religiją, tas išvisa nedaro jokios aukos»". Naminiai mokytojai ir maldingas bei mokytas rabinas jį gerai išmokė skaityt Senąjį Šventojo Rašto Įstatymą hebraiškąja kalba, gerai supažindino su tos kalbos gramatika ir įvesdino į talmudą. Apie iš čia apturėtąjį poveikį jis sakosi: „Tada e t i š k a s pranašų m o n o t e i z m a s, karšta Dievo meilė psalmėse ir Jobo knygose stojo prieš mane pilnu tos senos kalbos gyvumu ir giliai įleido šaknis mano sielon. Vėliau aš beje kurį laiką buvau pagautas materialistiškos gadynės srovės ir užsidegęs skaičiau tarp kita Häckel'io Schöpfungsgeschichte. Tačiau intensingai užsiimant k a l b a (=jos filosofija. Pr. D.) ir ypač dirbant gimnazijoj mokytojo darbą man vis aiškiau ir ryškiau ėjo sąmonėn d v a s i n i o d a l y k o žmoguje s a v a i m i n g u m a s, taip jog materializme aš negalėjau rast patenkinimo". Šiuo atžvilgiu Jeruzalemas save laikė esant artimai giminingą su taip pat žydų kilmės filosofu C o h e n ' u (1842—1918), nors su šiojo filosofiškuoju apriorizmu jis turėjęs kovot visu griežtumu.

Baigęs gimnaziją Prahoje 1872 m., jis ten pat universitete studijavo išimtinai klasikinę filologiją. Susidomėjęs klasikinių kalbų dalyko filosofija jis ir savo daktarato darbą buvo paėmęs iš šios srities: „Die Inschrift von Sestos und Polybios" (Wiener Studien 1879). Nuo 1876 m. pradėjo mokytojaut įvairiose gimnazijose (nuo 1885 m. buvo persikėlęs Vienon). Reikalas mokyt filosofijos propedeutiką jį pradėjo pakreipt filosofijon ir psichologijon. Teisę mokyt filosofijos propedeutiką jis įgijo atlikdamas darbą apie gramatikos ir logikos santykius Aristotelio raštuose. 1888 m. jis išleidžia psichologijos vadovėlį, kurio vis naujai perdirbamo išėjo iki šiol 7-tas leidimų.

1890 m. J. išleido monografiją apie kurčios, nebylės ir neregės Lauros Bridgman'aitės auklėjimo istoriją Bostono neregių institute sunaudodamas originalinius šaltinius ir šiuo darbu pasiremdamas habilitavosi privatdocentu Vienos universitete. Čia jis pradėjo skaityt apie pažinimo psichologiją ir išdėstė savo jau nuo seniau išdirbtąją s p r e n d i m ų t e o r i j ą, kurią netrukus surašė ir knygon: „Die Urteilfunktion, eine psychologische und erkenntniskritische Untersuchung" (1895). Šiuo veikalu jis jau patapo ir žinomas Vokietijoj bei užsieniuose kaipo filosofas. Kviečiamas ekstraordinariniu filosofijos profesorium į Gracą betgi kvietimo nepriėmė.

1892/93 m. žiemos semestre jis pirmu kart pradėjo skaityt filosofijos įvadą. Iš šių paskaitų paskiau susidarė tos visame pasauly taip žinomos jo knygos, kurių pirmasis leidimas išėjo 1899 m. (didumo 189 pusl. mažo 8°). Šiuo įvadu autorius siekė dvejopą tikslą: didaktinį ir mokslinį. Iki autoriaus mirties šio veikalo išėjo 10 leidimų vokiškai (9 ir 10 l. 1923 m. 375 pusl. did. 8°) ir septynetas vertimų kitomis kalbomis: rusiškai (1901), lenkiškai (1907), angliškai (1910), japoniškai (1913), suomiškai (1910), vengriškai ir kroatiškai. Kiekvienas naujas šio veikalo leidimas reikšdavo iki tol labjausiai subrendusią jo filosofiškų įsitikinimų formą.

Nuo 1903 m. Jeruzalemas savo paskaitas išplėtė ir pedagogikos sritin. Gyvuose šio šimtmečio pradžios ginčuose del mokyklos reformos jis ir žodžiu bei raštu stovėjo už senųjų kalbų ir antikinės literatūros aukštą lavinamąją verčią. Jo nuomone, mokinant senųjų kalbų ir gramatika ir interpretacija turi būt pastatyti ant psichologiško pagrindo, kadangi ilgas mokytojo prityrimas jį įtikinęs, jog senųjų kalbų mokymas ypatingai tinka parodyt mokiniams sielos darbavietę.

1904 m. Kanto 100 m. mirties sukaktuvių iškilmėse jam teko skaityt paskaitą apie Kanto reikšmę šiems laikams. Toji kalba buvo netrukus ir atspausdinta (Kants Bedeutung für die Gegenwart 1904, 52 p.). Jeruzalemo išvedimams smarkiai pasipriešino aprioriško krypsnio galvotojai. Šitai J-ui buvo akstinas visu griežtumu pareikšti savo poziciją į kritiškąjį idealizmą ir į vadinamąja „grynąją“ logiką. Tatai jis padarė savo polemiškose knygose „Der kritische Idealismus und die reine Logik, ein Ruf im Streite“ (1905, 266 p.). Be polemikos, čia daug ir pozitivaus dėstymo. Vokietijoj šis „šauksmas“ praskambėjo beveik neišgirstas, tuotarpu kai Anglijoj ir Amerikoj šias knygas pasitiko daug palankiau pažymėdami, jog jų pažinimo proceso suvokimas ir tiesos sąvoka esą labai artimi tenykščio pragmatizmo požiūriui. Tatai kai plačiai žinomas Amerikos filosofas William'as James (Džemsas) išleidęs atsiuntė J-ui 1907 m. savo knygas apie pragmatizmą, jis nusprendė jas tuoj išverst vokiškai, ką tuoj ir padarė.—Apie tą pat laiką išėjo atskiromis knygomis ir J-o smulkesniųjų straipsnių rinkinys: „Gedanken und Denker. Gesammelte Aufsätze“. (1905).

Ištarnavęs gimnazijoj nustatytą laiką, 1907 m. jis nuo gimnazijos darbo atsisakė, palikdamas tiktai privatdocentu. Tais pat metais buvo filosofijos fakulteto pasiūlytas ministerijai ekstraordinariniu profesorium, bet kadangi tuo pat laiku buvo sprendžiamas jo, kaipo buvusio gimnazijos mokytojo, pensijos klausimas, tai tas siūlymas liko neišspręstas. Siūlymą pakartojus 1918 m. jis tuomet buvo pozitingai išspręstas paskyrus ekstraordinariniu filosofijos ir pedagogikos profesorium Vienos universitete, o paskui pažymėtas ir ordinaro titulu. Kad šitai įvyko tiktai po trejeto dešimtų metų jo darbo privatdocentu, tai liberalai ir socialistai, laikydami jį savuoju, šūkavo, būsią Jeruzalemas todel buvo neskiriamas profesorium, kad buvęs žydas. Betgi pažiūrėjus į Vienos aukštųjų mokyklų profesorių ir docentų sąrašą rodosi, jog čia žydiška kilmė dar niekados nebuvo buvusi kliūtis profesoriaus karjerai. Patsai J. del šita taip sako: „Kad tai neįvyko pirmiau, tai turėjo eilę priežasčių, apie kurias čia aš nekalbėsiu“. Del vietos stokos ir mums čia apie tai neteks kalbėti, nors medžiagos ir susirastų.

Atsisakęs nuo gimnazijos, J-as vis delto galėjo jau atsidėt vien akademinio mokymo darbui. Pirmas to spėto vaisius buvo jo mokytojiškos knygos „Die Aufgaben des Lehrers an höheren Schulen. Erfahrungen und Wünsche". (Zweite, neu verfasste Auflage der Schrift «Die Aufgaben des Mittelschullehrers» 1912, 400 p.). Tai yra jo asmeniškiausios, daugiausiai pergyventos knygos.

Tolesniais metais, be rengimo naujų leidimų pirmiau išėjusių knygų, jis rinko medžiagą didesniam veikalui, kuriame naujas pažinimo mokslas turėjo būt pastatydintas ant sociologiško pagrindo. Sociologijos dalykais J-as buvo domėjęsis jau nuo pirmiau. O didžiojo karo pergyvenimai dar daugiau parodę jam sociologiško stebėjimo heuristinę verčią. Pirmųjų karo įspūdžių pagautas jis tat išleido knygas „Der Krieg im Lichte der Gesellschaftslehre" (1915). Paskui atsidėjo išimtinai sociologiniams tyrimams, tam reikalui atsikreipė etnologijon ir išvertė vokiškai Levy-Brühl'io „La mentalité primitive" („Das Denken der Naturvölker" 1921).

Tiek apie Jerusalemo gyvenimo eigą ir jo svarbiausiuosius darbus. Dabar dar patieksime vieną kitą jo pasaulėžiūros mintį iš jo autoergografijos (kurios drauge parodo ir tai, kiek materialistiškas socializmas turi pagrindo laikyt J-ą savosios ideologijos reiškėju):

„Kritiškas realizmas, kurį aš išpažįstu (gnoseologijoj —Pr. D.) prileidžia esimą nuo mūsų nepriklausomo pasaulio ir drauge turi savy įsitikinimo, jog tikrybės pažinimas mums nėra visiškai užvertas. Bet iš šio požvilgio taip pat ir aiškiai matyt, jog patyrimas, kurį mes laikome vieninteliu tikru pažinimo šaltiniu, niekados negali mus nuvest suvokt pilnatį ir jos paskutines priežastis. Ogi jei mūsų sielos reikalas turėt atbaigimą ir pilnatį (totalitas) yra toks stiprus, jog mes negalime iškęsti neatbaigtos pasaulėžiūros, tai nusiraminę privalome išdrįsti žengti žingsnį į transcendentybę ir mėgint mūsų pasaulėvaizdį stebėjimu ir galvojimu suimt draugėn pasigaudami ne slapukės, bet atvirai prisipažįstančios metafizikos".

„Šioj (metafizikos—Pr. D.) srity, kurią aš vis tebelaikau esant centrine visos filosofijos dalimi, aš pirmiausia kovojau su materializmu (ir pabraukta visur jo—Pr. D.) ir gyniau dvasios dalyko savaimingumą. Paskutiniais metais sociologija man teikė naują, mano manymu, ne neveiklų argumentą. Žmonių draugės sugyvenimo gaminiai—kalba, religija, teisė, dorovė ir k.—suprantami tik kaip sielinio apsikeitimo produktas.... Čia mes turime dvasinius vyksnius, kurių net neaprašysi fiziologijos kalba. Rods, dar niekam neatėjo galvon kalbėt apie visumos smagenas. Tuotarpu visumos valia, tautos dvasia, tautos siela gyvai ir veikliai stovi prieš mus.".... „Aš išpažįstu dvasios ir materijos, kūno ir sielos, Dievo ir pasaulio dualizmą".

Prie tradicinių Dievo įrodinėjimų jis prideda dar vieną, jo vadinamą „gramatikišką įrodymą", išvesdamas Dievą esant kaip subjektą (veiksnį), kurio predikatas (tarinys) yra neasmenis pasaulis.

Del pačių Dievo įrodinėjimų verčios, kaip praneša vienas jo ilgų metų mokinys, jis kartą pasakęs savo mokiniams: „Kad ir jei kiekviename Dievo įrodinėjime rastųsi logikos arba fakto paklaida, tai iš to dar vis delto neina, jog nėra jokio asmeninio Dievo. Ne mes turime įrodinėt Dievo esimą, bet tie, kurie aiškiai tvirtina nesant ir negalint būt jokio asmeninio Dievo, turi tai įrodyt, tačiau šitai įrodyt dar niekuomet nepavyko" (Reichspost 1923, Nr. 198)-

LOGOS

Filosofijos laikraštis, vienintelis lietuvių kalba.

1921—22 išėjo dvejos knygos, viso 224 pusl., kaina 10 litų.
1923 m. išėjo vienerios knygos, didumo 175 pusl., kaina 10 litų.
1924 m. išėjo dvejos knygos, didumo 168 pusl., kaina 11 litų.
Visas „Logos" sukrautas Šv. Kazimiero Draugijos knygyne Kaune, Rotušės Aikštė Nr. 6 ir jo skyriuose. Reikalauti visuose knygynuose.

Visose jau išėjusiose „Logo" knygose (be šiųjų) yra štai kokių studijų iš įvairių filosofijos sričių.

Filosofijos kilmė, jos sąvoka, darbo sritys ir uždaviniai (Pr. Dovydaičio).—Filosofijos supratimas ir jos santykis su kitais mokslais (Pr. Kuraičio).—Filosofija ir mūsų gyvenimas.—Filosofijos mokslo ypatybės. Pasaulėžiūra ir filosofija (St. Šalkausko).—Filosofija, jos apibrėžimas ir padalinimas (Iz. Tamošaičio).—Tiesos pažinimas (Pr. Savickio). Ar esama tautinės filosofijos (įvairių autorių).

Logika ir psichologija (Iz. Tamošaičio).—Fizinė ir psichinė realybė.—Sielos sąvoka mūsų laikų psichologijoj.—Psichiškos laisvės bruožai (M. Reinio).

Šių dienų gnoseologijos padėtis ir svarbesnieji joje orijentacijos punktai (Pr. Kuraičio).—Kriterijologijos problema (Iz. Tamošaičio).—Keli bendrosios gnoseologijos bruožai (Pr. Kuraičio).

Gamtos mokslas ir metafizika.—Idealingas gamtos supratimas pirmiau ir dabar.—Keli modernosios fizikos pasaulėvaizdžio bruožai pagal Nernstą.—Mechanistinės ir vitalistinės srovės biologinių teorijų šviesoj.—Materijalizmo nugalėjimas šių dienų biologijoj.—Darvino pozicija del tikėjimo į Dievą.—Filosofiškos ir teleologiškos skruzdžių svetingumo problemos pagal Vasmano tyrinėjimus (tai vis įvairių rimtų autorių Pr. Dovydaičio sulietuvintos studijos).—Iš Einšteino reliatingumo teorijos santykių su filosofija ir pasaulėžiūra.—Matematika ir pasaulėžiūra (O. Folkio).—Priežastingumo klausimu.—Kantas ir Dievo įrodymų kritika (M. Reinio).

Grožio ir meno kuriamosios dailės reikšmė (V. Mykolaičio).—Filosofišką literatūros kritiką bekuriant.—Filosofija ir poezija—Kantas ir anglų literatūra (J. Ereto).—Jausmo religija (Pr. Kuraičio).

Per Kantą į Ničę (Pr. Kuraičio).—Gamtos mokslo ir istorijos materijalizmas (Kronenbergo).—Natūrinė teisė krikščionybės šviesoj (Hohenlojės).—Prigimties teisės filosofijos šviesoje (J. Vaitkevičiaus).—Dantė kaip teisės filosofas (A. Dyrofo).—Iš sociologijos istorijos ir problemų (V. Šmidto). Kantas teisės filosofijos istorijoj (P. Leono).

Idealizmas filosofijoj ir jo istorija (J. Donato).—Alfredo Anglo psichologinės ir fizijologinės pažiūros (A. Gylio).—Dantės pozicija į filosofiją (M. Baumgartnerio).—Vl. Solovjovo pažinimo teorija (Iz. Tamošaičio).—Iš šių dienų filosofų gyvenimo ir darbų: W. Wundt, W. Windelband, G. Simmel, G. v. Hertling, J. Kohler, H. Lammasch, R. Stölzle, E. Boutroux A. Höfler, W. Jerusalem (Pr. Dovydaičio).—Kantas—filosofas (Iz. Tamošaičio.—Kanto santykiai su lietuvybe (W. Ehmerio ir P. Kuraičio). Kanto reikšmė filosofijos istorijoj (P. Kuraičio).

„Šviesos“ spaustuvė, Kaunas, Jakšto gatvė Nr. 2. Tel. Nr. 26.